

Sociálno-ekonomická revue

Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov,
Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne

Vedecký časopis – Scientific Journal

Social and Economic Review

Faculty of Social and Economic Relations
Alexander Dubček University of Trenčín

ISSN – 1336-3727

Sociálno-ekonomická revue Social and Economic Revue

Redakcia/Editorial office:

Študentská 2,
911 50 Trenčín
Tel.: 032/7 400 217, Fax: 032/7 400 403
URL: <http://fsev.tnuni.sk/revue>
E-mail: revue@tnuni.sk

Predseda redakčnej rady / Editor-in-chief:

Sergej Vojtovič – Alexander Dubček University in Trenčín, Slovakia

Redakčná rada / Editorial board:

Jiří Bláha	VŠB – Technical University in Ostrava, Czech Republic
Štefan Cisko	Univerzity of Žilina, Slovakia
Štefan Hittmár	Univerzity of Žilina, Slovakia
Jaroslav Holomek	Alexander Dubcek University in Trenčín, Slovakia
Quido Gambetta	University of Bologna, Italy
Aleš Gregar	Tomas Bata University in Zlín, Czech Republic
Karol Janas	Alexander Dubcek University in Trenčín, Slovakia
Marie Jurová	University of Technology in Brno, Czech Republic
Rolf Karbach	University of Applied Sciences, Zwickau, Germany
Jozef Koubek	University of Economics, Prague, Czech Republic
Ján Kútik	Alexander Dubček University in Trenčín, Slovakia
Ľudmila Lipková	University of Economics in Bratislava, Slovakia
Gyula Mezey	University of Public Science in Budapest, Hungary
Ludmila Mládková	University of Economics, Prague, Czech Republic
Valentinas Navickas	Kaunas University of Technology, Lithuania
Danuše Nerudová	Mendel Univrsity in Brno, Czech Republic
Drahomira Pavelková	Tomas Bata University in Zlín, Czech Republic
Miroslaw J.Skibniewski	University of Maryland, USA
Stefan Slávik	University of Economics in Bratislava, Slovakia
Herbert Strunz	University of Applied Sciences, Zwickau, Germany
Guido Tolksdorf	Bielefeld University, Germany
Klaus Zapotoczky	Johannes Kepler University of Linz, Austria

Výkonný redaktor / Executive editor:

Marcel Kordoš - Alexander Dubček University in Trenčín, Slovakia

Časopis Sociálno-ekonomická revue vychádza štvrt'ročne.

The Social and Economic Revue is published quarterly.

Vydavateľ/Publishing house:

Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov, Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne.
IČO 00 31 118 259

The Social and Economic Revue journal is indexed in international scientific databases: *Index Copernicus*, *Central and Eastern European online Library (CEEOL)*, *EBSCO Publishing, Inc. - Business Source Complete*, *EconBiz*.

EV 3775/09

ISSN - 1336-3727

Sociálno-ekonomická revue

Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov,
Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne

Vedecký časopis – Scientific Journal

Social and Economic Revue

Faculty of Social and Economic Relations,
Alexander Dubček University of Trenčín

Ročník 12, september 2014, číslo 3
Volume 12, September 2014, no. 3

Obsah

Contents

EKONÓMIA A EKONOMIKA / ECONOMICS AND ECONOMY

PRÍSTUPY K HODNOTENIU KLASTROVEJ POLITIKY..... 6*Martina SOPOLIGOVÁ*

APPROACHES TO EVALUATION OF CLUSTER POLICY

SVETOVÁ EKONOMIKA A POLITIKA / INTERNATIONAL ECONOMICS AND POLITICS

ZÁKLADNÉ PRINCÍPY A CIELE REGIONÁLNEJ POLITIKY EÚ..... 19*Marcel KORDOŠ*

THE EU REGIONAL POLICY'S FUNDAMENTAL PRINCIPLES AND OBJECTIVES

EURÁZIJSKÁ EKONOMICKÁ ÚNIA - NIEKTORÉ ASPEKTY INTEGRÁCIE..... 28*Tetyana ZUBRO*

THE EURASIAN ECONOMIC UNION - SOME ASPECTS OF INTEGRATION

**VEREJNÁ EKONOMIKA A VEREJNÁ SPRÁVA, REGIONÁLNY ROZVOJ / PUBLIC ECONOMICS
AND PUBLIC ADMINISTRATION, REGIONAL DEVELOPMENT****ZÁKLADNÉ PRÍSTUPY A PREDPOKLADY TVORBY ANALÝZY EKONOMICKEJ
ZÁKLADNE ÚZEMIA..... 37***Beáta ADAMKOVIČOVÁ*

BASIC APPROACHES AND ASSUMPTIONS TO MAKING THE AREA ECONOMIC BASE ANALYSIS

REGIONÁLNE NEROVNOSTI V KONTEXTE VÝCHODNÉHO SLOVENSKA..... 44*Renáta MACHOVÁ, Ladislav MURA, Monika BÁLINTOVÁ*

REGIONAL DISPARITIES IN THE CONTEXT OF EASTERN SLOVAKIA

ANALÝZA FINANČNEJ AUTONÓMIE ÚZEMNÝCH JEDNOTIEK NUTS 3 V SR..... 56*Anna PETRUŠKOVÁ, Lucia MIHÓKOVÁ*

FINANCIAL AUTONOMY ANALYSIS OF TERRITORIAL UNITS NUTS 3 IN SR

SOCIÁLNE A ASPEKTY MANAŽMENTU / SOCIAL ASPECTS OF MANAGEMENT

**PRACOVNÍ MIGRACE A ROZVOJ: SOUČASNÝ STAV A PERSPEKTIVY V DOBĚ
EKONOMICKÉ KRIZE EUROATLANTICKÉ CIVILIZACE..... 69***Milan LUPTÁK*

LABOR MIGRATION AND DEVELOPMENT: THE CURRENT SITUATION AND PERSPECTIVE EURO-ATLANTIC CIVILIZATION

**SOCIÁLNE SÚVISLOSTI EKONOMIKY, TRHU PRÁCE A ROZVOJA LUDSKÝCH ZDROJOV /
SOCIAL CONTEXT OF THE ECONOMY, LABOR MARKET AND HUMAN RESOURCES
DEVELOPMENT****KREATÍVNE VZDELÁVANIE V ŠKANDINÁVSKYCH KRAJINÁCH..... 78***Emília KRAJŇÁKOVÁ*

CREATIVE EDUCATION IN SCANDINAVIAN COUNTRIES

VÝUKA HUMANITNÍCH PŘEDMĚTŮ A NÁSTUP SPOLEČNOSTI SÍTÍ..... 90*Marina LUPTÁKOVÁ, Milan LUPTÁK*

THE TEACHING OF THE HUMANITIES AND COMING OF NETWORK SOCIETY

VŠEOBECNÝ ZÁUJEM AKO DÔVOD PREKÁŽOK V PRÁCI ZAMESTNANCA..... 97

Jana PŠENKOVÁ

GENERAL INTEREST AS A REASON FOR OBSTACLES AT WORK OF EMPLOYEE

ZMYSEL ŽIVOTA V KONTEXTE KVALITY ŽIVOTA 104

Eva ŽIVČICOVÁ

MEANING OF LIFE IN TERMS OF THE QUALITY OF LIFE

RECENZIE / REVIEWS

VPLYV OSOBNOSTI MANAŽÉRA NA ZVLÁDANIE ZÁŤAŽOVÝCH SITUÁCIÍ..... 114

Helena KAJANOVÁ

HANČOVSKÁ, E. 2013. *OSOBNOSŤ MANAŽÉRA A COPING*. TREŇČÍN : TNUAD, 2013. 139 s. ISBN 978-80-8075-603-1

VŽDY AKTUÁLNE SOCIOKULTÚRNE SÚVISLOSTI JAZYKA..... 116

Patrik ŠENKÁR

MANDELÍKOVÁ, L. 2014. *SOCIOKULTÚRNE SÚVISLOSTI JAZYKA*. TREŇČÍN : TRENČIANSKA UNIVERZITA ALEXANDRA DUBČEKA V TREŇČÍNE, FAKULTA SOCIÁLNO-EKONOMICKÝCH VZŤAHOV, 2014. 148 s. ISBN 978-80-8075-636-9

INFORMÁCIA PRE AUTROV..... 118

GUIDELINESS FOR AUTHORS

FORMULÁR PRE ZADÁVANIE PRÍSPEVKOV 120

TEMPLATE FOR ARTICLE

PRÍSTUPY K HODNOTENIU KLASTROVEJ POLITIKY

Approaches to Evaluation of Cluster Policy

Martina SOPOLIGOVÁ

Abstrakt

Klastrová politika je v súčasnosti úspešným konceptom podpory výkonnosti firiem a rozvoja regiónov. S jej rastúcim významom rastie aj význam jej hodnotenia. Vzhľadom k tomu, že klastrová politika je hybridným typom politiky, jej hodnotenie je zložitejšie. Táto práca zdôrazňuje dôležitosť výberu vhodných metód, ukazovateľov a postupov hodnotenia. Popisuje dôležité faktory hodnotiaceho procesu. Hlavnými úlohami hodnotenia sú definovanie kontrolnej skupiny, identifikácia a meranie účinkov a vedľajších účinkov, kalkulácia nákladov na program. Výber vhodnej metódy závisí od účelu hodnotenia, štruktúry programu ale aj od obmedzení, ktoré súvisia s časom, finančnými zdrojmi a metodologickými kapacitami. Použitie len jednej metódy hodnotenia poskytne veľmi obmedzený pohľad na program klastrovej politiky. Súčasťou práce je podrobný prehľad metód hodnotenia, ktoré sú v súčasnosti uplatňované vo vyspelých krajinách, a prehľad konkrétnych hodnotiacich ukazovateľov.

Kľúčové slová

klastrová politika, hodnotenie klastrovej politiky, metódy hodnotenia, ukazovatele.

Abstract

Cluster policy is currently the successful concept of supporting companies' performance and regional development. With increasing importance of cluster policy the importance of its evaluation is also growing. Given the fact that cluster policy is a hybrid type of policy, its evaluation is more complicated. This work emphasizes the importance of selecting appropriate methods, indicators and procedures. It describes the important factors of the evaluation process. The main tasks are the defining of a control group, the identification and measuring of effects and side effects, and the calculating of overall programme costs. Choosing of the appropriate method depends on the purpose of the evaluation and the structure of the program, but also on limitations regarding time, financial resources and methodological capacities. Using only a single evaluation method will provide a very limited view on the cluster policy program. A part of this work is a detailed overview of evaluation methods, which are currently applied in developed countries, and an overview of specific evaluation indicators.

Key words

cluster policy, cluster policy evaluation, evaluation methods, indicators.

JEL Classification: O18, R10, R11, R58

Úvod

„Umením hodnotenia je vytvorenie takého modelu, ktorý je vhodný pre konkrétnu situáciu a konkrétnu akciu alebo politický kontext.“ (Patton, 1990, s.249).

Klastre, ako je všeobecne známe a mnohými štúdiami potvrdené, poskytujú priaznivé prostredie pre zlepšenie firemnej výkonnosti, a podporu rozvoja regiónu, v ktorom pôsobia (Porter, 2003). Mnohé krajiny preto tento koncept prostredníctvom klastrovej politiky úspešne realizujú. Štúdie, hodnotiace úspešnosť pôsobenia klastrov, sa zameriavajú na

rôzne úrovne pôsobenia klastrov. V prípade firemnej úrovne skúmajú efekty klastra na výkonnosť podnikateľských firiem, tak existujúcich, ako aj novozaložených. Štúdie posudzujú, či sú firmy pozitívne ovplyvnené, neovplyvnené, prípadne negatívne ovplyvnené umiestnením v klastrí (Rocha, 2004). Mnohé zo štúdií potvrdili, že klastre zvyšujú pravdepodobnosť vstupu, prežitia a rastu nových firiem (Beaudry a Swann, 2001; Rosenthal a Strange, 2005). Ostatné naznačujú, že umiestnenie v klastrí znižuje ich šance na prežitie (Folta et al. 2006). V prípade hodnotenia dopadov na už existujúce firmy sa hodnotenie zameriava na finančnú výkonnosť firiem, meranú prostredníctvom ukazovateľov

finančnej analýzy. Ako tvrdí Angles Diez (2001), proces hodnotenia sa stáva silným nástrojom pre propagáciu spolupráce a odhodlania regionálnej komunity smerom k hospodárskej a sociálnej budúcnosti.

Hlavným cieľom tejto práce je poskytnúť prehľad možných metód hodnotenia klastrovej politiky, definovať pozitíva a negatíva jednotlivých prístupov, ako aj konkrétne možné ukazovatele merania. Pre realizáciu tohto cieľa bolo potrebné uskutočniť teoretickú analýzu a zmapovať dostupné informačné zdroje, predovšetkým zahraničné, založené na doteraz uskutočnených hodnotiacich štúdiách.

1 Zameranie klastrovej politiky

V súvislosti s klastrami, a ich zvyšujúcim sa významom v súčasnosti, stále viac sa dôležitou časťou politickej stratégie stáva *klastrová politika*. Keďže ide o hybridný typ politiky jej charakter je viacrozmerový. Kombinuje prvky rôznych politických oblastí a viacrozmerový systémový koncept klastrov (Raines, 2002). Neexistuje jedna definícia klastrovej politiky, ktorá by mohla byť všeobecne použiteľná. Základnou myšlienkou klastrovej politiky je zvýšiť produktivitu, konkurencieschopnosť, inovátnosť, tvorbu pracovných miest a ziskovosť firiem v klastrach. Vývoj súčasných klastrových programov ukazuje, že väčšina z nich je viac charakteristická snahami o zvyšovanie konkurencieschopnosti (Ketels, 2013; Meier zu Köcker, 2012). Súčasná klastrová politika má tendenciu meniť programy rozvoja MSP na dosiahnutie medzinárodnej konkurencieschopnosti a inovácií. Klastrová politika je stále viac vnímaná ako jeden z hlavných nástrojov politiky, ktorý môže byť použitý na posilnenie konkurencieschopnosti a pomôcť obstať v globálnej súťaži. Politika klastra je spôsobom zvyšovania úrovne jeho konkurencieschopnosti, nie jeho veľkosti.

Klastrové politiky sú tvorené a realizované na miestnej, regionálnej a národnej úrovni. Prístupy k nej sa v rámci Európy líšia. Sú aplikované rôzne nástroje a mechanizmy na podporu klastrov. Klastrová politika je často súčasťou ďalších politík ako veda, rozvoj technológií alebo vzdelávanie, alebo na ne úzko nadväzuje, zvyčajne je ukotvená v strategickom dokumente. Pre viac ako dve tretiny krajín je klastrový typ podpory súčasťou inovačnej politiky. Klastrové politiky sú orientované na viaceré priority, najčastejšie sú nimi podnikanie a podpora malých a stredných podnikov, zamestnanosť, podpora výskumu, internacionalizácia, regionálny rozvoj alebo rozvoj vidieka. Ako tvrdí Cortright (2006), pri implementácii klastrovej politiky je potrebné zvažovať skutočnosť, že prístup verejného sektora ku klastrom bude efektívny vtedy, ak bude pretínať rôzne

programy, rezorty a úrovne vlády. Krajiny majú zvyčajne jeden alebo dva národné klastrové programy, ktorých hlavným finančným zdrojom sú národné rozpočty. Implementácia politiky je zabezpečovaná zvyčajne agentúrami, ktoré majú v kompetencii aj iné oblasti intervencie. Niektoré krajiny, napríklad Litva, majú vytvorenú špecializovanú agentúru (National Office of European Technology Platforms). Podpora tvorby klastrov je tak často súčasťou širšej podpory rozvoja konkurencieschopnosti podnikov v danej krajine.

Vo fáze realizácie klastrovej politiky je dôležitá podpora jej špecifických potrieb prostredníctvom politických nástrojov prispôbených kontextu konkrétneho klastra. Je potrebná široká škála politických nástrojov podporujúcich klastre, nástrojov potrebných na vytvorenie priaznivého prostredia, ale aj stimulov financujúcich projekty výskumu vývoja, zlepšovania infraštruktúry. Európska únia tiež uznala skutočnosť, že rozvoj klastrov je určujúcim prvkom pre miestny hospodársky rozvoj a konkurencieschopnosť. V roku 2006 prijala všeobecnú inovačnú stratégiu a identifikovala posilňovanie klastrov v Európe ako jeden z deviatich strategických priorít pre úspešnú podporu inovácií. Prieskum v EÚ ukázal (INNO Policy Trend Chart, 2008), že existuje viac ako 130 opatrení na národnej úrovni, ktoré môžeme označiť ako klastrové politiky. Takmer každý štát v EÚ organizuje takúto formu podpory na národnej alebo regionálnej úrovni.

1.2 Faktory úspešnej klastrovej politiky

Úspešné klastrové politiky sú charakteristické tromi spoločnými črtami, v súlade so základnou filozofiou klastrov:

1. *podporovanie spoločných akcií podnikov a inštitúcií* – táto, pravdepodobne najdôležitejšia úloha klastra je zámerom každej klastrovej politiky. Táto podpora zahŕňa:

- činnosti, ktoré podporujú spoločnosti viac nepriamo, napr. zriadenie miestnych centier služieb, stimulovanie podnikovej spolupráce a vytváranie sietí, podpora miestnych agentúr a podnikateľských asociácií a inštitúcií
- podporovanie vzťahov medzi aktérmi a neformálnych obchodných praktík, noriem a pravidiel (dôvery, zdieľanie vedomostí, atď.)
- zameranie sa na spoločné akcie, napr. miestnej identity, spoločné propagačné a marketingové stratégie, spoločné výlety na veľtrhy, zdieľanie informácií

- spoločné podporovanie inštitúcií v oblastiach ako je vzdelávanie, informačné a komunikačné technológie, výskum, vývoj, atď.

- podporovanie spoločných aktív súvisiacej infraštruktúry, ako sú inkubátory, centrá kvality, atď.

2. *zameranie na malé a stredné podniky (MSP)* – klastrová politika sa vo všeobecnosti zameriava na MSP. V mnohých klastroch dominuje jedna alebo niekoľko veľkých firiem. V niektorých prípadoch je prítomnosť angažovaných veľkých firiem zárukou úspechu klastra, vďaka dôveryhodnosti a zviditeľneniu sa. MSP sú súčasťou každého klastra a ich prítomnosť je zásadná pre jeho udržateľnosť a rast.

3. *priesečník rôznych politík* – politiky na podporu klastrov sú prepojené naprieč rôznymi politickými prúdmi, od podnikovej politiky k politike regionálneho rozvoja a inovačnej politiky. Napríklad v prípade politiky vzdelávania, je kvalitná a flexibilná pracovná sila schopná reagovať na zmeny v ekonomike, a je jedným z rozhodujúcich faktorov úspechu klastra.

Klastrová politika však môže mať v konečnom dôsledku aj nepriaznivé dopady na región. Urýchlenie rastu klastra môže mať za následok nedostatok kľúčových územných zdrojov, čo vedie k problémom v iných častiach ekonomiky. Ak je klastrová politika úspešná a klastri sa začnú rozširovať, naberá kvalifikované pracovné sily a iné zdroje, čo vedie k zvyšovaniu miezd a nájomného pre ostatné odvetvia ekonomiky. Konečný vplyv klastra na územie je nulový. Priestorové rozloženie klastrov môže zhoršiť existenciu ekonomickej nerovnosti území – potenciálne rastúce klastre sú zvyčajne umiestnené vo vyspelých častiach územia - koncentrácia zdrojov politiky v týchto oblastiach by mohla zhoršiť problémy rozvoja v iných častiach ekonomiky. Klastrová politika môže produkovať množstvo výrazných vplyvov prelievania – rast v odvetviach klastra môže prilákať nevyužitú alebo nedostatočne využívanú prostriedky z iných častí ekonomiky a prostredníctvom zahraničných investícií aj spoza hraníc ekonomiky.

2 Dôležitosť hodnotenia klastrovej politiky

Klastrová politika v poslednom desaťročí prešla veľkým pokrokom. Najmä v Európe, kde boli jej tvorcovia najviac aktívni pri vytváraní klastrových programov. Aj keď ju často ovládli praktické potreby tvorcov politiky, a je aj pomerne často kritizovaná, existuje v praxi dostatok pozitívnych príkladov. Napriek tomu chýba rámec a systematické dáta, ktoré by umožnili porovnávať výsledky rôznych typov klastrových programov. Zatiaľ neexistuje žiadna

klasifikácia klastrových programov, z ktorej by bolo možné čerpať.

Na čo je dobré hodnotenie? Kritici hovoria o hodnotení, že je príliš nákladné a nepotrebné. Existujú však dôvody, ktoré považujú hodnotenie klastrovej politiky za potrebné, dokonca nevyhnutné. Jedným z dôvodov je zodpovednosť za politické rozhodnutia, ktoré politici pri tvorbe a implementácii klastrovej politiky prijímajú. A tiež zlepšenie politiky, ktoré sa dá dosiahnuť kvalitnými hodnotiacimi procesmi. Tieto dôvody poznáme z hodnotenia verejných politík vo všeobecnosti. Nesporným dôvodom často býva aj legitimovanie rozpočtu na politický program. Pred samotným procesom hodnotenia je potrebné jasne špecifikovať ciele hodnotenia, subjekt hodnotenia, hodnotiteľov, správne načasovanie, zainteresovanie stakeholderov a náklady na celkový proces. Podľa mnohých prieskumov všetci majitelia programov považujú hodnotenie za užitočný nástroj na zlepšenie efektívnosti a účinnosti programu.

Hodnotenie vplyvu klastrových programov prináša rôzne výsledky. Údaje o vplyve klastrových iniciatív na hospodárske výsledky sú stále neúplné. Dostupné dôkazy ukazujú na mierne pozitívne účinky (napr. pre Nemecko: Falck a kol., 2010). Štúdie v Dánsku a Švédsku porovnávali spoločnosti pôsobiace v klastrových projektoch, a tie, ktoré nie sú členmi. Štúdia zverejnená v roku 2011 ukazuje, že firmy zúčastnené v inovačných sieťach majú tendenciu už v prvom roku byť viac inovatívne. Po roku sa pravdepodobnosť byť viac inovatívny zvyšuje o 366 percent (Danish agency for science, technology and innovation, 2011). Štúdie z iných krajín neukazujú žiadny takýto vplyv; miesto toho sú tam dôkazy, že ich rozhodnutie o financovaní bolo silne ovplyvnené tradičnou priemyselnou politikou, t.j. podporovaním upadajúcich činností (programy vo Francúzsku - Martin a kol., 2011). Aj napriek pevnejším dôkazom oproti minulosti, tieto výsledky poskytujú informácie o účinnosti jednotlivých klastrových programov, nie o ich dopade alebo vhodnosti všeobecne.

Dôležitosť hodnotenia klastrovej politiky, pričom kvalita výsledkov hodnotenia závisí od mnohých faktorov. Jedným z najdôležitejších je použitá metóda hodnotenia, ďalej sú to vstupné informácie a dáta. Predpoklady a techniky musia byť primerané špecifickým požiadavkám hodnotenia vzhľadom na zložitosť a nepriamu podstatu zásahov klastrovej politiky. Kvôli finančným obmedzeniam je najdôležitejší opatrný výber, čo tiež zvyšuje dôležitosť hodnotenia politických opatrení. V prípade otázky techník hodnotenia, je použiteľná široká škála nástrojov, odlišných pokiaľ ide o ich zdôvodniteľnosť, zložitosť, požiadavky na vstupné dáta a zásadné predpoklady. Hodnotitelia čelia úlohe výberu zodpovedajúcich metód pre špecifické hodnotiace

štúdie (Foss-Hansen, 2005). Všeobecne tieto úvahy platia pre každý typ hodnotenia politiky, ale komplexnosť a nepriama podstata intervencií v prístupe klastrovej politiky predstavujú špecifické problémy a vyžadujú adekvátne analytické metódy. V literatúre existujú štúdie, ktoré navrhujú a rozvíjajú hodnotiace metódy, vo všeobecnosti jasné hodnotiace koncepty alebo súbory nástrojov, ktorý sa zameriava na klastrovú politiku zatiaľ nie je k dispozícii. Existujú literárne zdroje hodnotenia klastrovej politiky so zameraním na konkrétne témy, ako účastníci hodnotenia (Angeles Diez, 2001) alebo indikátory výkonnosti (Arthurs, 2009).

Kľúčovou otázkou hodnotenia je, či politický program funguje. Výsledky hodnotenia by mali zdôrazniť silné stránky ale aj nedostatky riadenia a priebehu programu.

Funkcia hodnotenia je dvojaká. Prvá zdôvodňuje politické činnosti dokazovaním jej efektov, a druhá pomáha pochopiť mechanizmus merania podporujúc tým budúce politické rozhodnutia (Guy, 2003).

Pri hodnotení klastrovej politiky je dôležité posúdiť efektívnosť prostriedkov, ktoré sa na jej program použili. Túto efektívnosť je skutočne ťažko merať a komplexne hodnotiť, vzhľadom k (Gaffey, 2011):

- širokému rozsahu politických intervencií,
- rozmanitosti problémov,
- vysokému stupňu účasti politikov na všetkých úrovniach,
- časovému oneskoreniu hodnotenia vzhľadom na implementáciu programu,
- dostupnosti významných údajov a nedostatočne štruktúrovanej metodológii hodnotenia.

Hodnotenie môže opisovať efekty meraní rôznymi spôsobmi. Zameraním na účinnosť alebo efektívnosť, hodnotiteľ analyzuje, či malo meranie pozitívny výsledok. Kým efektívnosť poukazuje na to, že meranie je v podstate schopné dosiahnuť požadovaný efekt, dôkazy účinnosti ukazujú, že v praxi môže byť efekt zdokonalený meraním. Oproti tomu, analýza výkonnosti porovnáva efekty politických činností k ich nákladom. Druhé hľadisko je komplexnejším typom hodnotenia, ale tým, že vyžaduje precízne a detailnejšie výstupné a vstupné dáta, nie je často aplikovateľné.

Hlavné úlohy hodnotenia sú: definovanie kontrolnej skupiny, identifikácia a meranie efektov a vedľajších efektov, a kalkulácia celkových nákladov programu.

Organizácia hodnotenia

Prvou, skôr praktickou otázkou je ako je organizovaná hodnotiaca štúdia. V tomto prípade sú hlavným problémom hodnotiteľa poverení

hodnotením tvorcami politiky. V praxi sa môže stať, že namiesto toho, aby boli nezávislí, naopak snažia sa viac o spokojnosť zadávateľa (Schilder, 2000). Rovnako to platí aj pri hodnotení klastrovej politiky.

Definovanie výkonnosti

Prvoradým objektom klastrovej politiky nie je formovanie klastrov, ale predpokladané výhody firiem zúčastnených v klastri, pokiaľ ide o firemnú výkonnosť, a napríklad zvyšovanie výnosov z rozsahu a komparatívne výhody, ak ide o výkonnosť regiónu. Tu vyvstáva otázka, na ktorý výstup politiky sa má hodnotenie konkrétne zamerať. Hodnotenie môže skúmať napríklad rozvoj klastra a jeho rast, alebo počet a intenzitu medzifiremných kontaktov, alebo môže byť zamerané na makroekonomické faktory (napr. mieru nezamestnanosti). Môže sa sústrediť na konkrétne firmy, ktorých výkonnosť by bola silnejšia vďaka rozvoju klastra. Navyše rozdiel môže byť medzi skutočnými ekonomickými indikátormi ako zvyšovanie zisku, produktivity alebo regionálneho HDP, a technologickými indikátormi ako sú výdavky na vedu a výskum, počet patentov, dohody o spolupráci, atď. Tieto rozhodnutia musia byť prijaté opatrne, pretože môžu ovplyvniť konečné výsledky hodnotenia.

Dostupnosť vstupných údajov

Ďalšou skupinou obmedzení, ktoré ovplyvňujú voľbu metódy hodnotenia sú dáta. Na jednej strane typické rozmery zoskupení robia makroekonomické modelovanie problematickým, na druhej strane aplikovanie mikroekonomických metód je konfrontované s nízkym počtom meraní, a/alebo nedostatočnou kvalitou údajov. To súvisí so skutočnosťou, že nie všetky údaje je možné zistiť z oficiálnych štatistík. Hodnotenie sa tak musí spoliehať na nedokonalé dáta, čo obmedzuje použitie niektorých metód.

3 Metódy hodnotenia

Výber optimálnej hodnotiacej metódy je zásadný. V praxi sa mnoho hodnotiacich štúdií spolieha na jednoduché metódy, akceptujúc, že výsledky závisia na zvolenej metóde, ktorá sa aplikuje. Podľa Shmiedeberg (2010) výber metódy závisí od zámeru hodnotenia, štruktúry a rámca programu, ale tiež od obmedzení týkajúcich sa času, finančných zdrojov a metodologických kapacít. Dôležitý je tiež pomer významnosti a prínosu hodnotenia k jeho nákladom a vynaloženému úsiliu.

V niektorých krajinách Európy došlo k vášnivým debatám o význame kvantitatívnej verus kvalitatívnej analýzy pri hodnotení politického programu. Je pochopiteľné, že politici očakávajú presné kvantitatívne údaje z hodnotenia. Zaujímajú ich napr.

počet novovytvorených pracovných miest alebo percento ekonomického rastu vyvolané prijatými politickými opatreniami. Napomáha im to pri obhajovaní použitých verejných prostriedkov. Kvantitatívne analýzy pomáhajú pochopiť vstupné a výstupné veličiny. Spoľahlivosť kvantitatívnych údajov sa medzi výstupnými indikátormi a indikátormi dopadu líši. Výstup je možné zmerať, ale nepriamy vplyv je z kvantitatívneho hľadiska ťažké pochopiť. Je to spôsobené rušivými vplyvmi, napr. makroekonomickým prostredím, vplyvmi iných opatrení ako daňová politika, politika hospodárskej súťaže, alebo jednoducho oneskorením medzi prijatými opatreniami a ich dopadom. Ak sú k dispozícii spoľahlivé kvantitatívne údaje, mali by byť preferované. Musia byť však doplnené o kvalitatívnu analýzu (Jakoby, 2005).

Kompletné hodnotenie klastrovej politiky by malo zahŕňať ako kvalitatívne tak aj kvantitatívne analýzy politických vstupov, výstupov a výsledkov na firemnej, klastrovej a regionálnej úrovni.

Prístupy k hodnoteniu môžeme rozdeliť podľa hľadiska výskumu, použitej metodológie, rôznej úrovne hodnotenia alebo dostupnosti dát potrebných pre analýzy.

Z hľadiska úrovne hodnotenia rozlišujeme:

- mikro štúdie, na úrovni firiem zúčastnených v klastri,
- meso, alebo úroveň klastra,
- makro štúdie,
- zjednotený mikro-makro prístup (Bradley, J., a kol. 2005)

Z časového hľadiska môžeme rozlíšiť hodnotiace prístupy nasledovne:

- *ex-ante analýzy* – sa uskutočňujú zvyčajne rok po uvedení politického programu do „prevádzky“. Zameriavajú sa na hodnotenie ekonomických a externých účinkov politických opatrení. Sú dôležitým technickým nástrojom na zabezpečenie vnútornej a vonkajšej súdržnosti programu,

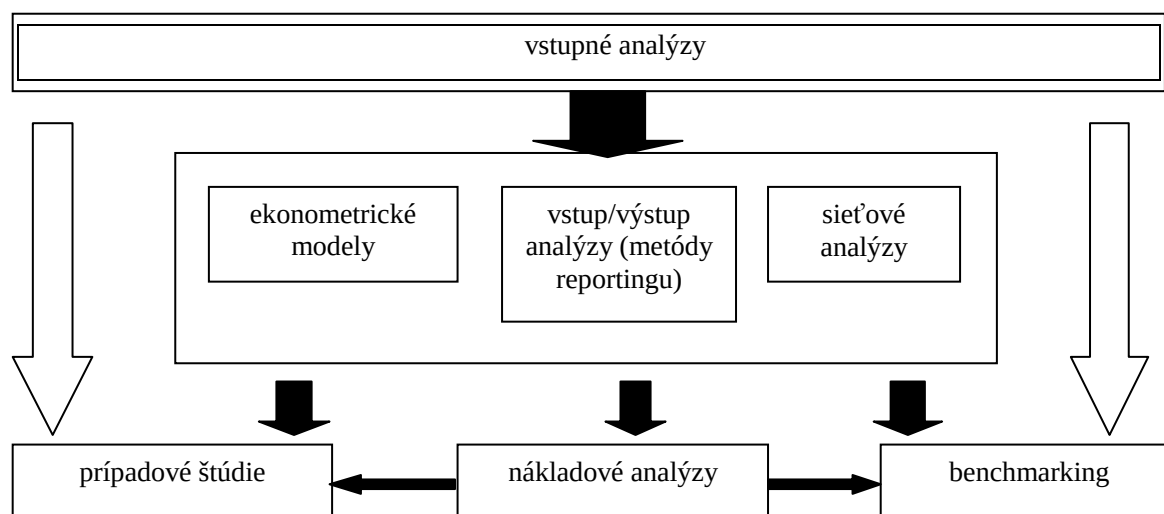
- *priebežné analýzy* – sú sprievodné analýzy hodnotiace prebiehajúce programy. Poskytujú tvorcom politiky priebežné spätné analýzy podľa vopred stanovených ukazovateľov, zameraných na účinnosť a efektívnosť politického programu. Pomáhajú pohotovo reagovať na neočakávané situácie. Ich úloha je strategická a umožňuje tvorcom politiky prispôbiť stratégiu programu.

- *ex-post analýzy* – sú vykonávané ihneď po ukončení politického programu a hodnotia krátkodobé ekonomické a vonkajšie vplyvy. Sú nevyhnutné k legitímovaniu použitia verejných prostriedkov a na začatie verejnej diskusie. Sú prioritne zamerané na vplyv politického programu a jeho udržateľnosť (EÚ, 2010).

Ako tvrdí Sölvell (2009, s. 81), do dnešného dňa existuje ešte stále „veľmi málo dôkazov o serióznom hodnotení klastra“, možno aj práve preto, že bolo uskutočnených málo hodnotiacich štúdií. Čo tvorcov politických programov zaujíma najviac je skutočný vplyv politiky na prijímateľov politických intervencií.

Nasledujúca časť je poskytuje prehľad metód, ktoré môžu byť použité pri hodnotení klastrovej politiky. Obrázok 1 uvádza hodnotiace metódy a možné kombinácie nástrojov tvoriacich model hodnotenia. V prílohe (Príloha 1) je uvedená podrobná charakteristika vybraných metód.

Obr. 1 Metódy hodnotenia

Zdroj: Schmiedeberg, 2010

1. Analýzy hodnotenia vstupov – alebo tiež metódy reportingu, ako sú často nazývané v akademickej literatúre. Namiesto analýzy dopadov politiky podávajú priebežné správy o vykonávaní programu. Ich hlavným cieľom je skôr zodpovednosť a transparentnosť, ako zlepšenie porozumenia programu (Rip, 2003). Tento prístup sa zameriava na praktickú stránku hodnotenia, t.j. čo sa stalo pri realizácii programu, ako boli vykonané opatrenia. Pri týchto metódach sa používa kombinácia kvalitatívnych a kvantitatívnych informácií. Metódy reportingu podávajú obmedzené odpovede na otázky účinnosti programu, preto by mali byť považované skôr za podporný nástroj hodnotenia.

2. Prípadové štúdie – sledujú vývoj analyzovaného prípadu pomocou dát čerpaných z rôznych informačných zdrojov, napr. pomocou prieskumov, obsahovej analýzy, štatistických analýz sekundárnych dát a pozorovaní. Pre určenie nákladov sú používané metódy finančnej analýzy. Pri hodnotení klastrovej politiky môže byť prípadová štúdia zameraná buď na jednotlivých účastníkov programu, alebo na vývoj celého klastra. Tieto metódy sú v súčasnosti rovnako populárne, ako kontroverzné. Pri hodnotení programu berú do úvahy aspekty, ktoré nemožno vyjadriť kvantitatívne alebo v menových jednotkách. Sú založené na intuitívnom pochopení a analýze, čo je však často kritizované ako nedostatok objektivity. Ďalšou nevýhodou je nízka miera zovšeobecnenia výsledkov – čím menšia je vzorka, tým je vyššie riziko. Okrem tejto nevýhody tu existuje problém, keď účastníci klastra úmyselne pozitívne odpovedajú na položené otázky v záujme udržania existujúceho stavu a finančnej podpory s tým súvisiacej. Prípadové štúdie nie sú vhodné na testovanie kauzálnych vzťahov, sú naopak vhodné na meranie vplyvu rôznych faktorov (Stern, 2002, s. 173).

3. Ekonometrické metódy – na rozdiel od prípadových štúdií, sú ekonometrické analýzy založené na príčinnej súvislosti (White, 2006). Kvantitatívne (mikroekonomické) hodnotenie sa výslovne zameriava na zodpovedanie otázky: „Čo by sa stalo bez politického zásahu?“ Podstata týchto metód spočíva v definovaní rozdielu medzi situáciou s významným dopadom politiky a situáciou bez politických opatrení. Vplyv politiky môžeme potom vyhodnotiť ako rozdiel medzi stavom v prípade politického zásahu $Y_i(1)$, a stavom bez intervencie $Y_i(0)$, kde Y môže byť akýkoľvek indikátor, napr. počet patentov, zisk alebo rast firmy (Schmiedeberg, 2010).

4. Systémové prístupy – sú alternatívou ku kvalitatívnej analýze na mikroekonomickej úrovni. Do tejto skupiny zaraďujeme input/output modely, sieťové analýzy a metóda benchmarkingu.

Input/output analýza, alebo vstupno/výstupná analýza umožňuje výpočet priamych a nepriamych účinkov na pridanú hodnotu, kúpnu silu a zamestnanosť.

Sieťová analýza je založená na komunikačných a interakčných väzbách medzi jednotlivými aktérmi v rámci klastra (Dybe, 2001). Meria rôzne aspekty spolupráce v rámci klastra (napr. hustotu). Sieťové analýzy sú vhodným spôsobom merania zlepšenia procesov v klastru. Odpovedajú na otázky zvýšenia hodnoty klastra (Raines 2003, s.197) a identifikujú slabé miesta v komunikácii a kooperácii členov klastra (Bührer, 2002, 189).

Benchmarking poznáme viac ako nástroj riadenia, než metódu hodnotenia politiky. Ide o metódu hodnotenia prostredníctvom porovnávania. Možno ho použiť v prípade klastrovej politiky, ktorá je aplikovaná vo viacerých klastroch. Tak sa môže využiť porovnávanie úspechov jednotlivých klastrov navzájom. Porovnávanie pomáha definovať faktory úspešnosti, prípadne odpovedať na otázku, prečo boli opatrenia v niektorých klastroch úspešné, v iných nie. Výhodou benchmarkingu je fakt, že nezaťažuje členov klastra, a iba čiastočne manažérov klastra, príp. sieťový manažment. Porovnávaním portfólia klastrov je možné identifikovať slabé klastre. Pri tejto metóde však existujú isté obmedzenia, ktoré súvisia s rôznymi inštitucionálnymi nastaveniami porovnávaných klastrov, predovšetkým v súvislosti s výberom ukazovateľov. Je dôležitý ich citlivý výber, t.j. je potrebné sa vyhnúť porovnávaniu „hrušiek s jablkami“, ako aj istá opatrnosť, pokiaľ ide o závery. Mali by byť používané najmä ako nástroj lepšieho porozumenia vlastnej politiky, a učenia. Požadované údaje o vzťahoch medzi členmi klastra možno čerpať z prieskumov od účastníkov. Výstupné údaje identifikujú existenciu a silu väzieb medzi členmi klastra. V závislosti od výskumnej otázky a rozsahu siete môžu byť použité rôzne typy analýz, napr. grafická vizualizácia, ktorá môže poskytnúť náhľad do štruktúry siete (Newman, 2003).

5. Nákladové analýzy – ide o metódy, ktoré pri hodnotení posudzujú náklady politických zásahov, nielen ich úspešnosť (Dar, 1998), tak aby bolo možné posúdiť účinnosť vynaložených zdrojov. K dispozícii je rad metód, ktoré sa líšia v spôsobe, akým zachycujú dopad politiky.

Analýza nákladov a výnosov vyjadruje odhadovaný vplyv v peňažnom vyjadrení, aby bolo možné merať čistý zisk alebo návratnosť zásahu (Levin, 2000).

Oproti tomu *analýza efektívnosti nákladov* priamo meria účinky vo vzťahu k nákladom pomocou ceny na jednotku. Tento jednoduchý charakter analýzy sa stratí ako náhle je analyzovaný viac ako jeden výsledok politiky, čo v prípade klastrovej politiky

môže s určitosťou nastať (Raines, 2002). Použitie týchto prístupov pri hodnotení klastrovej politiky je obmedzené kvôli ich zložitosti a vysokým požiadavkám na vstupné údaje.

Medzi metódy hodnotenia môžeme zahrnúť aj odborný posudok. Odborný posudok vo forme rozhovorov alebo odborných panelov je populárnou metódou hodnotenia klastrovej politiky. Práve rozhovory a prípadové štúdie sú, vzhľadom na zložitosť a inovatívny charakter klastrovej politiky, ako aj neľahkú kvalifikáciu jej sociálno-ekonomických dopadov, častou metódou hodnotenia. Odborný posudok je úzko spätý s prognostickými štúdiami a často tvorí ich základ. Prezieravý posudok pomáha identifikovať potenciálny nesúlad v stratégii projektu alebo programu (Rojo, 2002).

Posledným príkladom metódy hodnotenia klastrovej politiky je metóda kontrolnej skupiny. Táto metóda je zaujímavá, pretože porovnáva skupinu účastníkov klastrového programu s ostatnými členmi, ktorí nie sú prijímateľmi, t.j. nepodporovanou skupinou. Táto metóda je však veľmi ťažko aplikovateľná v praxi. Problémom je nedostatok porovnateľných kontrolných skupín. Rastúcou popularitou klastrovej politiky je ťažké nájsť klaster,

ktorý nie je predmetom podpory politiky (Kinsella, 2002).

Ďalšia časť práce je venovaná konkrétnym príkladom hodnotenia klastrovej politiky v Škótsku, Dánsku, Švédsku, Rakúsku a v Českej republike.

Prvým príkladom hodnotenia je systém vytvorený v Škótsku. V súvislosti s členením metód hodnotenia môžeme uviesť, že ide o ex-post analýzu, primárne zameranú na makro úroveň. V tejto metodike boli použité I/O tabuľky a multi-sektorálne modely. Hodnotenie je založené na kvantitatívnej analýze s použitím kľúčových ukazovateľov, ako hrubý domáci produkt (HDP), nezamestnanosť a konkurencieschopnosť. Koncepčný hodnotiaci rámec je založený na troch základných princípoch. Prvý súvisí so skutočnosťou, že klastrová politika má dopad na rôzne úrovne škótskej ekonomiky. Druhý hovorí o časovom rámci merania dopadu klastrovej politiky. V tomto prípade ide o časové intervaly nie v rokoch, ale v dekádach. Tretí súvisí s výstupmi hodnotenia, ktoré sú hmotné aj nehmotné. Nasledujúca tabuľka prehľadne zobrazuje ukazovatele, ktoré boli použité pri hodnotení na jednotlivých úrovniach krajiny.

Tab. 2 Ukazovatele výkonnosti v Škótsku

Mikro úroveň	Úroveň klastra (meso level)	Makro úroveň
■ Aktívna účasť v sieťach ■ Počet podnikov obchodujúcich on-line ■ Počet strategických zoskupení a spoločných podnikov ■ Pridaná hodnota na zamestnanca ■ Úroveň investícií do vedy a výskumu	■ Počet patentov ■ Úroveň rizikového kapitálu ■ Počet firiem s vysokou výkonnosťou ■ Počet aktívnych sietí ■ Počet špecializovanej pracovnej sily	■ Produktivita ■ Priemerná mzda ■ Rast miezd ■ Úroveň HDP/osobu ■ Životné náklady ■ Export

Zdroj: Learmonth, Munro, Swales, 2003

Hodnotenie klastrových programov v Dánsku sa uskutočňuje v rámci programu Innovation Network Denmark, prostredníctvom Dánskej agentúry pre vedu, technológie a inovácie (Danish Agency for Science, Technology and Innovation). V rámci hodnotenia, ktoré bolo zverejnené v roku 2011, boli sledované dva druhy dopadov na firmy zúčastnené v klastri, ekonomický dopad a odhad vplyvu na ich

správanie. Hlavnou otázkou hodnotenia bolo, či podniky dosahujú lepšie výsledky v dôsledku účasti v klastri, alebo či dôsledkom vysokého výkonu spoločnosti. Hodnotenie bolo uskutočnené metódou kontrolnej skupiny (control group approach), t.j. porovnávaním výkonu zúčastnených firiem v klastrovom programe s výkonom kontrolnej skupiny (podobné ale nezúčastnené, neutrálne firmy).

Tab. 3 Ukazovatele výkonnosti v Dánsku

Vplyv na správanie	Ekonomický dopad
■ Schopnosť byť inovatívny ■ Úroveň spolupráce na poli vedy a výskumu (napr. s vysokými školami, odbornými inštitúciami) ■ Využitie vedy a výskumu a inovatívnych programov	■ Produktivita ■ Vývoz ■ Obrat ■ Zamestnanosť

Zdroj: Danish Agency for Science, Technology and Innovation, 2011

Ďalším príkladom hodnotenia je **Švédsko**, a jeho región Värmland. Tu sa hodnotenie uskutočňuje systematicky na firemnej úrovni, na úrovni regiónu, ale aj v rámci verejného sektora, či univerzít. Spolu s regionálnym klastrovým programom Nutek, bola rozvinutá metóda hodnotenia zameraná na firemnú

úroveň. Skúma štyri hlavné procesy rozvoja klastra, a to rozvoj obchodu existujúcich firiem, rozvoj podnikania, výskumu a ľudských zdrojov v regióne (Sölvell, 2009). Tento model (Tab. 4) bol vytvorený na základe benefitov, ktoré firmám prináša členstvo v klastri.

Tab. 4 Model hodnotenia vo Švédsku (región Värmland)

Výhody firiem z klastrovej kooperácie	Indikátory hodnotenia	Dopady na rast a rozvoj klastra – Indikátory rastu regiónu Värmland
Konkrétne dopady rastu	■ Zvýšenie predaja ■ Zvýšenie počtu zamestnaných ■ Nové investície ■ Nižšie náklady	■ Rozvoj už existujúcich firiem ■ Rozšírenie podnikania ■ Rozšírenie výskumu v blízkom odvetví ■ Rozvoj vzdelania ľudských zdrojov
Vyššia konkurencieschopnosť	■ Vylepšené produkty/služby ■ Nové produkty/služby	
Účasť v klastri	■ Získavanie správnych zručností ■ Zvyšovanie spolupráce s univerzitami a inštitúciami v rámci vedy a výskumu	

Zdroj: Sölvell, 2009

Jednou z ďalších inšpirácií na výber ukazovateľov hodnotenia je *rakúsky* Clusterland Upper Austria. Tento model je orientovaný na monitoring a hodnotenie manažmentu klastra. Medzi sledovanými ukazovateľmi sú napr. počet projektov spolupráce v klastroch, dĺžka trvania projektov, počet partnerov participujúcich na projekte, počet produktov, procesov alebo inovácií vyprodukovaných klastrovými projektmi.

Podobne aj *Česká republika* zaznamenala posun vo vývoji klastrovej politiky. V decembri 2013 Ministerstvo priemyslu a obchodu ČR uznalo certifikovanú metodiku národnej klastrovej politiky. Pre monitoring a hodnotenie prínosu klastrov, resp. výsledkov klastrovej politiky metodika využíva tradičné prístupy prostredníctvom merania väzieb medzi vstupmi a výsledkami klastrovej politiky pomocou korelačnej analýzy. Neopomína ani hodnotenie návratnosti vynaložených verejných

prostriedkov na klastrovú politiku pomocou metódy benchmarkingu, t.j. pomer medzi vynaloženými finančnými prostriedkami na jednej strane a vývojom príjmov verejných financií na strane druhej, napr. vyššie dane z príjmu, platby na zdravotné a sociálne zabezpečenie, spotrebné dane, DPH, a pod. Na ďalšej úrovni hodnotenie potenciálnych dopadov klastrovej politiky pomocou metódy regresnej analýzy. Ako ďalšie možné ukazovatele uvádza metodika napr. tržby firiem z inovovaných výrobkov a služieb, počet žiadostí o udelenie patentu, náklady firiem na vlastné inovačné aktivity, alebo na výskum a vývoj, vývoz meraný % z HDP, a pod. (Pavelková a kol., 2013).

Záver

Klastre už v mnohých krajinách dokázali, že majú potenciál byť prostriedkom na zvyšovanie

konkurencieschopnosti regiónu, jeho postavenia v globálnej ekonomike, a zároveň spôsobom kooperácie medzi regiónmi celého sveta. Úroveň sily klastra má vplyv na zlepšovanie konkurencieschopnosti a dosahovania vyššej výkonnosti prostredníctvom lepšieho prístupu k špecializovaným dodávateľom, technológiám, informáciám a vyššiemu inovačnému potenciálu spolupracujúcich firiem (Porter, 1990). Úspešné klastre poháňajú ekonomický rozvoj regiónov, v ktorých tieto klastre pôsobia, a tým zvyšujú výkonnosť a prosperitu celej národnej ekonomiky.

Samotná existencia klastra v regióne ešte nemusí zaručovať efektívnosť a rozvoj daného regiónu. Skúsenosti z praxe tomu nasvedčujú. Často je príčinou nepochopenie fungovania klastra jeho nesprávna interpretácia v praxi. Priemyselné klastre nie sú univerzálnym nástrojom na riešenie ekonomických problémov v regiónoch. Úspešnosť klastrových programov je preto potrebné zhodnotiť a zmerať. Proces hodnotenia je potrebné podporiť vhodnou voľbou metódy a ukazovateľov, ktoré budú sledované a vyhodnocované. Výber musí vychádzať zo zámeru hodnotenia. Každá hodnotiaca štúdia má svoje obmedzenia. Obmedzenia sa líšia v závislosti od výberu ukazovateľov a hodnotiacich metód, na kvalite a dostupnosti informácií, na vedomostiach a skúsenostiach hodnotiaceho tímu.

Literatúra

Angeles Diez, M. (2001). *The evaluation of regional innovation and cluster policies: towards a participatory approach*. European Planning Studies, Vol. 9, No. 7.

Arthurs, D., Cassidy, E., Davis, CH. H., Wolfe, D. (2009). Indicators to support innovation cluster policy. *International Journal of Technology Management*, 46 (3/4), p. 263-279.

Christensen, T. A., Lämmer-Gamp, T., Meier zu Köcker, G. (2012). *Perfect Cluster Policy and Cluster Program. The Cluster League – Some Food for Thought*. Discussion paper, Berlin/Copenhagen, April 2012. [Online]. [cit.: 2014-05-05]. Dostupné na: <http://www.clusterexcellence.org/download-material.html>.

Dar, A., Gill, I. S. (1998). Evaluating retraining programs in OECD countries: lessons learned. *World Bank Research Observer* 13(1): 79–101.

Danish agency for science, technology and innovation, (Ministry of Science, Technology and Innovation). (2011). The impacts of cluster policy in Denmark. An impact study on behaviour and economical effects of Innovation Network Denmark. [Online]. [cit.: 2014-05-05]. Dostupné na:

http://www.regx.dk/fileadmin/user_upload/Klyngefakta/The_impact_of_Innovation_Network_Denmark.pdf

V rokoch 2011 a 2012 bolo uskutočnené celoeurópske porovnávanie (benchmarking) 33 klastrových programov v 23 krajinách. Analýza odhalila mnoho kľúčových poznatkov. Jedným z nich je aj rastúci význam hodnotenia a merania vplyvu klastrov. Mnohí majitelia programov považujú hodnotenie za nástroj na zlepšenie riadenia programu, jeho efektívnosti a účinnosti. Uprednostňujú formálne hodnotenie pred hodnotením ex-post, pretože poskytuje dôležité informácie už v priebehu realizácie programu. Tie môžu byť použité v reálnom čase realizácie programu. Avšak uspokojivý prístup k posúdeniu vplyvu stále chýba, aj keď dosiahol určitý pokrok (Christensen, 2012).

Nemenej vážnym dôvodom je chýbajúci systém vyhodnocovania výkonnosti klastra, ktorý by bol všeobecne aplikovateľný vo viacerých krajinách. Regionálnym inštitúciám chýba spätná väzba prostredníctvom porovnania prínosu a racionálnosti existencie klastra v regióne a jeho dopadu na regionálnu a národnú ekonomiku. Všeobecne aplikovateľný systém vyhodnocovania by bol iste prospešný aj pre samotných účastníkov klastra a jeho manažérov, predovšetkým pri otázkach riadenia, tvorby ďalšej stratégie a rozvoja klastra. Je to otvorená a vysoko aktuálna téma súčasnosti, ktorá dáva priestor na ďalšiu prácu.

Folta, T. B., Cooper, A. C., Baik, Y. S. (2006). Geographic cluster size and firm performance. *Journal of Business Venturing*, 21, 217-242.

Ketels, C. (2013). Recent research on competitiveness and clusters: what are the implications for regional policy?, Cambridge, *Journal of Regions, Economy and Society*, Vol.6, No. 3, pp. 269–284.

Kinsella, E. (2002). Control Group Approaches. In: G. Fahrenkrog, W. Polt, J. Rojo, A. Tübke, K. Zinöcker (ed.): *RTD Evaluation Toolbox*. Seville: European Commission, pp. 131-141.

Learmonth, D., Munro, A., Swales, J. K. (2003). Multi-sectoral Cluster Modelling: The Evaluation of Scottish Enterprise Cluster Policy, *European Planning Studies*, Vol. 11, No. 5, pp. 567-584.

Levin, H. M., McEwan, P. J. (2000). *Cost-Effectiveness Analysis* (2nd edn). Thousand Oaks, CA: SAGE.

Martin, R., L. (2011). *A Study on the Factors of Regional Competitiveness*, CAMBRIDGE ECONOMETRICS.

Newman, M. E. J. (2003). The structure and function of complex networks. *SIAM Review* 45(2): 167–256.

NGP Excellence (2012). *The Perfect Cluster Programme*, VDI-VDE, Berlin.

Patton, M. (1990). Qualitative evaluation and research methods, *Designing qualitative studies*, pp. 169-186. Beverly Hills, CA: Sage.

Pavelková, D. a kol. (2013). *Národní klastrová politika (Certifikovaná metodika)*. Zlín : Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Fakulta managementu a ekonomiky.

Porter, E. M. (2003). The Economic Performance of Regions, *Regional Studies*, Vol. 37, (6, 7).

Raines, P. (2002). *The Challenge of Evaluating Cluster Behaviour in Economic Development Policy*. Paper presented to the International RSA Conference: Evaluation and EU regional policy: New questions and challenges, May 2002.

Rip, A. (2003). Societal challenges for R&D evaluation. In Shapira P, Kuhlmann S (eds) *Learning from Science and Technology Policy Evaluation: Experiences from the United States and Europe*. Cheltenham and Northampton: Edward Elgar, pp. 32–53.

Rocha, H. (2004). Entrepreneurship and development: The role of clusters. *Small Business Economics*, 23, 363-400.

Rojo, J. (2002). Provision of R&D Infrastructures. In: G. Fahrenkrog, W.Polt, J. Rojo, A. Tübke, K. Zinöcker (ed.): *RTD Evaluation Toolbox*. Seville: European Commission, pp. 32-49.

Rosenthal, S. S., Strange, W. C. (2005). The geography of entrepreneurship in the New York metropolitan area. *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review*, 11, 29-53.

Schmiedeberg, C. (2010). Evaluation of Cluster Policy: A Methodological Overview. *Evaluation*, 16(4), p.389-412. Dostupné z: <http://evi.sagepub.com/content/16/4/389.full.pdf+html>

Sölvell, □. (2009). *Clusters - Balancing Evolutionary and Constructive Forces*, Ivory Tower Publishing, Second edition, Stockholm, Sweden.

White, H., Sinha, S., Flanagan, A. (2006). A review of the state of impact evaluation. Paper presented at the 5th meeting of the DAC Network on Development Evaluation.

Kontakt

Ing. Martina Sopologová
Fakulta managementu a ekonomiky
Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Mostní 5139, 760 01 Zlín
e-mail: martina.sopologova@gmail.com

Prílohy

Príloha 1 *Prehľad metód hodnotenia*

Kritériá prístupu	Metódy reportingu	Prípadové štúdie	Ekonometrické metódy	I/O analýzy	Sieťové analýzy	Benchmarking	Nákladové prístupy
1.Podmienky hodnotenia							
Časový horizont	krátky	stredný/dlhý	stredný/dlhý	stredný/dlhý	stredný/dlhý	stredný/dlhý	stredný/dlhý
Typ klastrovej politiky	všetky typy	kombinácia nástrojov	jasne definov. politické ciele (so zameraním na firemnú výkonnosť)	zameranie na vzťahy kupujúci-predávajúci	sieťovo-orientovaná polit. stratégia	všetky typy	v závislosti na type vstupnej analýzy
Účel hodnotenia	príprava budúcich krokov hodnotenia, prehľadnosť	kontrola efektívnosti	kontrola efektívnosti	kontrola efektívnosti	kontrola efektívnosti	učenie	podpora rozhodnutia, kontrola efektívnosti
Cieľová skupina	daňovníci, tvorcovia politiky	tvorcovia politiky	ekonomický výskum, tvorcovia politiky	ekonomický výskum, tvorcovia politiky	ekonomický výskum, tvorcovia politiky	tvorcovia politiky	ekonomický výskum, daňovníci, tvorcovia politiky
2.Požadované vstupné údaje							
Zhromažďovanie vlastných údajov	nepotrebné; použitie oficiálnych údajov a štatistiky	potrebné; sú požadované detailné a špecifické informácie	nepotrebné; použitie existujúcich firemných databáz	potrebné; I/O tabuľky zvyčajne nie sú v klastroch dostupné	potrebné; sú požadované údaje všetkých členov siete	nepotrebné; použitie oficiálnych štatistických údajov	nepotrebné; v závislosti na type analýzy vplyvu
Ukazovatele	a) informácie z projektových správ, napr. aktivity, finančné zdroje b) názory účastníkov	viacnásobné ukazovatele (kvantitatívne a kvalitatívne)	(kvantitatívne) ukazovatele na firemnej úrovni: produktivita, rast firmy, atď.	regionálne komoditné toky (z regionálnych I/O tabuliek)	údaje na firemnej úrovni, napr. patenty, tok informácií, väzby spolupráce	viacnásobné ukazovatele (kvantitatívne a kvalitatívne)	jednotkové náklady, čistý zisk; kompletne nákladové účtovníctvo, odhad nákladov príležitostí

Kritériá prístupu	Reportovanie	Prípadové štúdie	Ekonometrické metódy	I/O analýzy	Sieťové analýzy	Benchmarking	Nákladové prístupy
Veľkosť vzorky	a) bez vzorky b) iba účastníci (rozhovory, prieskumy)	malé vzorky	veľké vzorky: porovnávací skupina mimo klastra a/alebo pozorovanie v priebehu času	agregátne dáta	požadovaná veľká vzorka: kompletne znázornenie siete	potrebné informácie o niekoľkých klastroch	v závislosti od typu analýzy vplyvu
3. Výsledky hodnotenia							
Perspektíva (výhľad)	vstup politiky	jednotlivé aspekty, napr. firemné zisky, vykonávanie programu	vplyv na výkonnosť firmy	vplyv na výkonnosť klastra; vplyv na výkonnosť územia	vplyv na výkonnosť klastra	vplyv na výkonnosť klastra; vplyv na výkonnosť územia	v závislosti od typu analýzy vplyvu
Vypovedacia schopnosť	nízka: žiadny vplyv merania	prieskumné: závery na základe osvedčených postupov	štatistická významnosť vplyvu; klaster ako čierna skrinka	iba informácie o komoditných tokoch, žiadny významný test ak sú zmeny spôsobené politikou	popisné výsledky správania siete, žiadny významný test, ak sú zmeny spôsobené politikou	porovnanie meraní/programov; závery na základe osvedčených postupov	informácie o vplyvoch aj nákladoch; štatistická významnosť iba v kombinácii s ekonometrickými metódami
Interpretácia výsledkov	ukazuje nedostatky v implementácii programu	ilustračné, konkrétne príklady	abstraktné, potrebuje vysvetlenie	abstraktné, potrebuje vysvetlenie	možné grafické znázornenie	možné grafické znázornenie	jasná interpretácia ukazovateľov

Zdroj: Schmiedeberg, 2010 (upravené)

SUMMARY**Approaches to Evaluation of Cluster Policy**

Martina SOPOLIGOVÁ

In the context of clusters and their growing importance, cluster policy is now increasingly becoming an important part of a political strategy. The main idea of cluster policy is to increase productivity, competitiveness, innovation, job creation and profitability of companies in the cluster, thereby to promote competitiveness of region. This fact is demonstrated by the current cluster development programs, aimed at enhancing competitiveness and innovation. Cluster policy is often part of other policies, such as science, technology development, education, or closely related to them. It is usually anchored in the strategy document. For more than two thirds of countries cluster policy is part of innovation policy. Cluster policies are focused on several priorities. The most common are entrepreneur and support to small and medium-sized enterprises, employment, support for research, internationalization, regional and rural development.

The importance of impact assessment of cluster policy is growing with the increasing importance of cluster. Given the fact that cluster policy is a hybrid type of policy, its evaluation is more complicated. The quality of evaluation depends on many factors. One of the most important factors is the method of evaluation and gathering of information and data. Assumptions and techniques must be appropriate to the specific requirements of evaluation. Assessment of the impact of cluster programs brings different results. The data about the impact of clusters on economic performance are still incomplete. Available evidence indicates slightly positive effects (e.g. Germany: Falck et al., 2010).

In this paper are introduced the basic theoretical and methodological approaches addressing the evaluation of cluster policy. This article suggests the following possible evaluation methods: policy input-oriented methods, or reporting methods, case study evaluation, econometric models, systemic approaches, cost-related approaches, expert judgement, and method of the control group. Each of these methods is also described in detail by a set of criteria, i.e., time horizon (ex-ante, interim, ex-post), purpose of evaluation, target group, indicators, explanatory power, interpretation of results, etc. The next section provides examples already undertaken evaluation studies in Scotland, Denmark, Sweden, and Austria, with the particular evaluation indicators.

The existence of cluster in the region does not guarantee the efficiency and development of the region. Therefore the impacts of cluster programs need to be assessed and measured. The evaluation process should be supported by an appropriate choice of method and indicators. The choice must be based on objective of evaluation.

JEL Classification: O18, R10, R11, R58

ZÁKLADNÉ PRINCÍPY A CIELE REGIONÁLNEJ POLITIKY EÚ

The EU regional policy's fundamental principles and objectives

Marcel KORDOŠ

Abstrakt

Regionálna politika EÚ a využívanie štrukturálnych fondov vychádzajú pri financovaní jednotlivých projektov zo základných princípov, ktorými sa riadi regionálna politika EÚ. Hlavný princíp regionálnej (kohéznej politiky, politiky súdržnosti) politiky EÚ je finančná solidarita v prospech menej rozvinutých regiónov, ale aj sociálnych skupín. Napomáha udržaniu regionálnej konkurencieschopnosti a výrazne napomáha konvergencii chudobnejších regiónov k vyspelejším. V rámci analýzy základných princípov a cieľov regionálnej politiky Európskej únie príspevok sa zaoberá využitím miery ich doterajšej efektívnosti v celkovej regionálnej politike EÚ, a to v následnosti na ďalšie možné zvyšovanie vplyvu regionálnej politiky na sociálno-ekonomický rozvoj EÚ. Zároveň príspevok poskytuje komplexný, ucelený a systematický prehľad základných princípov a cieľov vytvárajúcich základnú kostru regionálnej politiky EÚ a podstatu mechanizmu jej fungovania.

Kľúčové slová

Regionálna politika EÚ, svetová ekonomika, sociálno-ekonomický rozvoj, konkurencieschopnosť, regionálna konvergencia, regionálne disparity.

Abstract

EU regional policy and the use of structural funds are based, while financing the individual projects, on the fundamental principles being managed by the EU regional policy. The main principle of regional (cohesion policy) policy is the financial solidarity in favor of not only less developed regions, but also social groups. It helps to maintain regional competitiveness and facilitates the convergence of poorer regions to the more advanced ones. By means of analysis of the fundamental principles and objectives of EU regional policy the paper discusses the used rate of their overall efficiency in existing EU regional policy in succession to the possible further regional policy impact increase on the EU socio-economic development. In addition the paper provides a comprehensive, coherent and systematic overview of the basic principles and objectives forming the backbone of the EU regional policy as well as the nature of its operation mechanism.

Key words

EU regional policy, world economy, socio-economic development, competitiveness, regional convergence, regional disparities.

JEL Classification: F59, R11, O19.

Úvod

Habánik, Kojšová (2011) chápu región ako administratívny celok v zmysle výkonu miestnej štatnej správy a územnej samosprávy alebo priestorovú jednotku s rôznym stupňom sociálnej a technickej infraštruktúry, resp. celkovým vybavením, fungovaním a potenciálom. Podľa geografického hľadiska rozlišujeme niekoľko základných skupín regiónov, ako napríklad mikroregión a makroregión. Humánna geografia rozlišuje niekoľko typov regiónov ako napríklad homogénne areály vyčlenené na základe

jedného prvku, viacprvkové homogénne areály, nodálne regióny, rozvojové regióny a plánovacie (administratívne) regióny.

Hlavný princíp regionálnej (kohéznej politiky, politiky súdržnosti) politiky EÚ je finančná solidarita v prospech menej rozvinutých regiónov, ale aj sociálnych skupín. Napomáha udržaniu regionálnej konkurencieschopnosti a výrazne napomáha približovaniu („konvergovaníu“) chudobnejších regiónov k vyspelejším. Rozvinuté regióny pociťujú zas iné potreby, najmä v oblasti konkurencieschopnosti a rastu zamestnanosti. Týmto špecifikám

sú prispôsobené nástroje regionálnej politiky určené pre ne. Rozšírenie EÚ zväčšilo regionálne rozdiely ("disparity") medzi jednotlivými regiónmi členských štátov. Údaje o nich pravidelne monitoruje v regionálnom i celoštátnom porovnaní Eurostat.

Investície do regionálnej politiky narastali významne už v predchádzajúcom období, keď Únia venovala tejto kapitole tretinu rozpočtu v rokoch 2000 - 2006 (213 mld. eur). Do vyrovnávania regionálnych rozdielov v rokoch 2007 - 2013 investuje Európska únia rekordných 347,41 mld. eur. Táto situácia sa už asi nebude v histórii opakovať a intenzita investičnej sily je porovnateľná s niekoľkonásobkom finančného balíka USA, z Marshallovho plánu, po II. svetovej vojne. (Ivaničková, 2007)

Cieľom príspevku je na základe analýzy základných princípov a cieľov regionálnej politiky Európskej únie určiť ich mieru doterajšej efektívnosti v celkovej regionálnej politike EÚ, a to v následnosti na ďalšie možné zvyšovanie vplyvu regionálnej politiky na sociálno-ekonomický rozvoj EÚ. Zároveň sa budeme snažiť poskytnúť ucelený a systematický prehľad základných princípov a cieľov vytvárajúcich základnú kostru regionálnej politiky EÚ a podstatu mechanizmu jej fungovania. Na základe splnenia uvedeného cieľa budú použité metódy analýzy, syntézy a logickej dedukcie.

Analýza zásad, ktorými sa riadi regionálna politika EÚ

Regionálna politika a využívanie štrukturálnych fondov vychádzajú pri financovaní jednotlivých projektov zo základných princípov. *Základnými princípmi resp. zásadami, ktorými sa riadi regionálna politika EÚ*, sú princíp koncentrácie, princíp partnerstva, princíp adicionality, a princíp programovania. Tieto štyri princípy definované v roku 1988 sú charakterizované ako *metódy štrukturálnych intervencií*. Neskôr v programovacom období 2007 – 2013 boli tieto princípy doplnené o ďalšie obecné zásady ako doplnkovosť, previazanosť, koordinácia, súlad, rovnosť žien, mužov a zákaz diskriminácie, územná úroveň realizácie a udržateľný rozvoj.

1. *Princíp koncentrácie* vyžaduje sústrediť prostriedky štrukturálnych fondov Európskej únie do najproblémovjších regiónov. Na základe stanovených kritérií EÚ sú za zaostávajúce oblasti považované regióny úrovne NUTS II. (Nomenclature des unités territoriales statistiques – nomenklatúra územných štatistických jednotiek), ktorých HDP na jedného obyvateľa v parite kúpnej sily nepresahuje 75% priemeru EÚ.

Podľa Boháčkovej a Hrabánkovej (2009) zásada koncentrácie má tri aspekty:

- *Koncentrácia zdrojov*: najväčšia časť zdrojov zo štrukturálnych fondov (81,9 % na obdobie 2007 – 2013) sa vynakladá na pomoc pre najchudobnejšie regióny a krajiny.
- *Koncentrácia úsilia*: investície sa zameriavajú na konkrétne oblasti. Počas obdobia 2007 – 2013 sa podporuje vedomostná spoločnosť: *VTR, inovácie, prenos technológií, informačné a komunikačné technológie, rozvoj ľudských zdrojov a rozvoj podnikania*.
- *Koncentrácia výdavkov*: na začiatku programového obdobia sa pre každý program vyčlenia ročné finančné prostriedky. Tieto prostriedky sa musia minúť do konca druhého roka po vyčlenení (tzv. pravidlo n+2)

2. *Princíp partnerstva* obsahuje požiadavku aktívnej účasti príslušných orgánov všetkých stupňov na príprave, uskutočňovaní a monitorovaní výsledkov projektov, ktoré sú súčasťou programov regionálnej politiky a sú spolufinancované z prostriedkov štrukturálnych fondov. Členské štáty Európskej únie majú vybudované orgány regionálnej samosprávy, ktoré koordinujú regionálny rozvoj. Rovnaká úloha čaká i kandidátske štáty. Okrem samosprávnych regionálnych orgánov by sa mali vytvoriť aj regionálne rozvojové agentúry, ktoré môžu pôsobiť ako sekretariáty regionálnych programov EÚ. Táto zásada vyjadruje skutočnosť, že každý program je vypracovaný prostredníctvom spoločného procesu za účasti európskych, regionálnych a miestnych orgánov, sociálnych partnerov a organizácií občianskej spoločnosti. Ako uvádza Ivaničková (2007), toto partnerstvo sa vzťahuje na všetky fázy programovacieho procesu: *návrh, riadenie, vykonávanie, monitorovanie a hodnotenie*. Takýto prístup pomáha zaistiť, aby boli opatrenia prispôsobené miestnym a regionálnym potrebám a prioritám.
3. *Princíp programovania* zdôrazňuje integrovaný viacročný prístup, t.j. plánovanie. Tento princíp sa v rámci Európskej únie uplatňuje a kandidátske štáty musia tiež pripraviť Regionálne rozvojové plány, na základe ktorých bude spolu s orgánmi EÚ vypracovaný Program podpory Európskej únie a príslušné operačné plány. Táto zásada znamená, že politika súdržnosti neslúži na financovanie *individuálnych projektov*. Jej cieľom je financovanie viacročných národných programov, ktoré sú v súlade s cieľmi a

prioritami EÚ. Podľa Baldwin, Wyplosz (2009) pre programovacie obdobie 2007-2013 boli pre praktickú aplikáciu princípu programovania novo definované základné pojmy ako "operačný program", "prioritná os" a "operácia". *Operačný program* predstavuje dokument predložený členským štátom a prijatý Komisiou, ktorý určuje stratégiu rozvoja pomocou jednotného súboru priorít, ktorá má byť prevedená s pomocou fondu. *Prioritná os* je jedna z priorít stratégie v operačnom programe, skladajúca sa zo skupiny operácií, navzájom súvisiacich a s konkrétnymi merateľnými cieľmi. *Operácia* znamená projekt alebo skupina projektov, ktorý bol vybraný riadiacim orgánom príslušného operačného programu alebo na jeho zodpovednosť v súlade s kritériami stanovenými monitorovacím výborom, ktoré realizuje jeden alebo viacero príjemcov, a umožňuje dosiahnutie cieľov prioritnej osi, s ktorou súvisí.

4. *Princíp adicionality* znamená, že prostriedky z rozpočtu Európskej únie dopĺňajú finančné prostriedky národných štátov a jednotlivých regiónov. Financovanie z národných prostriedkov prostriedky EÚ nenahrádzajú ale ich iba dopĺňajú.
5. *Princíp doplnkovosti* vyjadruje, že financovanie z európskych štrukturálnych fondov *nenahrádza* výdavky jednotlivých členských štátov. Komisia sa dohodne s každou krajinou na úrovni oprávnených verejných (alebo ekvivalentných) výdavkov, ktorá musí byť zachovaná počas programového obdobia. Kontrola zo strany Komisie sa vykonáva v polovici a na konci obdobia daného finančného výhľadu. Komisia sa dohodne s každou krajinou na úrovni oprávnených verejných (alebo ekvivalentných) výdavkov, ktorá musí byť zachovaná počas programového obdobia.
6. *Princíp previazanosti* znamená, aby akcie (opatrení), ktorú chcú členské štáty realizovať, neboli iba v záujmy štátov, ale aby zodpovedal zámerom celého Spoločenstva vyjadrených prioritných cieľov. Je nutné, aby činnosti, politiky a priority členských štátov boli konzistentné s činnosťami, politikami a prioritami Spoločenstva a vzájomne komplementárne.
7. *Princíp subsidiarity* znamená, že zodpovednosť za efektívne využitie prostriedkov EÚ sa posúva čo najbližšie k realizátorom navrhovaného projektu, kde je možné najpresnejšie zohľadniť miestne podmienky realizácie projektu. Za jednotlivé projekty sú zodpovedné jednotlivé národné a regionálne orgány.
8. *Princíp koordinácie* vyplýva z existencie viacerých finančných zdrojov, z ktorých sa

poskytne pomoc. Ak by nedochádzalo ku koordinácii finančných výdavkov, mohlo by dôjsť k duplicitám, eventuálne ďalšími vedľajšími nezrovnalostiam, ktoré by mohli negatívne ovplyvniť priebeh a efektívnosť intervencií, poprípade by mohli poskytnúť priestor pre špekulácie.

9. *Princíp rovnosti mužov a žien a nediskriminácia* znamená, že členské štáty aj Európska komisia musia prijať opatrenia, aby v rámci poskytovania intervencií z fondu nebola potláčaná rovnosť žien a mužov a aby nedochádzalo k diskriminácii na základe pohlavia, rasy alebo etnického pôvodu, náboženského vyznania alebo svetonázoru, veku, zdravotného postihnutia a sexuálnej orientácie.
10. *Princíp územnej úrovne realizácie* vyjadruje, že územný rozmer je jedným zo znakov kohéznej politiky (súdržnosti), na rozdiel od sektorových politík. Vyjadrujeme jej schopnosť prispôbiť sa špecifickým potrebám a povahám osobitných geografických výziev a možností. V rámci politiky súdržnosti je geografický aspekt dôležitý. Za implementáciu operačných programov sú zodpovedné členské štáty, na príslušnej územnej úrovni v súlade s inštitucionálnym usporiadaním každého členského štátu berúc do úvahy aj demografické a environmentálne otázky, ktoré sú v jednotlivých regiónoch naliehavé.
11. *Princíp udržateľného rozvoja* znamená, že ciele fondov sú sledované v rámci zásad udržateľného rozvoja a presadzovaní cieľov Spoločenstva chrániť životné prostredie a zlepšovať jeho kvalitu.

Finančná podpora regionálnej politiky vyžaduje sústredenie na najproblémovnejšie regióny na území členských štátov EÚ, aktívnu spoluprácu na všetkých úrovniach, vytváranie viacročných regionálnych rozvojových plánov a dopĺňovanie prostriedkov z rozpočtu EÚ, nie nahrádzanie verejných výdavkov jednotlivých štátov. Tieto princípy sa uplatňujú podľa rozhodnutí Rady EÚ a musia byť premietnuté do právneho a inštitucionálneho rámca krajiny, ktorá je príjemcom podpôr. Zabezpečiť je treba i prostriedky pre spolufinancovanie. Regionálna politika je EÚ chápaná ako jedna z najvýznamnejších politík. Má integrujúcu viacodborovú povahu a vyžaduje si aktívnu spoluúčasť ústredných orgánov, regionálnych orgánov a konkrétnych príjemcov.

Úloha Iniciatív Spoločenstva v Regionálnej politike EÚ

Európska únia má tiež špeciálne programy, známe ako komunitné iniciatívy, ktoré sú zamerané na hľadanie spoločných riešení problémov zasahujúcich celú Európsku úniu. Iniciatívy spoločenstva (Community Initiatives) sú vo všeobecnosti ľahšie prístupné pre komunity, miestne akčné skupiny a pod. Iniciatívy sú financované zo štrukturálnych fondov. Každá iniciatíva je financovaná iba jedným fondom. Podľa Boháčkovej a Hrabánkovej (2009) *iniciatívy spoločenstva* (IS) predstavujú tú časť regionálnej politiky EÚ, pomocou ktorej sleduje Komisia vlastné ciele, ktoré majú prispievať k riešeniu závažných problémov, ktoré bezprostredne vyplývajú z uskutočnenia iných druhov politík spoločenstva, ďalej podporovať realizáciu politiky spoločenstva na regionálnej úrovni, a napokon prispievať k riešeniu spoločných problémov určitých typov regiónov. Tieto štyri programy obsahujú 5,35 % rozpočtu štrukturálnych fondov. Každá iniciatíva je financovaná iba jedným fondom. Ide o nasledovné iniciatívy:

- *EQUAL* – podporuje medzinárodnú spoluprácu pri potláčaní diskriminácie a nerovností na trhu práce a zároveň sa snaží eliminovať faktory vedúce k nerovnoprávnosti a diskriminácii na trhu práce. Táto iniciatíva je financovaná Európskym sociálnym fondom – ESF).
- Iniciatíva *Zamestnanosť a rozvoj ľudských zdrojov* - *EMPLOYMENT* zahŕňa tri samostatné, ale na seba nadväzujúce ťažiskové aktivity. Každá z nich bola vypracovaná v nadväznosti na Bielu knihu o raste, konkurencieschopnosti a zamestnanosti. *YOUTH START* – napomáha začleňovanie mládeže do pracovného procesu, *NOW* podporuje rovnaké šance žien a mužov v oblasti vzdelávania a zamestnania a *HORIZON* sa usiluje o sociálne a hospodárske začleňovanie postihnutých občanov, ako aj iných znevýhodnených skupín na trhu práce.
- *LEADER* – podporuje vidiecky rozvoj, najmä inovácie a diverzifikáciu príjmov z poľnohospodárstva. Snaží sa spájať aktívne subjekty vo vidieckych komunitách a ekonomickej sfére v záujme hľadania nových miestnych stratégií udržateľného rozvoja. Táto iniciatíva je financovaná z Riadiacej sekcie Európskeho poľnohospodárskeho a garančného fondu – EAAGF). Do LEADERU sa zapojilo okolo sedemsto skupín s miestnou pôsobnosťou. Do tejto oblasti patrí aj približne 130 regionálnych programov inovačných opatrení. V tomto období sa doň zapája už aj Slovensko. Iniciatíva Leader

je súčasťou Programu pre rozvoj vidieka SR 2007 – 2013. (Ivanička, Ivaničková, 2007)

- *URBAN II* – podporuje sociálny a ekonomický rozvoj problémových oblastí hlavných európskych aglomerácií. Podporuje inovačné stratégie pre regeneráciu miest a chátrajúcich mestských častí. Táto iniciatíva je financovaná Európskym fondom regionálneho rozvoja – ERDF.
- *INTERREG III* – podporuje cezhraničnú spoluprácu (*INTERREG III A*), transnacionálnu spoluprácu (*INTERREG III C*), t.j. vytváranie cezhraničných partnerstiev na podporu vyváženého rozvoja multiregionálnych oblastí. Nadnárodná spolupráca sa týka veľkých skupín regiónov ako aj regiónov nachádzajúcich sa za hranicami únie a majú pritom spoločné územné záujmy. Podľa Jovanoviča (2005) postupne vzniklo trinásť zoskupení regiónov, napríklad západné Stredomorie, Alpský región, CADSES (stredná Európa, Jadran, Podunajsko a juhovýchodná Európa) a Karibská oblasť. Medziregionálna spolupráca spája územné samosprávne celky podľa viacerých kritérií a to bez ohľadu na to, v akom regióne únie sa nachádzajú. Spolupráca sa vzťahuje aj na oblasti za hranicami únie a netýka sa len susediacich regiónov. Táto iniciatíva teda podporuje cezhraničnú, nadnárodnú spoluprácu a spoluprácu medzi regiónmi, t. j. vytváranie cezhraničných partnerstiev na podporu vyváženého rozvoja multiregionálnych oblastí a je financovaná Európskym fondom regionálneho rozvoja – ERDF.

Ciele Politiky súdržnosti EÚ v regionálnom rozvoji

Počas obdobia 2007 – 2013 sa *Politika súdržnosti sústreďuje na tri hlavné ciele*. Pri ich stanovení inštitúcie EÚ reagovali na stratégiu prijatú na zasadnutí Európskej rady v Lisabone v marci roku 2000 a v Goteborgu v júni 2001. Na ich základe bola ako hlavný nástroj pre rast zamestnanosti uznaná *politika hospodárskej a sociálnej súdržnosti*. Konkrétne sa jedná o nasledovné ciele:

- 1) *Cieľ konvergencia* – tento cieľ je financovaný z Európskeho fondu regionálneho rozvoja, z Európskeho sociálneho fondu a z Kohézneho fondu s cieľom *znižovať tak regionálne rozdiely* v Európe. Väčšina nových členských štátov bude mať nárok na čerpanie v rámci realizácie tohto cieľa. Počet dotknutých regiónov spadajúcich pod tento cieľ je 99, počet dotknutých obyvateľov je 170 miliónov, celková suma vyčlenená pre tento cieľ je 283,3 miliardy €

predstavuje 81,5 % celkového rozpočtu (Wokoun, Malinovský, 2008). Druhy financovaných projektov z tohto cieľa sú: zlepšenie základnej infraštruktúry, pomoc podnikom, úprava vody a spracovanie odpadov, vysokorychlostné internetové pripojenie, odborná príprava, tvorba pracovných miest atď. Tento cieľ je zameraný na urýchlenie procesu konvergenencie najmenej rozvinutých členských štátov a regiónu. Je prioritným cieľom všetkých fondov, z ktorých sú financované opatrenia na jeho realizáciu. Územné celky, ktoré sú spôsobilé pre finančnú podporu zo štrukturálnych fondov v rámci cieľa Konvergencia, zodpovedajú úrovni NUTS II a ich hrubý domáci produkt na obyvateľa meraný paritou kúpnej sily a vypočítaný na základe údajov Spoločenstva za obdobie 2000-2002 je nižší ako 75% priemeru HDP na obyvateľa EÚ-25 za rovnaké referenčné obdobie (Fiala, Pitrová, 2009). Podľa Ivanovej (2013) cieľ Konvergencia je zameraný na zaostávajúce regióny. Tým, že boli priemerné hodnoty spoločenstva stanovené na úrovni EÚ-25, došlo k ich zníženiu a niektoré regióny, ktoré doteraz boli oprávnené na podporu zo štrukturálnych fondov, boli týmto štatistickým dopadom vyradená zo zoznamu regiónov patriacich do zaostávajúcich oblastí. Pre uvedené regióny je poskytovaná značná prechodná podpora, aby mohli v procese konvergenencie pokračovať. Podpora bola ukončená v roku 2013.

- 2) *Cieľ Regionálna konkurencieschopnosť a zamestnanosť* - cieľ je financovaný z prostriedkov Európskeho fondu regionálneho rozvoja a z národných rozvojových programov zamestnanosti financovaných z Európskeho sociálneho fondu. Cieľom je vytváranie pracovných miest prostredníctvom podpory konkurencieschopnosti a zvýšenia atraktivity dotknutých regiónov pre podniky a investorov. Tento cieľ sa vzťahuje na všetky regióny v Európe na ktoré sa nevzťahuje konvergenčný cieľ. Inými slovami, jeho účelom je dosiahnuť, aby boli bohatšie regióny ešte úspešnejšie s cieľom vytvoriť *reťazový efekt* prospešný pre celú EÚ a *odstrániť príčiny, pre ktoré sa v niektorých lokalitách týchto regiónov stále vyskytuje chudoba* a prispieť tak k ich vyváženějšímu rozvoju. Niektoré chudobné regióny v EÚ-15, ktoré sa v dôsledku rozšírení EÚ dostali nad 75-percentnú hranicu a nemôžu byť preto zaradené do konvergenčnej skupiny, dostávajú špeciálnu finančnú pomoc, ktorá im pomáha postupne zaviesť nový cieľ. Počet

dotknutých regiónov pre tento cieľ je 172, počet dotknutých obyvateľov je 330 miliónov, celková suma vyčlenená pre tento cieľ predstavuje 55 miliárd EUR t.j. 16 % celkového rozpočtu, a druhy financovaných projektov sú: rozvoj dopravy, ktorá je šetrnejšia k životnému prostrediu, podpora, výskumných stredísk, univerzít, malých a nových podnikov, odborná príprava, tvorba pracovných miest atď. (Fojtíková, Lebedzik, 2008)

- 3) *Cieľ Európska územná spolupráca* - vychádza z iniciatívy INTERREG. Z Európskeho sociálneho fondu budú finančne podporované regióny, ktoré sa nachádzajú pozdĺž vnútrozemských a námorných vnútorných a niektorých vonkajších hraníc EÚ. V rámci tretieho cieľa Európska teritoriálna (územná) spolupráca sa má dosiahnuť posilnenie:
 - a) cezhraničnej spolupráce prostredníctvom spoločných miestnych a regionálnych iniciatív,
 - b) transnacionálnej spolupráce s cieľom integrovaného územného rozvoja,
 - c) interregionálnej spolupráce a výmeny skúseností.

Cieľom tejto politiky je podporovať *cezhraničnú spoluprácu* (medzi regiónmi i štátmi), ku ktorej by nedošlo bez pomoci poskytovanej v rámci politiky súdržnosti. Sumy vynaložené na takúto spoluprácu sú v porovnaní s dvoma predchádzajúcimi cieľmi zanedbateľné. Mnoho štátov a regiónov si však želá, aby sa táto situácia v budúcnosti zmenila. Podľa Tomáška (2009) počet dotknutých regiónov pre tento cieľ sú všetky, počet dotknutých obyvateľov je 500 miliónov, celková suma celková suma vyčlenená pre tento cieľ predstavuje 8,7 miliardy EUR t.j. 2,5 % celkového rozpočtu a druhy financovaných projektov: spoločné využívanie prírodných zdrojov, ochrana pred rizikami, zlepšenie dopravnej infraštruktúry, vytváranie sietí medzi univerzitami, výskumnými ústavmi atď. Cieľ Európska územná spolupráca je teda zameraný na posilnenie cezhraničnej spolupráce prostredníctvom spoločných miestnych a regionálnych iniciatív, posilnenie nadnárodnej spolupráce prostredníctvom akcií spojených s prioritami Spoločenstva a prispievajúcich k integrovanému územnému rozvoju a na posilnenie medziregionálnej spolupráce a výmeny skúseností na príslušnej územnej úrovni. Do tohto cieľa sú zaradené všetky regióny v blízkosti pozemských hraníc vnútornej i vonkajšej na úrovni NUTS III a všetky regióny úrovne NUTS III pozdĺž námorných hraníc, vzdialené od seba maximálne 150 km.

Tab. č. 1: Ciele politiky súdržnosti podporované jednotlivými fondmi.

Ciele	štrukturálne fondy a nástroje		
„Konvergencia“	ERDF	ESF	KF
„Regionálna konkurencieschopnosť a zamestnanosť“	ERDF	ESF	
„Európska územná spolupráca“	ERDF		

Zdroj: Európska komisia, 2013

Celý manažment pridelovania finančných zdrojov v rámci iniciatív, cieľov zásad a jednotlivých fondov je realizovaný na základe *spoločného systému klasifikácie regiónov*. Štatistické oblastné jednotky NUTS – Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques, Nomenclature of Territorial Statistical Units „Nomenklatúra územných štatistických jednotiek“ je zavedená Štatistickým úradom Európskej komisie (Eurostat). Používa jednotné pravidlá na zhromažďovanie všetkých štatistických údajov z národných štatistických inštitútov každého z 28 členských štátov Únie v spolupráci s národnými inštitútmi pre štatistiku, v prípade Slovenska Štatistickým úradom Slovenskej republiky.

Spoločná nomenklatúra územných jednotiek pre štatistické účely alebo *spoločná nomenklatúra územných jednotiek na štatistické účely* je štandard vyšších úrovní (napr. regióny, kraje) hierarchického členenia územných oblastí štátov Európskej únie (a niektorých susedných štátov) na účely regionálnej štatistiky. NUTS nemusí nevyhnutne zodpovedať administratívne deleniu štátu. V rámci NUTS sa rozlišujú tri úrovne:

- NUTS I - veľké socio-ekonomické regióny,
- NUTS II základné regióny na aplikáciu regionálnych politík,
- NUTS III - malé regióny na špecifické diagnózy.

Štatistické územné jednotky EU slúžia Eurostatu pre porovnanie sociálnych a ekonomických ukazovateľov ekonomík a jednotlivých regiónov EÚ na úrovni NUTS I až NUTS III. Pre zabezpečenie určitej miery porovnateľnosti jednotlivých územných, geografických a štatistických celkov sú pre príslušné úrovne vymedzené intervaly počtu obyvateľov. Na úrovni štatistickej jednotky NUTS I je interval počtu obyvateľov v rozmedzí 3 až 7 miliónov, NUTS II 800 - tisíc až 3 milióny a NUTS III - 50 tisíc až 800 tisíc obyvateľov. Podľa zdrojov Európskej Komisie (2013) súčasná klasifikácia NUTS, platná od 1. januára 2012 do 31. decembra 2014, uvádza 97 regiónov na úrovni NUTS I, 270 regiónov na úrovni NUTS II a 1294 regiónov na úrovni NUTS III.

V Slovenskej republike sú určené úrovne NUTS (ako štatistické jednotky) na základe opatrenia

Štatistického úradu SR a jeho akceptácie EUROSTAT-om nasledovne (Kútik, Karbach, 2011):

- NUTS I – Slovenská republika
- NUTS II – 4 štatistické územné jednotky: Bratislavský kraj, Západné Slovensko (Trnavský, Trenčiansky a Nitriansky kraj), Stredné Slovensko (Žilinský a Banskobystrický kraj) a Východné Slovensko (Prešovský a Košický kraj)
- NUTS III – 8 VÚC (samosprávnych krajov)
- NUTS IV – 79 okresov
- NUTS V – 2883 miest a obcí

Záver

Súhrnom môžeme konštatovať, že regionálna politika EÚ a využívanie štrukturálnych fondov vychádzajú pri financovaní jednotlivých projektov zo základných princípov, ktorými sa riadi regionálna politika EÚ. Konkrétne ide o princíp koncentrácie, princíp partnerstva, princíp adicionality, a princíp programovania. Tieto štyri pôvodné princípy charakterizované ako metódy štrukturálnych intervencií neskôr boli doplnené o ďalšie obecné zásady ako doplnkovosť, previazanosť, koordinácia, súlad, rovnosť žien, mužov a zákaz diskriminácie, územná úroveň realizácie a udržateľný rozvoj.

Európska únia má tiež špeciálne programy, známe ako komunitné iniciatívy, zamerané na hľadanie spoločných riešení problémov zasahujúcich celú Európsku úniu. Iniciatívy spoločenstva (Community Initiatives) sú vo všeobecnosti ľahšie prístupné pre komunity, miestne akčné skupiny a pod. Iniciatívy sú financované zo štrukturálnych fondov. Každá iniciatíva je financovaná iba jedným fondom. Základným atribútom Iniciatív je, že nimi Komisia sleduje vlastné ciele, ktoré majú prispievať k riešeniu závažných problémov, ktoré bezprostredne vyplývajú z uskutočnenia iných druhov politík spoločenstva, ďalej podporovať realizáciu politiky spoločenstva na regionálnej úrovni, a napokon prispievať k riešeniu spoločných problémov určitých typov regiónov.

Cieľom Politiky súdržnosti je podporovať cezhraničnú spoluprácu (medzi regiónmi i štátmi), ku

ktorej by nedošlo bez pomoci poskytovanej v rámci politiky súdržnosti. Sumy vynaložené na takúto spoluprácu sú v porovnaní s dvoma predchádzajúcimi cieľmi zanedbateľné. Mnoho štátov a regiónov si však želá, aby sa táto situácia v budúcnosti zmenila. Druhy financovaných projektov spadajúcich do tejto politiky sú napr.: spoločné využívanie prírodných zdrojov, ochrana pred rizikami, zlepšenie dopravnej infraštruktúry, vytváranie sietí medzi univerzitami, výskumnými ústavmi atď. Cieľ Európska územná spolupráca je teda zameraný na posilnenie cezhraničnej spolupráce prostredníctvom spoločných miestnych a regionálnych iniciatív, posilnenie nadnárodnej spolupráce prostredníctvom akcií spojených s prioritami Spoločenstva a prispievajúcich k integrovanému územnému rozvoju a na posilnenie medziregionálnej spolupráce a výmenu skúseností na príslušnej územnej úrovni.

Z uvedeného vyplýva, že hlavný princíp regionálnej (kohéznej politiky, politiky súdržnosti) politiky EÚ je finančná solidarita v prospech menej rozvinutých regiónov, ale aj sociálnych skupín. Napomáha udržiavaniu regionálnej konkurencieschopnosti a výrazne napomáha približovaniu („konvergovaníu“) chudobnejších regiónov k vyspelejším.

Literatúra

- Baldwin, R., Wyplosz Ch. (2009). *The Economics of European integration*. 3rd edition, McGraw-Hill Higher Education, Berkshire UK, 2009. 596 p. ISBN 978-0-07-712163-1
- Belajová, A., Fáziková, M. (2005). *Regionálna ekonomika*. 3. vydanie. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita, 2005. 245 s. ISBN 80-8069-513-X
- Boháčková, I., Hrabánková M. (2009). *Strukturální politika Evropské unie*. C.H.Beck, Praha, 2009. ISBN 978-80-7400-111-6.
- Cihelková, E. a kol. (2003). *Vnější ekonomické vztahy Evropské Unie*. 1. vyd. Praha : C.H.Beck, 2003
- European Commission. (2009). European Economic Forecast – autumn 2009. *European Economy*. n. 10 / 2009. Brussels : European Commission 2009
- Fiala, P., Pitrová, M. 2009. *Evropská unie*. Brno : CDK. ISBN 978-80-7325-180-2
- Fojtíková L., Lebieczik M. (2008). *Společné politiky Evropské unie*. Praha : C.H.Beck. ISBN 978-80-7179-939-9
- Habánik, J., Koišová, E. (2011). *Regionálna ekonomika a politika*. Bratislava : Sprint, 2011. 175 s. ISBN 978-80-89393-55-8.

Na základe analýzy základných princípov a cieľov regionálnej politiky Európskej únie bola určená ich miera doterajšej efektívnosti v celkovej regionálnej politike EÚ, a to v následnosti na ďalšie možné zvyšovanie vplyvu regionálnej politiky na sociálno-ekonomický rozvoj EÚ. Zároveň príspevok poskytol komplexný, ucelený a systematický prehľad základných princípov a cieľov vytvárajúcich základnú kosť regionálnej politiky EÚ a podstatu mechanizmu jej fungovania. Záverom môžeme dôvodiť, že komplex mechanizmu základných princípov a cieľov regionálnej politiky Európskej únie je nastavený, aby pomocou nich sa eliminovali regionálne disparity, zvyšoval sa sociálno-ekonomický rozvoj daných regiónov a následne štátov, čím sa tento proces zavŕši zvýšením konkurencieschopnosti EÚ ako subjektu svetovej ekonomiky.

Príspevok je spracovaný ako jeden z výstupov riešenia vedeckých grantových úloh FSEV TnUAD: IG č. 2/2014 „Vplyv obchodnej a priemyselnej politiky EÚ na zvýšenie konkurencieschopnosti Slovenskej republiky“ a IG č. 1/2014 „Klastrová politika v Slovenskej republike“, ako aj projektu VEGA reg. č.: 1/0613/14: „Zmeny v hospodárskej štruktúre regiónov Slovenska a ich dopad na ekonomický a sociálny rozvoj“.

- Hitiris, T. (2003). *European Union Economics*. 5th edition, Prentice Hall (Pearson Education Ltd.), London, 2003. 360 p. ISBN 0-273-65537-X
- Ivanička, K., Ivaničková, A. (2007). *Regionálny rozvoj a regionálna politika*. Bratislava: Merkury, 2007. 250 s. ISBN 978-80-89143-46-7
- Ivaničková, A. (2007). *Integrované programovanie regionálnej politiky Európskej únie v programovacom období 2007-2013*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2007. 154 s. ISBN 978-80-225-2309-7
- Ivanová, E. (2013). Priame zahraničné investície a ekonomický rast v regiónoch SR. *Sociálno-ekonomická revue*. roč.11, č.1 (2013), s. 26-35. ISSN 1336-3727.
- Jovanović, M. N. (2005). *The Economics of European integration. (Limits and Prospects)*. Edward Elgar, Cheltenham UK, 2005. 918 p. ISBN 1-84542-377-1
- Kútik, J., Karbach, R. (2011). *Systémy verejnej správy*. Bratislava : Sprint, 2011. 203 s. - ISBN 978-80-89393-53-4.
- Krajňáková, E., Vojtovič, S. (2012). New Economy versus creative Industry. *Sociálno-ekonomická revue*. roč.10, č.4 (2012), s.43-49. ISSN 1336-3727
- Larry, N. (2007). *The Economics of Europe and the European Union*. Cambridge University Press, 2007.
- Lipková, Ľ. (2011). *Európska únia*. Bratislava: Sprint vŕa, 2011. ISBN 978-80-89393-33-6

McDonald, F., Dearden, St. (2005). *European Economic Integration*. 4th edition, Prentice Hall (Pearson Education Ltd.), London, 2005. 412 p. ISBN 0-273-67908-2

Mitchel, W., Muysken, J., Van Veen, T. (2006). *Growth and Cohesion in the European Union (The Impact of Macroeconomic Policy)*. Edward Elgar, Cheltenham UK, 2006. 250 p. ISBN 978-1-84542-611-8

Nemcová, E. (2003). *Premeny priemyselnej politiky v procese európskej integrácie a štrukturálne fondy*. Bratislava : PúSAV. ISBN 80-80-78-006-4

Rajčáková, E. (2005). *Regionálny rozvoj a regionálna politika*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2005. 120 s. ISBN 80-223-2038-2

Staněk, P. (2010). *Globálna kríza – hrozby alebo výzva*. Bratislava : SAV. ISBN 978-80-89393-24-4

Šíkula, M. (2003). *Determinanty formovania priemyselnej politiky v podmienkach globalizácie a integrácie*. Bratislava : SAV. ISBN 80-71-44-134-1

Tomšík, K. (2009). *Vývoj a perspektivy evropského venkova*. Praha : Wolters Kluwer. 2009. ISBN 978-80-7357-495-6.

Vojtovič, S. (2012). Potenciál kreatívneho priemyslu v regióne. *Sociálno-ekonomická revue*. roč.10, č.2(2012), s. 134-141. ISSN 1336-3727.

Wokoun R., Malinovský J. (2008). *Regionální rozvoj*. Praha : Linde. 2008.475 s. ISBN 978-80-7201-699-0

Euroactiv.sk. (2013): *Regionálna politika EÚ*. [online.] [cit. 15.07.2014]. Dostupné na: http://www.euractiv.sk/regionalny-rozvoj/zoznam_liniek/regionalna-politika-v-eu, <http://www.euractiv.sk/europa-2020> [online], [cit. 09.06.2014],

http://www.euractiv.sk/europa-2020/zoznam_liniek/rozpocet-vyhľad-eu-2014--2020-000294#sthash.Fq2yxCyv.dpuf. [online], [cit. 19.07.2014].

Európska Komisia. (2013). *Inforegio – Regionálna politika*. [online.] [cit. 22.8.2014.] Dostupné na: http://ec.europa.eu/regional_policy/index_sk.cfm, http://ec.europa.eu/regional_policy/how/principles/index_sk.cfm [online], [cit. 09.06.2014], http://ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/de_lar_osiere_report_en.pdf [online], [cit. 09.06.2014], http://ec.europa.eu/europe2020/reaching-the-goals/targets/index_sk.htm [online], [cit. 02.06.2014], http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm [dostupné online], [cit. 12.07.2014].

Európska centrálna banka (ECB). 2013.

<http://www.ecb.int/home/html/index.en.html> [online], [cit. 03.06.2014],

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/> [online], [cit. 12.06.2014].

Ministerstva dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR. 2013. *Politika súdržnosti EÚ na programové obdobie 2014-2020*. [online.] [cit. 22.8.2014.] Dostupné na: www.mindop.sk

Kontakt

Ing. Marcel Kordoš, PhD.
Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja
Fakulta socio-ekonomických vzťahov
Trenčianska univerzita A. Dubčeka v Trenčíne
Študentská 2, 911 50 Trenčín
e-mail: marcel.kordos@tnuni.sk

SUMMARY**The EU regional policy's fundamental principles and objectives***Marcel KORDOŠ*

EU regional policy and the use of structural funds by the financing of individual projects come out of the fundamental principles being managed by the EU regional policy. Such as the principles of concentration, partnership, additionally principle, and the principle of programming. Those four original principles characterized as a method of structural interventions were later supplemented by other general principles such as complementarity, coherence, coordination, consistency, equality between women and men and non-discrimination, territorial level of implementation and sustainable development.

The European Union also has special programs, known as Community Initiatives, aimed at finding common solutions to problems affecting the entire European Union. They are financed by the Structural Funds and are generally easier to access for the community, local action groups, etc. Their basic attributes is that by them the Commission pursues its own objectives to contribute to solving major problems that directly result from undertaking the other Community policies, to promote the implementation of Community policies at regional level, and ultimately to contribute to solving common problems in certain types of regions.

Cohesion policy aims to promote cross-border cooperation (between regions and states), to which there would be no assistance provided under cohesion policy. Types of funded projects falling under this policy are such as: common share of natural resources, protection against risks, transport infrastructure improving, networking between universities, research institutes, etc. Therefore the objective European territorial cooperation is aimed at strengthening cross-border cooperation through joint local and regional initiatives, strengthening transnational cooperation by means of actions linked to Community priorities and contributing to integrated territorial development and to strengthening interregional cooperation and finally to exchange of experience at the appropriate territorial level.

As it follows from the issue mentioned above, the main principle of the EU regional policy (cohesion policy) is financial solidarity in favor of the less developed regions, but also social groups. It helps to maintain regional competitiveness and facilitates to convergence the poorer regions to more advanced ones.

Based on the analysis of the fundamental principles and objectives of EU regional policy their previous level of efficiency in the overall EU regional policy has been set, in succession to a possible further increase of regional policy impact on the EU socio-economic development. At the same time the paper provides a comprehensive, coherent and systematic overview of the basic principles and objectives forming the backbone of the EU regional policy and the nature of its operation mechanism. In conclusion, we can reason that the complex mechanism of the EU regional policy fundamental principles and objectives is set to use them to eliminate regional disparities, to increase socio-economic development of the regions and then states, which will complete this process by increasing the EU competitiveness as a subject of international economics.

JEL Classification: F 59, R11, O19.

EURÁZIJSKÁ EKONOMICKÁ ÚNIA - NIEKTORÉ ASPEKTY INTEGRÁCIE

The Eurasian economic union - some aspects of integration

Tetyana Zubro

Abstrakt

Integračný projekt Eurázijskej ekonomickej únie začne fungovať od roku 2015. Článok sa zaoberá analýzou integračných príčin a motívov štátov jadra eurázijskej integrácie, ako aj základných postojov potenciálnych členov integračných procesov, pre ktorých ekonomická spolupráca v rámci únie môže posilniť nielen hospodárstvo zúčastnených krajín, ale aj postavenie na domácej a medzinárodnej scéne. V článku sú vymedzené základné ciele a oblasti činnosti zoskupenia. Vzhľadom na rastúci význam regionálnych zoskupení v rámci medzinárodných vzťahov ponúka tento článok pohľad na niektoré vybrané aspekty vzájomných vzťahov signatárskych krajín. Dôležitým faktorom, ktorý je potrebné spomenúť pri analýze eurázijskej integrácie, sú postoje obyvateľov.

Kľúčové slová

Eurázijská ekonomická únia (EÁEU), eurázijská integrácia, Ruská federácia, Kazašská republika, Bieloruská republika.

Abstract

Integration project Eurasian Economic Union will be operational by 2015. Article deals with the analysis of the causes and motives of the core countries of Eurasian integration, and basic attitudes of potential members of the integration processes, for which economic cooperation within the Union can strengthen not only the economy of the country, but the position on the domestic and international scene. In the article we identify to the basic objectives and activities of associations. Given the growing importance of regional groupings in international relations, this article offers a look at some selected aspects of relations between the signatory countries. An important factor that can not be ignored when analyzing the Eurasian integration is the public attitude towards the process of integration.

Key words

Eurasian Economic Union (EEU), eurasian integration, Russian Federation, Republic of Kazakhstan, Republic of Belarus.

JEL Classification: F50, N40, N45.

Úvod

Svet sa mení. Do globálneho vývoja sa začleňujú nové integračné procesy. Zmluva o Eurázijskej ekonomickej únii (EÁEU) bola podpísaná najvyššími predstaviteľmi Ruska, Bieloruska a Kazachstanu na stretnutí v Astane 29. mája 2014. Eurázijská ekonomická únia (EÁEU) svojím pôsobením ovplyvni politicko - ekonomické dianie nielen v regióne, ale aj na širšej medzinárodnej scéne. Členmi Eurázijskej ekonomickej únie sa stanú od 1. januára 2015 tri krajiny - Ruská federácia, Bieloruská republika a Kazašská republika. V budúcnosti sa k Zmluve mienia pripojiť Arménsko a Kirgizsko. Veľký regionálny eurázijský trh so 170 miliónmi obyvateľov sa môže stať po Európskej únii,

Spojených štátoch amerických a Číne ďalším centrom svetovej ekonomiky.

S myšlienkou vzniku tejto únie prišiel kazachstanský prezident Nursultan Nazarbajev už v roku 1994, no aktívne ideu integrácie začal presadzovať až Vladimir Putin v roku 2011. Mnohí autori sa domnievajú, že Putin a Rusko sú dominantnou silou, ktorá bude motorom združenia, a okolo ktorej sa budú vyvíjať dôležité udalosti regionálneho a globálneho významu. Výsledky prieskumov verejnej mienky, vykonávané rôznymi sociologickými agentúrami dokazujú, že obyvateľstvo mnohých krajín SNŠ vníma Rusko ako zjednocujúci základ ďalšej spolupráce.

Zmluva predpokladá voľný pohyb tovaru, kapitálu, služieb a pracovných síl v rámci EÁEU a koordináciu rozvoja kľúčových hospodárskych

sektorov. Krajiny, ktoré tvoria základ Eurázijskej ekonomickej únie, majú spoločnú minulosť, do značnej miery uznávajú podobné politické a kultúrne hodnoty, historicky majú nadviazané všestranné hospodárske vzťahy. Preto má Eurázijská ekonomická únia šancu stať sa významným medzinárodným aktérom pri vytváraní multipolárneho sveta.

Hlavným cieľom článku je vymedzenie integračných príčin a motívov štátov jadra eurázijskej integrácie a niektorých vybraných aspektov vzájomných vzťahov signatárskych krajín, ako aj určenie základných postojov potenciálnych členov integračných procesov. Pri plnení cieľa použijeme analýzu a syntézu, pomocou ktorých je možné skúmať súčasný stav riešenia problematiky, ako aj metódu komparácie na preukázanie niektorých aspektov eurázijskej integrácie.

1 Základné príčiny vzniku Eurázijskej ekonomickej únie

Medzinárodný vývoj vo svete stále závisí od interakcie najväčších centier ekonomickej moci a vojensko-politickej sily: USA, Číny, Európskej únie a Ruska. Každý z týchto aktérov medzinárodných vzťahov je relatívne samostatný, predstavuje mohutnú príťažlivú silu a má ambiciózne politické zámery, ktoré sa nie vždy zhodujú so záujmami krajín nachádzajúcich sa v zóne vplyvu politických a ekonomických mocností. Rusko nedisponuje na posilnenie vlastných pozícií výraznými možnosťami pre rozšírenie spolupráce s USA a Európskou úniou. V dôsledku sociálno - politických zmien stratilo Rusko v 90. rokoch 20. storočia pozíciu jednej z dvoch svetových politických veľmocí a bolo vytlačené z centra politického diania vo svete. Lenže v posledných rokoch sa situácia zmenila. Rusko nechce hrať úlohu len pozorovateľa, keď partneri zo Západu, ako povedal Putin, dovoľia Rusku iba sedieť na lavičke v blízkosti. Krajina chce budovať vzťahy s Európskou úniou i USA na rovnoprávnom základe. Podľa názoru Škvrndu "Ruská federácia predstavuje plnohodnotného aktéra súčasných medzinárodných vzťahov. Vzhľadom na tendenciu k pragmatizmu a vypočítateľnosti vo svojom pôsobení sa Rusko podieľa nenahraditeľným spôsobom na vytváraní multipolarity vo svetovej politike" (Škvrnda, 2014, s.43).

Ruská federácia potrebuje pre rozhodujúce postavenie v globálnej ekonomike a posilnenie svojho geopolitického významu spoľahlivých partnerov. Spoločenstvo nezávislých štátov nemalo ako medzinárodná organizácia, združujúca väčšinu z bývalých republík Sovietskeho zväzu (Arménsko, Azerbajdžan, Bielorusko, Kazachstan, Kirgizsko,

Moldavsko, Rusko, Tadžikistan, Turkménsko, Ukrajina, Uzbekistan), z objektívnych aj subjektívnych dôvodov rozhodujúci význam v procese integrácie štruktúr v postsovietskom priestore, a bolo len osobitnou platformou pre spoluprácu týchto krajín.

Svetová ekonomická kríza, nevydarené snahy krajín postsovietskeho priestoru jednotlivo a samostatne sa začleňovať do globálneho hospodárskeho systému priviedli do značnej miery vládnuce elity Ruska, Bieloruska a Kazachstanu k pochopeniu, že je potrebné posilniť pozíciu v novom usporiadaní svetovej ekonomiky, zjednotiť sa a rozvíjať spoločný hospodársky priestor. Iná alternatívna cesta neexistuje.

Čína je dôležitým hráčom na medzinárodnej scéne. Je však otázne, či Čína môže a bude chcieť prispieť k transformácii Ruska v jeho snahách o posilnenie jeho pozície vo svetovej ekonomike a vo svetovom spoločenstve ako takom. Pokusy o vytvorenie spoločného hospodárskeho zoskupenia BRICS sa kvalifikujú ako potenciálne úspešné (Bram, 2013, Drakova, 2013, Grišajeva, 2012), vzhľadom na osobitosti geopolitickej polohy členských štátov a ich historickú konfrontáciu sa pokladajú za relatívne nestabilné. Často krát sú ich ekonomické a politické záujmy takmer nezlučiteľné.

V tejto súvislosti si treba položiť otázku, či existuje alternatíva spojenectva pre Bielorusko a Kazachstan, ale aj pre Rusko, keď sa nachádzajú z jednej strany geograficky v susedstve Číny, z druhej strany v geografickom susedstve Európskej únie. Okrem toho, nemôžeme ignorovať postavenia USA v medzinárodných vzťahoch. Podľa Škvrndu "pozíciu USA mnoho autorov už neoznačuje za hegemonnu, ale stále sa rešpektuje skutočnosť, že už vyše 20 rokov sú jedinou supervelmocou vo svete a že tento ich status ešte nejaký čas potrvá" (Škvrnda, 2014, s.30). Preto autori mnohých odborných štúdií dospeli k záveru, že cesta k upevneniu postavenia Ruska tkvie v integrácii a v užšej spolupráci s krajinami, ktoré prejavili záujem o vytvorenie Eurázijskej ekonomickej únie. Táto skutočnosť má zásadný význam pre prosperitu národov euroázijských štátov, ich konkurencieschopnosť na svetovom trhu a garantuje im vyššiu mieru politickej a ekonomickej nezávislosti. Dovoľme si poznamenať, že v poslednom období sa sformovali priaznivé podmienky pre plnohodnotnú eurázijskú integráciu, medzi ktoré môžeme zaradiť:

- Zlepšenie investičných možností, predovšetkým v Ruskej federácii, a stále sa zvyšujúci objem zlatých a devízových rezerv,
- schopnosť efektívne vykonávať politiku v oblasti energetických zdrojov a nerastných surovín,

- stabilita politického a právneho systému.

Okrem toho vzrástol v posledných rokoch vplyv Ruska vo svetovej politike. Ekonóm Vladimír Bačišin uvádza tri príčiny realizácie projektu Eurázijskej ekonomickej únie:

- vytvorenie vlastného ekonomického pólu vďaka čomu sa Rusko a iní členovia Eurázijskej ekonomickej únie stanú súčasťou jednej z ekonomických veľmocí.
- zachovanie ekonomického vplyvu Ruska v bývalých sovietskych republikách.
- upevnenie konzervatívnej ideológie a tradičných hodnôt (Bačišin, 2014).

Proces integrácie a formovanie štruktúr čelí početným výzvam. Hoci štáty združené v Eurázijskej ekonomickej únii disponujú rozsiahlymi prírodnými zdrojmi, majú vybudovanú priemyselnú základňu, silný vzdelanostný a kultúrny potenciál, na ceste integrácie musia prekonať veľa objektívnych a subjektívnych prekážok.

V roku 2000 bolo vytvorené Eurázijské hospodárske spoločenstvo (EAHS) s účasťou Ruska, Bieloruska, Kazachstanu, Kirgizska a Tadžikistanu. Dohodou zo 6. októbra 2007 bola založená Colná únia Ruska, Kazachstanu a Bieloruska a vstúpila do platnosti od 1. januára 2010. Colné prekážky medzi krajinami boli odstránené od roka 2011. Prvá etapa implementácie zahŕňala dva dôležité prvky - zavedenie nového spoločného colného sadzovníka a harmonizáciu rôznych dovozných licenčných režimov. V druhej etape bol prijatý nový colný zákon s platnosťou od 1. júla 2010 a boli vykonané viaceré inštitucionálne zmeny, predovšetkým zriadenie Komisie colnej únie. Ďalším významným krokom bolo vytvorenie zóny voľného obchodu v roku 2012 (zahŕňa Rusko, Kazachstan, Bielorusko, Ukrajinu, Tadžikistan, Uzbekistan, Kirgizsko, Moldavsko a Arménsko) a jednotného hospodárskeho priestoru v roku 2012 (členmi sú Rusko, Kazachstan a Bielorusko).

Už funguje jednotný nadnárodný výkonný orgán Eurázijskej ekonomickej únie - Eurázijská ekonomická komisia. Na čelo komisie bol vymenovaný Viktor Christenko. Pripravujú sa ďalšie spoločné orgány ako napríklad jednotný regulátor finančných trhov. Nové ekonomické zoskupenie zriadilo aj eurázijský hospodársky súd. Búrlivú diskusiu vyvolala otázka umiestnenia hlavných orgánov budúceho združenia. Nakoniec bolo rozhodnuté, že sídlo únie sa bude nachádzať v Moskve, eurázijský hospodársky súd bude mať sídlo v Minsku, a regulátor finančných trhov - v Alma-Ate.

Najneskôr v roku 2025 má začať fungovať v ekonomickom priestore troch krajín spoločný trh ropy, ropných produktov a zemného plynu. Na tomto

trhu začnú platiť unifikované alebo harmonizované pravidlá, ktoré budú v súlade s dohodnutými princípmi. Harmonizácia sa bude týkať nediskriminačného prístupu k ropovodom a plynovodom, trhových cien ropy, ropných produktov a zemného plynu (Christenko, 2014).

2 Výhody účasti v EÁEÚ

Snahou integrácie je zintenzívniť ekonomické, geopolitické, bezpečnostné, kultúrne a civilizačné vzťahy. Prioritné sú vždy ekonomické otázky. Myšlienka ekonomickej spolupráce bola najdôležitejšou aj pri zakladaní Európskej únie a EÚ je v určitých otázkach vzorom pre Eurázijskú ekonomickú úniu. Podľa expertov nasvedčujú všetky makroekonomické ukazovatele a najmä ukazovatele bilancie zahraničného obchodu, že signatárske krajiny EÁEÚ budú z tejto formy spolupráce profitovať. Ukazovatele vzájomného obchodu medziročne rástli oveľa rýchlejšie medzi jednotlivými členmi únie, v porovnaní s ostatnými zahraničnými partnermi (Glinkina, 2013). Teoretici eurázijskej integrácie predpovedali, že aj napriek nepriaznivému vonkajšiemu ekonomickému prostrediu, sa posilní v rámci projektu EÁEÚ voľný pohyb kapitálu ako jednej zo základných slobôd jednotného vnútorného trhu eurázijského spoločenstva, pracovných síl a osôb, výrazne sa zvýši objem spotrebiteľského trhu pre výrobcov tovaru v rámci únie (Ekonomické prehľady, 2014).

Väčší trh a zdravá konkurencia na spoločnom trhu prilákajú investorov. Na trhu sa objavujú noví hráči, čo privedie k vytvoreniu nových pracovných miest. V spoločnom ekonomickom priestore sa vďaka zväčšeniu trhu zrýchli návratnosť investícií. Očakáva sa, že zníženie nákladov na prepravu bude mať pozitívny vplyv na pokles cien.

Prioritou je taktiež zabezpečenie energetickej bezpečnosti prostredníctvom spolupráce pri dodávkach a tranzite energií a úsilí o väčšiu energetickú efektívnosť. Podľa názoru ekonóma Vladimíra Bačišina "ekonomické zoskupenie Ruska, Bieloruska a Kazachstanu má veľký ekonomický potenciál. Stáva sa jedným z najväčších dodávateľov energetických surovín" (Bačišin, 2014). Spoločná politika v oblasti obchodovania s energetickými surovinami by k tomu mala prispieť. Pozitívne zmeny z vytvorenia Colnej únie už pocítili firmy, ktoré boli na spoločnom trhu prítomné už skôr - vybavovanie dokumentov sa zjednodušilo.

Môžeme určiť ešte celý rad očakávaných pozitívnych faktorov z realizácie projektu Eurázijskej ekonomickej únie:

- uznávanie dokladov o vzdelávaní bez dodatočného konania v členských krajinách,
- sloboda zamestnať sa bez obmedzenia v týchto troch krajinách, čo prinesie rast miezd a zvýšenie produktivity práce,
- poskytovanie zdravotnej starostlivosti v rovnakom rozsahu,
- odstránenie byrokratických prekážok a obmedzení umožní nárast hospodárskej a obchodnej spolupráce a rast daňových príjmov do rozpočtu každej krajiny,
- investície do infraštruktúrnych projektov, ktoré uľahčia integráciu a vytvoria dopravné trasy nielen regionálneho, ale aj globálneho významu (experti poznamenávajú, že vďaka EÁEÚ Rusko, Bielorusko a Kazachstan rozšíria dopravné spojenie. Napríklad, Kazachstan získa využívaním ruských námorných prístavov prístup k africkému, európskemu a americkému trhu. Bielorusko získa možnosť viac spolupracovať s Kazachstanom využívaním ruského dopravného systému).

Eurázijská integrácia prináša nielen ekonomické výhody, ale tiež prispieva k rozvoju bezpečnostnej spolupráce. Organizácia Dohody o kolektívnej bezpečnosti (ODKB), ktorá zahŕňa Arménsko, Bielorusko, Kazachstan, Kirgizsko, Rusko a Tadžikistan, vyžaduje, aby sa jej členovia v prípade napadnutia iného člena organizácie aktívne bránili jeho bezpečnosť. Podľa názoru Lukina, mnohé štáty kladú osobitný význam ODKB. Ich vedúci predstavitelia sú si vedomí toho, že napriek všetkým vyhláseniam iných krajín a organizácií, v prípade reálnej hrozby zo strany extrémistov alebo teroristov, Rusko a jeho spojenci poskytnú pomoc. (Lukin, 2014).

Evidentné sú i geopolitické pozitíva. V 21. storočí sa Ruská federácia snaží vo svojej zahraničnej politike podieľať sa na vytváraní multipolárneho sveta. Rovnako si chce udržiavať významné postavenie v postsovietskom priestore. Expanzia NATO bližšie k ruským hraniciam vyvoláva opodstatnené obavy v Ruskej federácii, hoci predstavitelia euroatlantickej štruktúry tvrdia, že rozšírenie NATO nie je zamerané proti Rusku. NATO sa sústavne usiluje obkolesiť Ruskú federáciu a dlhodobo a vytrvalo začleňuje do svojich štruktúr nové krajiny. Preto sa obklopené Rusko snaží nájsť nielen partnerov, ale dá sa povedať, rovnako zmýšľajúcich spojencov. Kazachstan a Bielorusko sú v súčasnosti najvhodnejšími partnermi. Posilňujú geopolitické postavenie Ruska, čím otvárajú cestu pre svoju vlastnú prosperitu. Všetky krízy a vonkajšie hrozby, a taktiež snahy o izoláciu Ruska zo strany Západu len zrýchľujú proces integrácie. Ak bude

väčšina týchto plánov integrácie realizovaná, zmeny usporiadania geopolitických síl v eurázijskom priestore sú neodvratné.

Niektorí politickí predstavitelia západných štátov stále považujú snahy Ruska o regionálnu integráciu za nepriateľské kroky potencionálne vedúce k obnoveniu Sovietskeho zväzu a ďalšej studenej vojny. Ale predstavitelia vedeckej sféry a politici v jednotlivých krajinách Eurázijskej ekonomickej únie sa domnievajú, že táto predstava je mylná. Podľa názoru Alexandra Lukina ani Rusko, ani ďalšie krajiny, ktoré sa usilujú o vstup do eurázijskeho systému, nechcú obnoviť Sovietsky zväz a otvorene sa zapájať do konfliktu so Západom. Ich predstavitelia predpokladajú, že v multipolárnom svete majú slobodné krajiny právo vytvoriť nezávislé spoločenstvo štátov. Vládnuce elity bývalých sovietskych republík často podporovali samotnú myšlienku užšej spolupráce (Lukin, 2014). Predstavitelia Ruska sú toho názoru, že odmietnutie myšlienky eurázijskej integrácie zo strany niektorých štátov a organizácií má za následok pokusy ignorovať činnosť Eurázijskej ekonomickej únie. Ignorovať taký veľký trh však nie je možné.

Podľa názoru expertov pocíti kladné výsledky EÁEÚ predovšetkým Bielorusko. V prvom roku fungovania Colnej únie sa naplno prejavil pozitívny vplyv integračného procesu v zahraničnom obchode krajiny. Tempo rastu bieloruského exportu do krajín colnej únie v roku 2010 sa výrazne zvýšilo. Vývoz do Ruska sa zvýšil o 48,2%, do Kazachstanu o 48,3% s mierou rastu celkového exportu 118,7%. Súčasne bol zaznamenaný zvýšený dovoz z Kazachstanu do Bieloruska (Glinkina, 2013). Prezident Lukašenko a aj ďalší predstavitelia krajiny aktívne podporujú ekonomické záujmy Bieloruska. Napríklad, v rámci budúceho spoločného hospodárskeho priestoru prebiehajú zložité rokovania v otázke exportných preferencií s ropnými produktmi a refundáciu vývozného cla na produkty, ktoré sú spracované z ruských surovín v dvoch najvýznamnejších bieloruských rafinériách. Bielorusko dlho podporovalo zriadenie v rámci EÁEÚ jednotného trhu s energetickými zdrojmi. Tento cieľ nebol doposiaľ dosiahnutý. V Eurázijskej ekonomickej únii budú do roku 2025 tzv. výnimky zo zmluvy, takže voľný pohyb niektorých druhov tovaru (v tomto prípade energie), sa odkladá.

Kazachstanský prezident Nursultan Nazarbajev apeloval ako prvý už v marci roku 1994 na pôde Moskovskej štátnej univerzity M.V. Lomonosova na podporu procesu spolupráce v rámci SNŠ. Kazachstanský prezident označil štyri hlavné piliere, na ktorých treba budovať integráciu.

Predovšetkým to je ekonomická sféra. Pozícia Kazachstanu je špecifická v tom, že jej predstavitelia

kladú dôraz na ekonomickú spoluprácu. Prezident Nazarbajev nepopiera význam kultúrnych a civilizačných faktorov, ale ponúka budovanie integrácie založenej na ekonomickom pragmatizme. "Ekonomické záujmy, a nie abstraktné geopolitické myšlienky a heslá sú - hlavnou hybnou silou integračných procesov. Preto je základom budúcej eurázijskej únie - jednotný hospodársky priestor ako rozsiahly areál spoločného úspešného rozvoja našich národov." (Nazarbajev, 2011)

Za druhé, dobrovoľnosť integrácie, keď každý štát musí samostatne dospieť k rozhodnutiu, že v globalizovanom svete je nezmyselné preferovať vlastnú identitu a uzatvárať hranice. Podľa názoru Nazarbajeva má byť Eurázijská ekonomická únia združením štátov, ktoré je založené na zásadách rovnosti, nezasahovania do vnútorných záležitostí iného, rešpektovaní suverenity, zvrchovanosti a nedotknuteľnosti štátnych hraníc. Vo veci vytvorenia nadnárodných inštitúcií preferuje Kazachstan prístup, keď sa budú nadnárodné inštitúcie vytvárať na základe konsenzu s jasnými a reálnymi kompetenciami a prihliadnutím na záujmy jednotlivých členských krajín. (Nazarbajev, 2011)

Sporné body vznikajú v dialógu medzi Ruskom a Kazachstanom v energetických otázkach. Obe krajiny sú silne závislé na exporte surovín a problematika tranzitu kazašských surovín cez ruské územie vyvoláva diskusie medzi oboma krajinami. Spory medzi Kazachstanom a Ruskom vznikajú kvôli prístupu k plynovodom. Väčšina kazašských analytikov však poukazuje na prínosy eurázijskej integrácii (Migraňan, 2014, Bektasova, 2014). Treba

si však uvedomiť, že v Rusku, Kazachstane a Bielorusku nie všetci experti, politici a ideológovia pozitívne hodnotia vytvorenie spoločného hospodárskeho priestoru a spoločného colného územia. Najviac kritiky smeruje k otázkam vytvárania nadnárodných orgánov v rámci EÁEÚ a možného zavedenia jednotnej meny.

Veľa otázok vzniká aj pri analýze limitov eurázijskej integrácii, ktoré smerujú k špecifikám euroázijského kontinentu (sociálnym, kultúrnym, demografickým). Pri podrobnejšej analýze názorov ruských politikov a odborníkov na tému integrácie zistíme, že vo väčšine prípadov v nich dominujú argumenty makroekonomického charakteru (Glinkina, 2013). Zároveň, výsledky štúdií verejnej mienky, najmä v Kazachstane, ukazujú, že obyvatelia sa viac zaujímajú o problematiku týkajúcu sa napríklad výhod eurázijskej integrácie pre malé a stredné podniky.

Dôležitým faktorom, ktorý je potrebné spomenúť pri analýze eurázijskej integrácie, sú postoje obyvateľov. Všeruské centrum pre výskum verejnej mienky poskytuje údaje o tom, ako sa Rusi pozerajú na vytvorenie EÁEÚ medzi Ruskom, Kazachstanom a Bieloruskom, akým by chceli vidieť toto združenie, ktoré mesto by sa mohlo stať jeho hlavným mestom, a ktoré ďalšie štáty SNŠ by treba bolo pozvať do únie. Podľa prieskumu vykonaného 14.-15. júna 2014 väčšina Rusov pozitívne hodnotí vytvorenie EÁEÚ (70% opýtaných). Iba 4% respondentov sa vyjadrilo negatívne o zriadení združenia, a štvrtina Rusov (25%), nevedeli určiť svoj postoj k Eurázijskej ekonomickej únie.

Tabuľka č. 1: Vzťah občanov RF k Eurázijskej ekonomickej únie

29. mája 2014 bola v hlavnom meste Kazachstanu Astane podpísaná dohoda o zriadení Eurázijskej ekonomickej únie. Ako hodnotíte vytvorenie takejto únie? (%)	
úplne pozitívne	26
skôr pozitívne	44
skôr negatívne	3
úplne negatívne	1
ťažko odpovedať	26

Prameň: Všeruské centrum pre výskum verejnej mienky. 2014. [online]. [citované 30.06.2014]. Dostupné na internete: <http://wciom.ru/index.php?id=459&uid=114883>

Tabuľka č. 2 ukazuje podrobnejšie údaje k otázke akým by chceli vidieť toto združenie občania RF.

Tabuľka č. 2: Ako by mala vyzerat' EÁEÚ

Ako by mala vyzerat' EÁEÚ? (%)	
Úplne novým združením, ktoré bude mať svoju vlastnú formu a princípy fungovania	41
Obnova ZSSR v novej podobe za politickej nezávislosti zúčastnených krajín	27
Euroázijská podoba Európskej únie	10
Myslím si, že Eurázijskú ekonomickú úniu nepotrebujeme	4
Iné	1
Ťažko odpovedať	17

Prameň: Všeruské centrum pre výskum verejnej mienky. 2014. [online]. [citované 30.06.2014]. Dostupné na internete: <http://wciom.ru/index.php?id=459&uid=114883>

Na otázku, ktoré mesto by sa mohlo stať hlavným mestom Eurázijskej ekonomickej únie, každý tretí respondent uviedol Jekaterinburg (34%), 22% respondentov zvolilo Moskvu, Astanu podporilo 16% opýtaných, a iba 5% respondentov uviedlo Minsk ako možné hlavné mesto Eurázijskej ekonomickej únie. Odpovede na otázku, ktorý štát by pozvali občania Ruska najradšej do EÁEÚ (okrem Ruska, Kazachstanu a Bieloruska), svedčia o tom, že Arménsko podporilo 45% respondentov. Azerbajdžan, Kirgizsko a Moldavska očakáva v únii každý piaty opýtaný (23%, 20% a 20%). Za pripojenie k EÁEÚ Uzbekistanu sa vyjadrilo 17% účastníkov prieskumu, Tadžikistanu a Gruzínska - 14%. Najmenej respondentov (10%) podporilo pozvanie do únie Ukrajiny, čo je pravdepodobne následkom udalostí, ktoré v posledných šiestich mesiacoch sa odohrávajú v Ukrajine (VCIOM, 2014).

3 Potencionálne rozšírenie Euroázijskej ekonomickej únie v budúcnosti

Jedným z najhorúcejších kandidátov na vstup do EÁEÚ je Arménsko. Pod vplyvom rôznych udalostí a príčin pozastavilo Arménsko v septembri 2013 prípravný proces integrácie do EÚ a oznámilo svoj zámer vstúpiť do eurázijských ekonomických štruktúr. Arménsky prezident Serž Sarkisjan rozhodol, že uprednostní členstvo v Eurázijskej únii, hoci Arménsko pripravovalo podpísanie Asociačnej dohody s EÚ. Existujú názory medzi odborníkmi, že pokusy ukázali v rámci realizácie konkrétnych projektov Východného partnerstvá, že Európska únia nemá záujem podporovať ekonomiky týchto krajín, najmä vysoko technologické priemyselné odvetvia. EÚ prejavuje záujem na ovládaní trhu pre odbyt vlastnej produkcie a dovoz surovín. Okrem toho, pre občanov krajiny nie je európsky integračný projekt bez možnosti reálneho vstupu do EÚ a získania konkrétnych výhod celkom zrozumiteľný a atraktívny (Arešev, 2013, Markedonov, 2013).

Ruská federácia môže ponúknuť Arménsku to, čo nemôže Európa - lacnú energiu, záruky vojenskej bezpečnosti, miliónové investície a prístup na trhy Ruska, Bieloruska a Kazachstanu (Arka, 2014). Arménsko má na Rusko silné ekonomické a bezpečnostné väzby, ktoré súvisia s konfliktom s Azerbajdžanom o Náhorný Karabach. Rusko je významným strategickým partnerom Arménska v regióne Kaukazu v riešení hraničných sporov.

Keď analyzujeme výhody pre Rusko plynúce z prístúpenia Arménska k Eurázijskej ekonomickej únii, treba hovoriť skôr o posilnení politického postavenia Ruskej federácie v súvislosti s krízou na Ukrajine. Pretože z hospodárskeho hľadiska je Arménsko slabým štátom, ktorý sa vyznačuje rozsiahlou korupciou a ekonomika ktorého je obdobne odkázaná na príjmy plynúce z remitencií z Ruska, zo západnej Európy alebo z USA.

Arménsko realizuje od konca roka 2013 úspešne plán prístúpenia k Eurázijskej ekonomickej únii. V rámci rokovaní prebiehajú procesy spojené so schválením a harmonizáciou colných sadzieb, ktoré sú v Arménsku na mnohé komodity oveľa vyššie ako v krajinách Colnej únie. Na úrovni expertných skupín sa uskutočňujú intenzívne rokovania o ďalšej spolupráci.

Kirgizsko je tiež jedným z kandidátov na vstup do Eurázijskej ekonomickej únie. Integračný proces sa však spomaľuje v dôsledku politickej nestability a hospodárskych problémov štátu. V krajine je málo rozvinutý priemysel. Obyvateľstvo (5,5 milióna ľudí) sa živí hlavne reexportom čínskeho tovaru. Na okraji hlavného mesta Biškeku sa nachádza najväčšie trhovisko v strednej Ázii - "Dordoj". K dispozícii sú ďalšie dve menej známe trhoviská - "Kara-Suu" a špeciálne trhovisko tkanín "Madina".

Vstup krajiny do colnej únie ovplyvní záujmy mnohých finančných skupín, najmä tých, ktoré kontrolujú obrovské trhoviská, cez ktoré vstupuje do Kirgizska čínsky tovar (aj falzifikáty) a prechádza ďalej do iných krajín. Experti hodnotia nejednoznačne

predpokladané prínosy a riziká vstupu Kirgizska do EÁEÚ. Mnohí autori tvrdia, že tento krok by Kirgizsko malo urobiť spolu s Tadžikistanom. V opačnom prípade nebudú vonkajšie hranice únie chránené proti obchodovaniu s drogami z Afganistanu (Achl-al-Bejt, 2014). Aj preto nie je proces realizácie plánu vstupu Kirgizska do EÁEÚ ešte ukončený a o perspektívach je ťažko súdiť. Sociológovia tvrdia, že vstup krajiny do Colnej únie Ruska, Kazachstanu a Bieloruska podporuje asi 70 % občanov Kirgizskej republiky. Prieskumy, ktoré boli realizované vo všetkých regiónoch krajiny, ukázali, že obyvatelia Kirgizska pozitívne hodnotia myšlienku vstupu do colnej únie z dôvodu spoločnej historickej minulosti a pracovnej migrácie smerom do Ruska (El Pikir, 2014).

Tadžická republika je najmenšou stredoázijskou republikou a http://sk.wikipedia.org/wiki/ZSSRv_súčasnosti je členom SNŠ. Tadžikistan patrí k štátom, ktoré prejavili záujem stať sa členmi Colnej únie a Eurázijskej ekonomickej únie. Oficiálne kruhy v Tadžikistane sa doteraz vyhýbali jasným vyhláseniam. Tadžická vláda deklaruje svoj záujem o eurázijskú integráciu. Do tohto procesu sa mieni zapojiť, až keď bude mať spoločnú hranicu s EÁEÚ, to znamená, že až po vstupe do únie suseda - Kirgizska. Dá sa očakávať, že keď sa Tadžikistan presvedčí o výhodách svojej účasti v únii a o výhodách, ktoré členstvo prinieslo Kirgizsku, rozhodne sa o pripojení. Myšlienku o eurázijskej integrácii podporuje banková elita v Tadžikistane, prepravcovia a výrobcovia, ktorí veria, že účasť Tadžikistanu v Eurázijskej únii odstráni mnohé prekážky pre export tovarov tadžických výrobcov na trhy Ruska, Bieloruska a Kazachstanu.

Literatúra

- Achl-Al-Bejt. (2014). *Kirgizskaja dilema Evrazijskogo sojuza*. 2014. [online]. 30.06.2014. [citované 07.07.2014]. Dostupné na internete: <http://ahlibeyt.ru/news/kirgizskaya-dilemma-evrazijskogo-sojuza/>
- Arešev, A. 2013. *Evropejskaja integracija dlja Armenii: propagandistskie "plusy" i realnyje "minusy"*. [online]. 21.08.2013. [cit. 30.06.2014]. Dostupné na: <http://www.kavkazoved.info/news/2013/08/22/evropejskaja-integracija-dlja-armenii-propagandistskie-pljusy-i-realnyje-minusy.html>
- Arka. 2014. *Armenija vyigraet ot evrazijskoj integracii kak ekonomičeski, tak i političeski*. 2014. [online]. 05.06.2014. [cit. 30.06.2014]. Dostupné na:

Záver

Ako bolo už vyššie spomenuté, projekt Eurázijskej ekonomickej únie je len na začiatku aktívnej fázy budovania a je nateraz problematické zaujať jasné stanovisko, či bude úspešný alebo nie. Skrýva v sebe mnoho možností aj mnoho rizík. Eurázijská integrácia je spojená s viacerými problémami, pričom len čas v plnej miere ukáže, ako sa na projekte celkovo prejaví. Ciele a idey jednotlivých participujúcich štátov môžu byť rôzne. Napriek tomu, že zoskupenie krajín sa dá považovať za logické, existujú medzi nimi rozdiely. Ich vzájomné vzťahy skrývajú mnohé potencionálne riziká.

Napriek všetkým problémom a zmenám, ktoré nastanú na euroázijskom kontinente (vrátane situácie na Ukrajine) v rozvíjajúcom sa multipolárnom svete, prioritou sú rozsiahle hospodárske únie, v ktorých pravidlá hospodárenia a podnikania sú viac či menej unifikované. Podľa názoru analytikov nie je potrebné sa ponáhľať s prijímaním nových členov. Na príklade Európskej únie môžeme konštatovať, že vstup nových krajín, hospodársky menej vyvinutých, vytvára ďalší tlak na jadro projektu integrácie. V prípade EÁEÚ tvorí jadro Ruská federácia.

Je potrebné venovať pozornosť ešte jednej skutočnosti. Do úvahy treba brať nielen záujmy Ruska, ale rovnako zohľadniť záujmy všetkých zúčastnených štátov, pretože integrácia je dvojsmerná ulica.

Integrácia je nevyhnutná, pretože je podmienená požiadavkami doby a podporovaná obyvateľstvom signatárskych štátov, ale aj potenciálnych nových účastníkov. Potenciál, zdroje a príležitosti vyplývajúce z politických, ekonomických, finančných a iných prírodných faktorov by mali umožniť naplniť eurázijskú integráciu úplne realistickým obsahom.

http://arka.am/ru/news/economy/armeniya_vyigraet_ot_evrazijskoj_integratsii_kak_ekonomičeski_tak_i_političeski/?sphrase_id=2044738

Bačišin, V. 2014. *Euroázijská ekonomická únia – protiváha EÚ*. [online]. [cit. 30.06.2014]. Dostupné na: <http://www.aktuality.sk/clanok/254192/nazor-euroazijska-ekonomicka-unia-protivaha-eu/>

Bektasova, A. 2014. *Trojnoj integracionny efekt*. [online]. 02.06.2014. [cit. 30.06.2014]. Dostupné na: <http://bnews.kz/ru/news/post/208271/>

Bram, L. 2013. BRICS položit koniec rýnočnému fundamentalizmu. *RBK daily*. [online]. 21.10.2013. [cit. 30.06.2014]. Dostupné na internete: <http://rbcdaily.ru/world/562949989296795>

DrakovÁ, S. 2013. Súčasné postavenie štátov BRICS vo svetovom obchode. *Ekonomické, politické a právne*

otázky medzinárodných vzťahov 2013: zborník príspevkov z 12. medzinárodnej vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov : Ekonomická univerzita v Bratislave, 31. máj 2013. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2013. ISBN 978-80-225-3659-2. S. 125-134, CD-ROM.

Ekonomické prehľady. (2014). Prehľady makroekonomických trendov v štátoch - členoch Colnej únie a Spoločného hospodárskeho priestoru a Výročné správy Eurázijskej ekonomickej komisie [online]. [cit. 07.07.2014]. Dostupné na: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_makroec_pol/economyViews/Pages/default.aspx

EL PIKIR. (2014). Kyrgyzstancy nazvali vnešnepoliticheskie priority. 2014. [online]. 30.06.2014. [cit. 07.07.2014]. Dostupné na: <http://elpikir.org/news/118-kyrgyzstancy-nazvali-vneshnepoliticheskie-priority.html>

Glinkina, S. et.al. (2013). *Evrazijskij integracyonny projekt: efekty i problemy realizacii (naučny doklad)*. [online]. Moskva: Institut ekonomiki RAN, 2013. [cit. 07.07.2014]. Dostupné na: http://inecon.org/docs/Glinkina_Eurasia_2013.pdf. 92 s. ISBN 978T5T9940

Grišajeva, L. (2012). BRICS i novaja rol' Rossii v global'nom partnerstve. *Ekonomičeskij žurnal*. [online]. 2012. č.3 (27). s.6-28 [cit. 30.06.2014]. Dostupné na: http://economicarggu.ru/2012_3/grishaeva.pdf

Christenko, V. (2014). Ekonomika ne terpit rezkich povorotov - možet zanesti. *Itar Tass*. [online]. 28.05.2014 [cit. 30.06.2014]. Dostupné na: <http://itar-tass.com/opinions/interviews/2153>

Lukin, A. 2014. What the Kremlin Is Thinking. Putin's Vision for Eurasia. *Foreing Affairs*. [online]. [cit.

30.06.2014]. Dostupné na: <http://www.foreignaffairs.com/articles/141538/alexander-lukin/what-the-kremlin-is-thinking>

Markedonov, S. (2013). *Meždu evropejskim a evrazijskim vyborom*. [online]. 21.08.2013. [cit. 30.06.2014]. Dostupné na: <http://www.kavkazoved.info/news/2013/08/21/mezhdu-evropejskim-i-evrazijskim-vyborom.html>

Migraňan, A. (2014). Ekonomičeskije efekty evrazijskoj integracii dlja Kachstana. *Sajasat*. [online]. 19.05.2014. [cit. 07.07.2014]. Dostupné na: <http://sayasat.org/articles/901-ekonomicheskie-effekty-evrazijskoj-integracii-dlja-kazahstana>

Nazarbajev, N. (2011). Evrazijskij sojuz: ot idei k istorii buduščego. *Izvestija*. [online]. 25.10.2011. [cit. 30.06.2014]. Dostupné na: <http://izvestia.ru/news/504908>

Škvrnda, F. (2014). O pôsobení Ruskej federácie ako svetovej veľmoci pri vytváraní multipolarity v súčasných medzinárodných vzťahoch. *Medzinárodné vzťahy*. 1/2014. S. 26-52. [online]. [cit.30.06.2014]. Dostupné na: http://fmv.euba.sk/files/MV_2014_1_026-052_Skvrnda.pdf

WCIOM. (2014). Tlačová správa č. 2618. Rosijane - o sozdanii evrazijskogo ekonomičeskogo sojuza. [online]. 03.07.2014. [cit. 03.07.2014]. Dostupné na: <http://wciom.ru/index.php?id=459&uid=114883>

Kontakt

Mgr. Tetyana Zubro, PhD.
Katedra medzinárodných politických vzťahov
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
e-mail: ztp@centrum.sk

SUMMARY**The Eurasian economic union - some aspects of integration***Tetyana ZUBRO*

Article deals with the analysis of the causes and motives of the core countries of Eurasian integration, and basic attitudes of potential members of the integration processes, for which economic cooperation within the Union can strengthen not only the economy of the country, but the position on the domestic and international scene. Integration project Eurasian Economic Union will be operational by 2015. Article deals with the analysis of the causes and motives of the core countries of Eurasian integration, and basic attitudes of potential members of the integration processes, for which economic cooperation within the Union can strengthen not only the economy of the country, but the position on the domestic and international scene. In the article we identify to the basic objectives and activities of associations. Given the growing importance of regional groupings in international relations, this article offers a look at some selected aspects of relations between the signatory countries. An important factor that cannot be ignored when analyzing the Eurasian integration is the public attitude towards the process of integration.

As already mentioned above, the project Eurasian economic union is only at the beginning of the active phase of a building and now for the time being it is difficult to take a clear position whether it will succeed or not. It entails many opportunities and many risks. Eurasian integration is associated with several problems, only time fully shows how the project will overall go on. Goals and ideas of the individual participating countries may be different. Although the grouping of countries can be seen as logical, there are differences between them. Their mutual relations hold many potential risks.

Despite the difficulties and changes that occur on the Eurasian continent (including the situation in Ukraine) in a multipolar world, that is developing, the priorities are such extensive economic unions, in which the rules of management and entrepreneurship are more or less unified. In the opinion of analysts, there is no need to rush for enlargement processes. The example of the European Union, we can conclude that the entry of new countries, less economically developed, creates further pressure on the core integration project. Regarding the EAEU Russian Federation is the core.

It is necessary to pay attention to one more fact that not only the interests of Russia should be taken into account, but also the interests of all participating States need to be considered, because integration is a two-way street.

Integration is necessary because it is dictated by the demands of time and supported by the population of the signatory States, as well as by potential new entrants. Potential, resources and opportunities arising from political, economic, financial and other natural factors will enable the charge the Eurasian integration by completely realistic content.

JEL Classification: F50, N40, N45

ZÁKLADNÉ PRÍSTUPY A PREDPOKLADY TVORBY ANALÝZY EKONOMICKEJ ZÁKLADNE ÚZEMIA

Basic approaches and assumptions to making the area economic base analysis

Beáta ADAMKOVIČOVÁ

Abstrakt

Proces plánovania zmien a stanovenia rozvojových cieľov je založený na objektívnom posúdení existujúcej situácie v území. Dôležitou súčasťou analýz, ktoré sú obsiahnuté v rozvojových dokumentoch, by mala byť aj analýza ekonomickej základne územia. Základným predpokladom skúmania ekonomickej základne územia ako aj skúmania jednotlivých metód a nástrojov jej analýzy je vymedzenie jej pojmu a následne jej formovaniu. Príspevok pojednáva aké sú možnosti spracovania teoretických poznatkov o ekonomickej základni územia, formovania ekonomickej základne územia, predpokladmi pre tvorbu analýzy ekonomickej základne územia, a priblížením vybraných kvantitatívnych metód regionálnych analýz – lokalizačnej analýzy a analýzy štrukturálnych zmien, prostredníctvom ktorých je možné analyzovať ekonomickú základňu územia.

Kľúčové slová

Ekonomická základňa územia, ekonomický rozvoj, odvetvová štruktúra, metódy a nástroje analýzy, región.

Abstract

The process of changes planning and development objectives determination is based on an objective assessment of the existing situation in the area. An important part of the analysis contained in the developing documents should include an analysis of the area economic base. The basic prerequisite for examining the area economic base as well as examining the various methods and tools of its analysis is the definition of the concept, and consequently its formation. The paper deals with the processing of theoretical knowledge regarding the economic base of the area, the economic base area forming, by means of the prerequisites for creating area economic base analysis, and zooming of selected quantitative methods of regional analysis - location analysis and analysis of structural changes through which it is possible to analyze the economic base of the area.

Key words

Area economic base, economic development, sectorial structure, methods and tools of analysis, region.

JEL Classification: P25, R12, R58.

Úvod

Transformačné zmeny našej spoločnosti sú neoddeliteľne spojené s jej ekonomickým a sociálnym rozvojom. Tieto zmeny priniesli mnoho nových problémov, ktoré bolo potrebné identifikovať a riešiť. Ekonomické reformy súvisiace s liberalizáciou cien, privatizáciou štátneho majetku, reštitúciami, liberalizáciou zahraničného obchodu, monetárnymi reformami a zvyšovaním otvorenosti ekonomiky viedli k výrazným zmenám ekonomickej základe územia. Významnou systémovou zmenou bol aj proces konštituovania a formovania územnej samosprávy spojený s decentralizáciou právomocí a zodpovednosti v spoločnosti. Riadiaca úloha a kompetencie v rozvoji

územia sa do veľkej miery delegovali na nižšiu úroveň v rôznych organizáciách verejnej správy, ktoré môžeme nazvať aj správcami na regionálnej a miestnej úrovni. V súčasnosti je venovaná veľká pozornosť rozvoju ekonomicky funkčných regiónov, ktoré výrazne ovplyvňujú rozvoj krajiny. V národnej ekonomike existujú regióny, ktoré sú rozvinuté a dynamické, sú charakteristické tým, že štruktúra ekonomických činností, ako aj medziregionálne väzby v nich, vytvárajú predpoklady pre hospodársky rast a rozvoj a uspokojovanie rastúcich potrieb a sociálnych istôt obyvateľstva. Inú skupinu tvoria problémové regióny, ktoré sa vyznačujú nepriaznivými tendenciami v rozvoji. Sú to regióny, ktoré sa v dôsledku uplynulého vývoja alebo zmenou hospodárskej politiky dostali do takej rozvojovej

úrovne, kedy si vyžadujú osobitnú pozornosť štátnych a regionálnych orgánov.

Cieľom daného príspevku je spracovanie teoretických poznatkov o ekonomickej základni územia (regiónu), formovanie ekonomickej základne územia, predpokladmi pre tvorbu analýzy ekonomickej základne územia, a priblíženým vybraných metód a nástrojov, prostredníctvom ktorých je možné analyzovať ekonomickú základňu územia. V príspevku boli využité predovšetkým teoretické metódy vedeckej práce ako metóda obsahovo-kauzálnej analýzy a syntézy poznatkov súvisiacich s témou príspevku, opisné metódy, ako aj metódy indukcie a dedukcie. Zdrojom informácií bola monografická odborná literatúra, učebnice a príručky domácich a zahraničných autorov, ako aj ďalšie odborné dokumenty.

1. Ekonomická základňa územia a jej formovanie

V odbornej literatúre sa pojem územie vyskytuje zriedka, častejšie sa používajú jeho synonymá ako priestor, región alebo územný celok. Každý priestor je typický určitou štruktúrou ekonomických aktivít, ktoré v ňom prebiehajú a zároveň vytvára zároveň vytvára aj pre tieto aktivity podmienky. Problematikou ekonomickej základne územia sa zaoberá regionálna veda, ktorá sa ako súčasť priestorovej ekonomiky venuje skúmaniu priestorových ekonomických javov, procesov a vzťahov. Pojem ekonomická základňa je často stotožňovaný s pojmom ekonomická štruktúra (Matoušková, Macháček, Postránecký a Toth, 2000). Vychádzajúc z definície štruktúra ako spôsobu usporiadania a vzájomného spojenia jednotlivých častí systému do celku, možno priestorovú ekonomickú štruktúru chápať ako spájanie rôznych prvkov územia do rôznych priestorových útvarov, ktoré na základe vzájomných väzieb vytvárajú jednotný ekonomický systém krajiny (Hamalová, 1996). Pod pojmom priestorová ekonomická štruktúra sa spravidla chápe jednota štruktúry územnej, sektorovej a relačnej (Belajová, 2005). Územná, resp. regionálna štruktúra vzniká spájaním rôznych prvkov (ekonomických subjektov, ľudských zdrojov, infraštruktúry, prírodných podmienok a zdrojov) do rôznych typov územných útvarov – územných jednotiek, ktoré sú hierarchicky usporiadané a vzájomne prepojené systémom ekonomických, územno-technických a sociálnych väzieb. Sektorové, resp. odvetvové štruktúry tvoria odvetvia. Odvetvie predstavuje určitú skupinu ekonomických aktivít, ktorá vzniká na základe delby práce. Ekonomické aktivity sa rozdeľujú medzi jednotlivé odvetvia národného hospodárstva na základe odvetvovej klasifikačnej

sústavy prispôbenej národným podmienkam a v súlade s medzinárodnou typovou klasifikáciou odvetví (Kordoš, 2013). Odvetvová štruktúra je základom pre sektorovú štruktúru. Relačná štruktúra odráža vnútorné a vonkajšie vzťahy územných celkov. Vnútorné relácie sa vytvárajú komplexom spoločenských, transformačných aj ekologických vzťahov medzi prvkami a podsystémami v území. Vonkajšie vzťahy tak vnútroštátne, ako aj medzinárodné odrážajú intenzitu spoločenských, výrobných, obchodných a iných vzťahov územia s vonkajším svetom (Hamalová, Tvrdoň, Žárska, 1997).

Formovanie ekonomickej základne územia je ovplyvnené množstvom faktorov, ktoré vychádzajú z jej vnútorného alebo vonkajšieho prostredia. Na jej formovaní sa podieľa množstvo subjektov. Za tri najdôležitejšie skupiny týchto aktérov považujeme ekonomické subjekty, obyvateľstvo a verejnú správu (Maier, G., Todtling, F., 1997). Vplyv ekonomických subjektov na formovanie ekonomickej základne vyplýva z ich lokalizačných rozhodnutí (kde v území budú vyvíjať svoje výrobné, obchodné, výskumné alebo administratívne aktivity) a tiež aj mnohých iných rozhodnutí, svojím konaním a tvorbou rámcových podmienok pre rozhodnutia iných ekonomických subjektov alebo iných aktérov. Obyvateľstvo vplýva na formovanie ekonomickej základne územia dvojakým spôsobom. Na jednej strane ako podnikatelia, investori alebo výrobcovia, teda na strane ponuky zdrojov a práce, na druhej strane ako konečný spotrebiteľ vyrobených tovarov a služieb. Verejná správa sa taktiež podieľa na formovaní ekonomickej základne územia. Organizácie verejnej správy sú subjektom regulácie a riadenia ekonomiky na spravovanom území a tiež vystupujú ako subjekt, ktorému boli zverené kompetencie a zodpovednosť za poskytovanie určitých statkov. Niektoré organizácie verejnej správy môžu vykonávať v území aj ekonomickú činnosť, vystupujú aj v úlohe spotrebiteľa. Svojimi intervenciami do ekonomiky územia tak ovplyvňujú formovanie ekonomickej základne a tým aj ekonomický rozvoj.

2. Ekonomická základňa územia - prístupy k tvorbe jej analýzy

Pojem analýza je vo všeobecnosti definovaný ako metóda výskumu jednotlivých vlastností nejakého predmetu alebo javu a jeho jednotlivých častí. Fázu analýzy možno považovať za jednu zo základných fáz procesu strategického plánovania. Súčasťou vypracovania rozvojových dokumentov a projektov sú dôsledne vypracované analýzy, v rámci ktorých majú významné postavenie analýzy ekonomickej základne územia. K tvorbe analýzy ekonomickej základne

územia existuje viacero prístupov, ktoré sa čiastočne líšia v pohľade na to, na ktoré aspekty sa má analýza zamerať. Regionálna analýza vo vecnej rovine slúži ako postup na poznanie faktorov rozvoja v regióne a ich využívania, prejavujúcu sa v rozvojovej úrovni regiónu, v ekonomickom rozvoji regiónov a na poznanie príčin aktuálneho stavu v rozvoji regiónu. Najčastejšie používané prístupy pri tvorbe regionálnych analýz vychádzajú z toho, že prvky ekonomickej základne územia sú chápané ako zdroje, ktoré môžu byť využité na zabezpečenie ekonomického rozvoja územia. Príkladom takéhoto prístupu je tzv. HINCO, ktorý pozostáva z analytických oblastí: ľudské zdroje (Human), inštitucionálne zdroje (Institucional), prírodné zdroje (Nature), kapitálové zdroje (Capital) a ostatné zdroje (Others). Iný prístup uprednostňuje zameranie analýzy na kategórie ako sú sociálne aspekty, inštitucionálne a ekonomické aspekty. Pre uskutočnenie takejto analýzy je nutné vytvoriť základné podmienky, ktorými sú predovšetkým: dispozícia dát a informácií a vypravovanie do štatistických prehľadov, dispozícia odborne pripravených a skúsených analytikov a tímových pracovníkov poznajúcich problematiku regionálneho rozvoja tak z teoretického, ako aj z praktického pohľadu, a poznať metódy (nástroje), prostredníctvom ktorých je možné spracovať a hodnotiť dáta a informácie. Získavanie a zber dát a informácie pri tvorbe analýzy je jednou z najdôležitejších úloh. Údaje možno získať sekundárnym zberom, t.j. získaním databázy prepojením na už vypracované štatistické informačné systémy buď zo Slovenského štatistického úradu, alebo na sektorové informačné systémy ministerstiev, alebo iných verejných inštitúcií, na regionálne informačné systémy, ktoré si budujú samosprávne kraje alebo obce. Okrem štatistických informácií na národnej úrovni sú k dispozícii pre analýzy aj medzinárodné štatistiky. Najvýznamnejšími poskytovateľmi údajov sú Organizácia pre ekonomickú spoluprácu a rozvoj (OECD), organizácie spojených národov (UNCTAD, UNIDO) a Európska Únia (Eurostat). Iný spôsob získavania informácií je primárnym zberom od individuálnych subjektov pôsobiach na území, ktorý je časovo, finančne a na pracovné sily náročnejší spôsob. Najpoužívanjšie možnosti ako získať vlastné údaje sú dotazníkový prieskum a interview. Na spracovanie a hodnotenie zistených dát a údajov o ekonomickej základni územia môžeme využiť rôzne metódy a nástroje analýzy. Výber vhodných analytických metód a nástrojov je potrebné prispôbiť tak, aby zodpovedalo dostupným zdrojom údajov. Zo získaných výsledkov uskutočnenej analýzy je potrebné vytvoriť ich syntézu a zosumarizovanie, ktoré by mali poskytnúť základ pre identifikáciu silných a slabých stránok ekonomickej základne, ako aj ich možností

a ohrození, ktoré vyplývajú z komparatívnej a konkurenčnej pozície vo vzťahu k ostatným územiám v súbore, a ktoré sú východiskom pre formulovanie rozvojových cieľov a opatrení. Aby bolo možné objektívne zhodnotiť vývoj štruktúry ekonomickej základne územia v určitom období, je nevyhnutné porovnať ho s vývojom iného referenčného územia.

3. Metódy a nástroje analýzy ekonomickej základne územia

V teórii a praxi skúmania ekonomiky územných celkov bolo vypracovaných niekoľko metód a nástrojov na analýzu ekonomickej základne územia. Tieto metódy majú charakter kvantitatívnych metód a sú založené, ako už bolo spomenuté, prevažne na skúmaní odvetvovej, resp. sektorovej štruktúry ekonomickej základne územia. Pri ich aplikácii sa na vyjadrenie veľkosti, alebo rastu a poklesu odvetvia, či ekonomickej základne územia využívajú najčastejšie ukazovatele odvetvovej zamestnanosti vyjadrené počtom pracovníkov, pretože sú ľahko dostupné. Využívajú sa aj ďalšie údaje, ako napríklad údaje o podiele odvetvia na celkovom objeme miezd vyplatených zamestnancom v určitom území, na pridanej hodnote, na hrubej produkcii, údaje o tržbách v odvetviach. Metódami pritom rozumieme určité premyslené, cieľovo orientované postupy aplikované pri získavaní poznatkov o území a jeho ekonomickej základni a nástroje chápeme ako prostriedky, ktoré umožňujú aplikáciu metód. Vyberáme základné z nich.

3.1 Lokalizačná analýza

Lokalizačná analýza sa využíva pri skúmaní odlišností v priestorovom usporiadaní ekonomických odvetví v regióne vo vzťahu k referenčnému územiu, ktorého je región súčasťou. Referenčným územím je spravidla Slovensko ako celok. Referenčným územím môže byť aj iný kraj resp. iná krajina EÚ. Jednoducho a rýchlo je možné identifikovať rozhodujúce hospodárske odvetvie v regióne prostredníctvom lokalizačného koeficientu, ktorý je vyjadrený vzťahom:

$$KL_{ij} = [X_{ij} / Y_i] / [Z_j / Z]$$

kde: X_{ij} je počet zamestnaných i-odvetvia v j-regióne

Y_i – počet zamestnaných i-odvetvia v krajine

Z_j – počet zamestnaných v j-regióne

Z – počet zamestnaných v krajine

Lokalizačný koeficient je často používaným analytickým nástrojom, prostredníctvom ktorého je možné hodnotiť koncentráciu odvetvia v regióne vo vzťahu ku koncentrácii odvetví v krajine alebo v inom regióne. Svojím spôsobom poukazuje na veľkosť odvetvia v regióne. Výsledok uvedeného vzťahu môže mať 3 alternatívy:

- lokalizačný koeficient pre určité odvetvie dosiahne úroveň 1 čo znamená, že podiel určitého odvetvia v skúmanom regióne je rovnaký ako v krajine alebo inom referenčnom území,
 - koeficient lokalizácie je väčší ako 1, čo znamená, že určité odvetvie má väčšie podielové zastúpenie v ekonomickej základni regiónu než v národnej ekonomike,
 - koeficient lokalizácie je menší ako 1, čo znamená, že podielové zastúpenie príslušného odvetvia v regióne je menšie než v národnom hospodárstve.
- Zmenou lokalizačného koeficientu v čase môžeme skúmať ako sa vyvíjal podiel odvetví v regióne v porovnaní s vývojom odvetví v rámci národného hospodárstva.

Tendencie vo vývoji koeficienta lokalizácie môžu poukázať na nasledovné alternatívy vývoja určitého odvetvia:

- odvetvie má v ekonomickej štruktúre veľký podiel, ktorý ďalej rastie,
- odvetvie má v ekonomickej štruktúre veľký podiel, ale klesá,
- podiel odvetvia v ekonomickej štruktúre je malý, ale sa permanentne zvyšuje,
- podiel odvetvia v ekonomickej štruktúre je malý a znižuje sa.

Vnímať uvedené tendencie vývoja je dôležité pre voľbu prístupov (politiky rozvoja) k usmerňovaniu odvetvovej štruktúry hospodárstva v regióne. Odvetvia s vysokým podielom sú pre ekonomický a sociálny rozvoj regiónu dôležité, ale ich úpadok má v regióne negatívne dôsledky.

Odvetvia s nízkym ale permanentne rastúcim podielom by mohli byť pre región zdrojom potenciálneho ekonomického rastu.

Index lokalizácie tvorí podiel sledovaného odvetvia ekonomickej základne v regióne k počtu obyvateľov, a tak poukazuje na sociálnu funkciu odvetvia. Je vyjadrený vzťahom:

$$IL_{ij} = [X_{ij} / Y_i] / [S_j / S]$$

kde:

X_{ij} je počet zamestnaných i-odvetvia v j-regióne

Y_i – počet zamestnaných i-odvetvia v krajine

Z_j – počet obyvateľov v j-regióne

Z – počet obyvateľov v krajine

Na kvantifikáciu miery odlišnosti odvetvovej štruktúry ekonomickej základne hodnoteného regiónu od štruktúry ekonomickej základne krajiny alebo iného referenčného územia je možné využiť aj koeficient špecializácie, ktorý vyjadruje vzťah:

$$K_{sp} = \sum (S_{ir} - S_{in})$$

kde:

S_{ir} je vyjadruje podiel odvetvia i na celkovej zamestnanosti v regióne r

S_{in} – vyjadruje podiel odvetvia i na celkovej zamestnanosti v národnej ekonomike n

Výsledky koeficientu špecializácie môžu mať hodnotu rovnú 0. Čím vyšší bude koeficient špecializácie, tým väčšie sú rozdiely medzi odvetvovou štruktúrou ekonomickej základne skúmaného regiónu a odvetvovou štruktúrou národného hospodárstva.

Koeficient špecializácie sa používa predovšetkým pri type komparatívnej analýzy dvoch porovnávaných regiónov na vyjadrenie rozdielov v odvetvovej štruktúre ekonomickej základne.

3.2 Analýza štrukturálnych zmien

Konkurenčnú pozíciu regiónu v rámci celkového národohospodárskeho vývoja a rozvoja jednotlivých odvetví (mix) v určitom časovom období možno sledovať pomocou metódy analýzy štrukturálnych zmien (shift-share analýzy). Táto metóda vychádza z predpokladu, že ekonomiku regiónu ovplyvňuje jednak celkový národohospodársky vývoj, ale aj vývoj jednotlivých odvetví národného hospodárstva v rámci krajiny, ako aj endogénne podmienky konkrétneho regiónu, ktoré sa prejavujú ako konkurenčné výhody, alebo nevýhody regiónu.

Shift-share analýza (analýza štrukturálnych zmien) berie do úvahy aj väzby medzi národohospodárskym rozvojom, rozvojom príslušného odvetvia v rámci národného hospodárstva ako aj endogénne podmienky konkrétneho regiónu, ktoré sa potom prejavujú ako konkurenčné výhody alebo nevýhody regiónu. Štrukturálne zmeny sa vyjadrujú vo vzťahu:

$$\Delta e_i = e_{i0} [(E_t/E_0) - 1] + e_{it} [(E_{it}/E_{i0}) - (E_t/E_0)] + e_{i0} [(e_{it}/e_{i0}) - (E_{it}/E_{i0})]$$

kde: Δe_i je zmena regionálnej zamestnanosti v odvetví i

e_{i0} - regionálna zamestnanosť v odvetví i na začiatku sledovaného obdobia

e_{it} - regionálna zamestnanosť v odvetví i na konci sledovaného obdobia

E_{i0} - národná zamestnanosť v odvetví i na začiatku sledovaného obdobia

E_{it} - národná zamestnanosť v odvetví i na konci sledovaného obdobia

E_0 - národná zamestnanosť na začiatku sledovaného obdobia

E_t - národná zamestnanosť na konci sledovaného obdobia

Prvá časť poukazuje na rast, ktorý by sme mohli dosiahnuť, ak regionálne odvetvie „i“ by rástlo rovnakou mierou ako sa dosiahol rast (úbytok) v národnom hospodárstve: národohospodársky efekt. Druhá časť vzťahu poukazuje na zmenu zamestnanosti, ktorá by sa dosiahla v odvetví regiónu, keby regionálne odvetvie rástlo rovnakým tempom ako to isté odvetvie v rámci národného hospodárstva: odvetvový efekt. Tretia časť rovnice poukazuje na rast (úbytok) zamestnanosti, ktorú dosahuje región z dôvodu vlastných regionálnych impulzov a vyjadruje konkurencieschopnosť regiónu v príslušnom odvetví: regionálny efekt.

Aj napriek pomerne jednoduchej aplikácii analýzy štrukturálnych zmien existuje niekoľko kritických pohľadov k jej prístupu. Problém sa dotýka váh jednotlivých ukazovateľov, ktoré v konečnom dôsledku ovplyvňujú výsledky. Nevýhodou analýzy je aj skutočnosť, že nedáva odpoveď na otázku „prečo?“. Neidentifikuje jasné príčiny a zákonitosti ekonomického vývoja, len popisuje existujúci stav. Táto metóda je viac menej štandardnou technikou umožňujúcou využiť vhodné údaje a čiastočne generovať pohľad do ekonomickej štruktúry regiónu.

Záver

Ekonomický rozvoj územia, ktorý bol v minulosti záležitosťou centrálnych vlád sa stal funkciou nižších správnych orgánov na regionálnej a miestnej úrovni, ktoré musia ako rozhodujúce subjekty rozvoja svojho územia zabezpečovať jeho všestranný rozvoj, čo znamená aj získavanie viac vedomostí o svojom území, poznať ho dokonale a analyzovať jeho stav. Cieľom rôznych aktivít na dosiahnutie ekonomického rozvoja je rast blahobytu miestneho obyvateľstva a vytvorenie možností pre ďalší rozvoj územia. Ekonomické aktivity sú jedným zo základných a zároveň najvýznamnejších determinantov ekonomického rastu a tým aj rozvoja územia, preto by sa im mala venovať dostatočná pozornosť. Veľký dôraz je kladený na proces programovania a projektovania rozvoja regiónov, ktorý je zameraný na vypracovanie rozvojových dokumentov a projektov. Súčasťou tohto procesu sú dôsledne

vypracované analýzy, v rámci ktorých majú významné postavenie analýzy ekonomickej základne územia. V odbornej literatúre je opísaných niekoľko metód a nástrojov analýzy ekonomickej základne územia, z ktorých sa u nás v súčasnosti málo uplatňuje, poväčšine majú uskutočnené analýzy ekonomickej základne územia podobu jednoduchého opisu a nehodnotia dopad súčasného stavu na ďalší rozvoj územia. Metódy a nástroje ekonomickej základne územia, využívané v rozvinutých krajinách, môžu predstaviteľom a správcom územia napomôť pri poznávaní ekonomickej základne územia a identifikovaní jeho zmien, poukázať na problémy a nedostatky a robiť rozhodnutia, ktoré vychádzajú z kvalitných informácií o území.

Pred uskutočnením analýzy ekonomickej základne územia je dôležité správne identifikovať územie (región), ktorého ekonomickú základňu chceme podrobiť analýze. Definovanie skúmaného územia ovplyvní aj výber referenčného územia. Okrem skúmaného územia je veľmi dôležité správne identifikovať územia porovnateľnej veľkosti alebo významu, ale aj širšie územie, ktorého je skúmané územie súčasťou, pretože práve na porovnaní skúmaného územia s takto definovaným referenčným územím je založená väčšina kvantitatívnych metód analýzy ekonomickej základne územia. Dôležitým aspektom je dostupnosť potrebných údajov, ktoré nám umožnia použiť kvantitatívne metódy pri analýze ekonomickej základne územia, ich zhromažďovanie. Je dôležité starostlivo určiť analyzované obdobie, a to minimálne dva roky, ale lepší obraz o vývoji získame analýzou dlhšieho časového obdobia (napr. 5 a viac rokov). Porovnanie vývoja vybraných ukazovateľov v dlhšom časovom horizonte umožňuje identifikovať tendencie zmien ekonomickej základne skúmaného územia. Obzvlášť dôležitá je interpretácia získaných výsledkov, ktoré je dôležité prezentovať ľahko pochopiteľným spôsobom, aby splnil užívateľovi prijať zmysluplné závery.

Príspevok je jedným z výstupov riešenia projektu VEGA reg. č.: 1/0613/14: „Zmeny v hospodárskej štruktúre regiónov Slovenska a ich dopad na ekonomický a sociálny rozvoj“.

Literatúra

Adamkovičová, B. (2014). Assessment of Changes in the Economic Structure of the Trenčín region. *Evropská společnost, právo a věda – aktuální problémy. Zorník vědeckých prací*. Hodonín: Ústav práva a soudního inženýrství v Hodoníně, ČR, 2014. 146-159 s. ISBN 978-80-905646-5-7

Adamkovičová, B. (2013). *Regionálne analýzy a plánovanie*. Trenčín: TnUAD, 2013, 115 s., ISBN 9788080755751

Belajová, A. (2005). *Regionálna ekonomika*. Nitra: SPU, 2005, ISBN 80-8069-513-X

Bendavid-Val, A. (1991). *Regional and Local Economic Analysis for Practitioners*. USA: PRAEGER, 1991, 264 p. ISBN 027-593-520-5.

Buček, M., Rehák, Š., Tvrdoň, J. (2010). *Regionálna ekonómia a politika*. Bratislava: Iura Edition, 2010, ISBN 978-80-8078-362-4

Gecíková, I., Papcunová, V. (2011). *Metódy a techniky regionálnej analýzy*. Bratislava: Sprint dva, 2011, ISBN 978-80-89393-39-8

Habánik, J., Koišová, E. (2011). *Regionálna ekonomika a politika*. Bratislava: Sprint, 2011, 175 s., ISBN 978-80-89393-55-8

Hamalová, M. et al. (1996). *Priestorová ekonomika*. Bratislava: Ekonóm, 1996, 144 s., ISBN 80-225-750-4

Hamalová, M., Tvrdoň, J., Žárska, E. (1997). *Regionalistika*. Bratislava: Inštitút pre verejnú správu, 99 s., ISBN 80-85327-43-0

Kordoš, M. (2013). *Ekonomická a sociálna geografia svetového hospodárstva*. Trenčín : TnUAD, 2013. 229 s. ISBN 978-80-8075-616-1

Matoušková, Z., Macháček, J., Postránecký, J., Toth, P. (2000). *Regionální a municipální ekonomika*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 2000, 156 s., ISBN 80-245-0052-3

Maier, G., Tödtling, F. (1997). *Regionálna a urbanistická ekonomika – Teória lokalizácie a priestorová štruktúra*. Bratislava: Elita, 1997, 240 s., ISBN 80-8044-044-1

Maier, G., Tödtling, F. (1998). *Regionálna a urbanistická ekonomika – Regionálny rozvoj a regionálna politika*. Bratislava: Elita, 1998, 320 s. ISBN 80-8044-049-2

Kontakt

Ing. Beáta Adamkovičová, PhD.
Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne
Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov
Študentská 2, 911 50 Trenčín
e-mail: beata.adamkovicova@tnuni.sk

SUMMARY

Basic approaches and assumptions to making the area economic base analysis

Beáta ADAMKOVIČOVÁ

The aim of the paper was processing the theoretical knowledge of the area (region) economic base, forming the area economic base by means of prerequisites for creating the area economic base analysis and approach of chosen methods and instruments through which it is possible to analyze the economic base of the area. The regional science as part of the spatial economy examines spatial economic phenomena, processes and relationships and deals with the issue of the economic base area. Shaping the economic base of the area is affected by a number of factors, based on its internal and external environments. A number of subjects are involved in its formation. As the three most important groups of actors we consider: businesses, the population and public administration. Consistently drawn analyses, in which the area economic base analyses have significant position, are the part of development documents and projects preparation processes.

There are several approaches to the formation of area economic base that are partly different with accordance to, on which aspects the analysis should be focused. The most commonly used approach to developing regional analyses is based on the fact that elements of the area economic base are seen as resources that can be utilized for the economic development of the territory. So-called HINCO is the typical approach. To carry out such an analysis it is necessary to create the basic conditions which are mainly: available data and information and statistical surveys work out, layout of trained and experienced team of analysts and employees experienced in issues of regional development from the theoretical as well as practical point of view, and to handle the methods (tools), through which it is possible to process and evaluate the data and information. In order to objectively assess the evolution structure of the area economic base during a certain period, it is necessary to compare it with development of the other reference area. For processing and evaluation of the identified data on the economic base of the area, different methods and analysis tools can be used.

In theory and practice of examining the spatial economy a number of methods and tools have been developed for analyzing the area economic base with characteristics of quantitative methods. They are mostly based on an examination of industrial respectively sectorial structure of the area economic base, they are relatively simple and inexpensive. The paper provides regional analysis quantitative approaches such as localization analysis and analysis of structural changes through which it is possible to analyze the economic base of the area.

JEL Classification: P25, R 12, R58.

REGIONÁLNE NEROVNOSTI V KONTEXTE VÝCHODNÉHO SLOVENSKA

Regional Disparities in the context of Eastern Slovakia

Renáta MACHOVÁ, Ladislav MURA, Monika BÁLINTOVÁ

Abstrakt

Transformácia priemyselnej štruktúry, ktorá prebiehala v Slovenskej republike v posledných desaťročiach predstavovala zmenu, s ktorou sa museli vysporiadať všetky krajiny vstupujúce na cestu industrializácie. Vďaka odlišným spoločensko-ekonomickým podmienkam jednotlivých krajín sa tento proces realizoval rozdielne, ale napriek tomu disponoval určitými charakteristickými znakmi pre tieto krajiny. Článok je zameraný na charakteristiku a procesu premeny priemyselnej štruktúry Slovenska od čias spoločnej predrevolučnej federatívnej republiky až po novodobé dejiny súčasného nezávislého štátu, a to spolu so všetkými špecifickými vlastnosťami a dôsledkami. Venujeme veľkú pozornosť analýze transformácie priemyselnej odvetvovej, vlastníckej, produktovej, priestorovej štruktúry a štruktúry zamestnanosti východného Slovenska. Rozvoj priemyslu v jednotlivých regiónoch Slovenska dosahuje rôzne kvalitatívne a kvantitatívne parametre. Z tohto dôvodu sme sa zaoberali skúmaním miery vyspelosti, alebo práve naopak zaostalosti priemyslu, a to vychádzajúc z analýz hlavných makroekonomických ukazovateľov na krajskej až okresnej úrovni. Hore uvedené skutočnosti potvrdili, že medzi jednotlivými regiónmi Slovenska z hľadiska zastúpenia priemyslu sú značné rozdiely. Napriek svojej snahe získať si lepšiu pozíciu v hierarchii priemyselnej vyspelosti, východné Slovensko aj naďalej zaostáva za ostatnými regiónmi Slovenska, a preto v záujme prekonania regionálnych rozdielov je stále nevyhnutné venovať tejto problematike patričnú pozornosť.

Kľúčové slová

priemyselná štruktúra, región, makroekonomické ukazovatele, regionálne rozdiely, periférne oblasti

Abstract

The transformation of industrial structure, which took place in Slovakia in recent decades represent changes they have had to deal all entrants on the path of industrialization. Due to the different socio - economic conditions of each country, this process made the differences, but nevertheless possessed certain features for these countries. Article focuses on the characteristics and process of transformation of industrial structure in Slovakia since the days of pre-revolutionary joint Federal Republic to the modern history of the current independent state, together with all the specific characteristics and consequences. We pay great attention to analyzing the transformation of the industrial sector, ownership, product, spatial structure and employment structure of eastern Slovakia. Industry development in different regions of Slovakia reaches various qualitative and quantitative parameters. Therefore, we examined by examining the rate of maturity, or on the contrary backwardness industry, and based on the analysis of main macroeconomic indicators at the regional and district level. The above facts confirm that the individual regions of Slovakia in terms of industry representation are significant differences. Despite its attempt to gain a better position in the hierarchy of industrial maturity, eastern Slovakia still lags behind other regions of Slovakia and, therefore, to overcome regional differences still need to pay due attention to this issue.

Key words

industrial structure, region, macroeconomic indicators, regional differences, peripheral areas

JEL Classification: R11, R 12, O11.

Úvod

Jednou z hlavných úloh výskumu regionálnych disparít v Slovenskej Republike je podávať súhrnné hodnotenia o procesných zmenách realizovaných v štruktúre slovenského priemyslu od pred

transformačných rokov až po súčasnosť. Súhrnný popis vývoja štruktúry priemyslu a zároveň charakteristika vývojových špecifik v súčasnosti môže zjednodušiť prípravu na zavádzanie zmien priemyselnej štruktúry v budúcnosti. Najmenej vyvinuté regióny jednotlivých krajín sú klasifikované

na úrovni NUTS 2, medzi spomínané regióny patrí aj východná časť Slovenska.

1. Cieľ a metodika výskumu

Cieľom tohto článku bolo využitím matematicko-štatistických analýz poukázať na rozmanitosť miery vyspelosti jednotlivých častí východného Slovenska, a to porovnaním hospodárskych a sociálnych rozdielov jednotlivých krajov a okresov Slovenska. Väčšina výkladov pojmu „hospodársky vývoj“ úzko súvisí s konceptom finančnej prosperity, mieru ktorej môžeme vyjadriť pomocou rôznych sociálno-ekonomických a štatistických ukazovateľov. Z tohto dôvodu medzi základné indikátory použité na analýzu regionálnych disparít boli zaradené nasledujúce ukazovatele: HDP na obyvateľa vyjadrený v eurách, miera nezamestnanosti, stav priamych zahraničných investícií, priemerná nominálna mesačná mzda zamestnanca pracujúceho v priemysle SR a intenzita vzniku nových pracovných miest. Pri analýze regionálnych disparít v rámci východoslovenského regiónu boli použité dostupné údaje Štatistického úradu SR vzťahujúce sa na jednotlivé okresy a dáta na úrovni vyšších územno-štatistických jednotiek. Charakteristika procesu transformácie priemyselnej štruktúry ako aj hĺbková analýza regionálnych rozdielov bola uskutočnená prostredníctvom nasledujúcich ukazovateľov. Pomocou metódy lokalizačnej analýzy bolo poukázané na disproporcie v priestorovom rozložení počtu nezamestnaných a nových pracovných miest. Vhodným indikátorom pri hodnotení súvislosti spomínaných faktorov na úrovni jednotlivých krajoch Slovenska bol tzv. Hooverov-index (t.j. koeficient lokalizácie). Existenciu príjmových rozdielov medzi okresmi Košického a Prešovského kraja potvrdili výsledky tzv. Duálneho indikátora (známeho tiež ako Éltető-Frigyesov index). Ako ďalší nástroj merania regionálnych rozdielov bola použitá štandardná odchýlka, ktorá slúžila na vypočítavanie teritoriálnej disperzie hrubého domáceho produktu medzi jednotlivými kraji Slovenska. Pomocou Herfindahl-Hirschmanovho indexu alebo tzv. koncentračného-indexu sme hodnotili koncentráciu priamych zahraničných investícií (PZI) a počtu obyvateľov v jednotlivých okresoch Východného Slovenska. Prostredníctvom týchto analýz bola skúmaná a potvrdená hypotéza, že Východné Slovensko za posledné desaťročia patrilo medzi periférne regióny Slovenska. Táto oblasť krajiny je od roku 1989 mimo záujmu rozvojových úsilí slovenských vlád.

2. Historický prehľad spoločensko-hospodárkej štruktúry Slovenska

Ekonomická a priemyselná tvár Slovenska sa vyvíjala postupne, pričom spomedzi jednotlivých období vývoja pre sformovanie priemyselnej štruktúry Slovenska boli najdôležitejšie roky prežité v spoločnej Česko-slovenskej republike (resp. obdobie rokov od 1948 až do 1989). (Dubcová, et al, 2007)

V porovnaní s vyspelými západnými ekonomikami Slovensko vstúpilo na cestu industrializácie o niekoľko desaťročí neskôr. Na začiatku sa vyvíjali tzv. tradičné odvetvia priemyslu, medzi ktoré patrili potravinársky, drevospracujúci a textilný priemysel. Potom nasledovalo obdobie rozvoja ťažkého priemyslu. Táto etapa sformovania priemyslu bola charakteristická nástupom socialistickej industrializácie a intenzívnym procesom urbanizácie. V jednotlivých regiónoch Slovenska boli umiestnené odvetvia náročné na infraštruktúru, ktoré produkovali nízku pridanú hodnotu a z pohľadu regiónov boli cudzie, netradičné. Boli vytvorené prvé priemyselné výrobné veľkostatky (tzv. „katedrály v púšti“), čo viedlo k sformovaniu tradičnej priestorovej a odvetvovej štruktúry slovenského priemyslu. Pri umiestnení týchto závodov mnohokrát neboli rozhodujúce základné lokalizačné faktory, ako napr. prírodné zdatnosti územia či veľkosť jeho surovinovej zásobne. Dôležitá však bola vôľa úradujúcej politickej elity, čo v tomto období znamenalo silnú orientáciu smerom k východným trhom. Na konci 20. storočia však postupne dozrievali základné podmienky transformačných zmien. (Moravčíková, 2011), (Kiss, 2010).

Bývalé Československo nepatrilo medzi významné ciele zahraničných investorov, preto v tomto období o špecifikách rozdelenia priamych zahraničných investícií nemôžeme hovoriť. Po roku 1948 vďaka stabilite, ktorú znamenala existencia centrálne riadenej ekonomiky a blízkosť trhov RVHP, sa počet zamestnancov v priemysle viacnásobne zrástol a až do konca '80-tých rokov bolo charakteristické zvýšenie počtu priemyselných robotníkov. Na priemyselnú štruktúru Východného Slovenska v období rokov 1948-1989 bolo charakteristické, že dominantné veľké spoločnosti sa sústredili v krajských mestách a v ich úzkom okolí (zvyčajne v dosahu 30 km-ov), v okresných mestách (napr. v Humennom, Trebišove či Poprade), prípadne v niektorých veľkomestách (napr. v Gálgóciach). Na vlastnícku štruktúru priemyslu bola typická existencia zopár dominantných veľkopodnikov, ktoré reprezentovali jednotlivé odvetvia priemyslu. Po transformácii ekonomiky v roku 1989 sa gigantické závody sali takmer úplne cudzími. (Horňák, 2010), (Horňák, 2006). Socialistická industrializácia vychádzala z orientácie na východné trhy a preto v tomto období Východné Slovensko považovali za

perspektívnu oblasť. Východný región, ako dôležitý tranzitný priestor bol vybavený kvalitnou dopravnou infraštruktúrou. To znamená, že územie Východného Slovenska bolo v tomto období dôležitou časťou priestorovej štruktúry priemyslu. Východná časť krajiny sa stala strediskom tradičných priemyselných odvetví ako papierenského, potravinárskeho, textilného, drevospracujúceho a kovospracujúceho priemyslu. Ďalšími kľúčovými odvetvami sa stali ťažké strojárstvo, elektrotechnický a chemický priemysel. Produktová štruktúra priemyselnej výroby Slovenska a východného regiónu bola zameraná skôr na splnenie kvantitatívnych, než kvalitatívnych cieľov. Z tohto dôvodu pred rokom 1989 sa na Slovensku vytvorila nevýhodná odvetvová štruktúra. (Hudec, Urbančíková, Paveleková, 2006).

Na zamestnaneckú štruktúru Východného Slovenska bola typická intenzívna migrácia vidieckeho obyvateľstva do okresných a krajských sídiel. Kým v '80-tých rokoch bola v hospodárstve plná zamestnanosť, koncom '90-tých rokov už bolo nutné riešiť otázku podporovania početného množstva nezamestnaných. (Lux, 2009) Po politicko-ekonomických zmenách v roku 1989 došlo k prehodnoteniu trendov rozvoja v jednotlivých regiónoch, krajoch a okresoch Slovenska. Začala sa transformácia centrálne riadenej ekonomiky na trhovou ekonomiku, ktorá priniesla množstvo zmien aj v oblasti štruktúry priemyslu. Najrýchlejšie a najviditeľnejšie premeny sa odohrali v oblasti vlastníckych vzťahov. Dôsledkom privatizačných procesov z mohutných štátnych podnikov sa stali podniky vo vlastníctve súkromných tuzemských a zahraničných investorov. Zníženie počtu štátnych podnikov znamenalo vznik prvých spoločností s ručením obmedzeným, akciových a komanditných spoločností. Vytvorenie nových foriem podnikania viedlo k znásobeniu počtu ekonomických subjektov. Najobľúbenejšou formou podnikania sa stalo založenie s.r.o. Ďalšou rozšírenou formou podnikania bolo vykonávanie podnikateľskej činnosti na základe živnostenského oprávnenia. V súvislosti s prechodom na trhovou ekonomiku sa realizovalo organizačné obnovenie priemyselných podnikov. Mohutné spoločnosti typické na obdobie socializmu v nových podmienkach hospodárstva postupne stratili výhody vyplývajúce z charakteru veľkopodnikov (economic of scale). Všetky tieto zmeny spôsobili po roku 1989 rast počtu malých a stredných podnikov. Kým v '80-tých rokoch bola typická na hospodárstvo SR dominancia podnikov zamestnávajúcich viac ako 70 tisíc ľudí, ktoré aj na začiatku '90-tých rokov zamestnali v priemere 7 až 8 tisíc robotníkov, posledné desaťročie už bolo obdobím rozšírenia malých a stredných podnikov. (Lelkes, 2009)

Po roku 1989 aj v odvetvovej štruktúre slovenského priemyslu sa odohrávali dôležité zmeny. Nové vývojové trendy spôsobili stratu pozície tradičných odvetví priemyslu. Pre odvetvia s dlhoročnou históriou (medzi ktoré patrili napríklad textilný priemysel, odvetvia drevospracujúceho priemyslu, výroba odevných a obuvníckych výrobkov) bol charakteristický neustály pokles počtu zamestnaných osôb a miery priemyselnej produkcie. Podľa priemerného počtu zamestnaných osôb a výšky tržieb za vlastné výkony a tovar boli v 2. štvrtroku 2013 piliermi slovenského priemyslu výroba dopravných prostriedkov, výroba strojov a zariadení, a kovospracujúci priemysel. Medzi najdôležitejšie odvetvia slovenského priemyslu patrili aj elektrotechnický a chemický priemysel. Najdynamickejšie sa rozvíjajúcim odvetvím sa stala výroba dopravných prostriedkov a v rámci nej automobilový priemysel, ktorý prispieval k tvorbe celkovej výrobnéj hodnoty priemyslu viac ako 28%-ným podielom (v prvom polroku 2013). V súčasnosti v priemysle Slovenska dominujú odvetvia, ktoré z hľadiska úrovne použitej technológie sa považujú za odvetvia so stredne nízkou technologickou potrebou. Postupne sa ale udomácňujú tzv. „knowledge intensive” činnosti, ktoré prezentujú výrobu s vysokou pridanou hodnotou.

Zmeny v produktovej štruktúre slovenského priemyslu po roku 1989 boli nasledovné. Hospodárstvo Slovenska patrí medzi ekonomiky Európy, ktoré do najväčšej miery závisia od exportných príjmov. Preto bolo dôležité preskúmať postavenie jednotlivých produktov v exportnej štruktúre krajiny, a to podľa výšky príjmov pochádzajúcich z vývozu tovarov. Podľa uvedených medzi najdôležitejšie segmenty produktovej štruktúry priemyslu patrili dopravné prostriedky, stroje a zariadenia (optické a elektronické), kovy a kovové výrobky, výrobky z plastov a gumy, rafinované ropné produkty, a ďalšie produkty chemického priemyslu. Podľa výrobkovej segmentácie exportu v roku 2011 boli v štruktúre exportu v prevahe výrobky konkurujúce cenou (výrobky III. segmentu), ktoré tvorili až 40,91% celkového exportu. (Brodanská, Novotný, Hlin-ka, 2013). V rokoch 1989-2013 sa aj v zamestnaneckej štruktúre priemyslu odohrávali dôležité zmeny, medzi ktoré patrili nasledovné. Spoločenské, politické a hospodárske zmeny po roku 1989 znamenali koniec éry skrytej nezamestnanosti. V spomínanom období takmer nepretržite znížil počet osôb zamestnaných priemyslom. Kým v roku 1989 počet zamestnancov v priemysle bol viac než 800 tisíc, v roku 2010 sme hovorili o historicky najnižšom počte priemyselných pracovníkov (477 963). Počet zamestnaných osôb v priemysle v roku 2012 bol necelých 490 tisíc. Dlhodobým problémom slovenskej ekonomiky bol nedostatočný prílev priamych

zahraničných investícií. Po roku 1989 hospodárstvo Slovenska patrilo medzi krajiny Strednej a Východnej Európy, ktoré neboli významnými investičnými cieľmi zahraničných investorov. V období rokov 2001-2008 došlo k zvýšeniu intenzity prívlevu zahraničných investícií. Čiže aj hospodárstvo Slovenska sa stalo dôležitým cieľom investorov. Keďže hlavným pilierom hospodárstva SR bola priemyselná výroba, tak aj najväčší podiel

zahraničných investícií smeroval do odvetvia priemyslu. Na Slovensku sa viditeľne oddeľovali regióny, kraje a okresy, ktoré boli perspektívne alebo naopak najmenej lákavé oblasti pre zahraničných investorov. Pred rokom 1989 atraktívnym investičným cieľom bola východná časť krajiny, od roku 1990 však bolo bezpochyby uprednostnené Západné Slovensko

Obrázok č. 1: Poradie krajov SR podľa zastúpenia priemyslu, 2013

Zdroj: výsledky vlastných výpočtov autorov

Prostredníctvom analýzy údajov o priemernom evidenčnom počte zamestnancov a produktivite práce z tržieb za vlastné výkony a tovar, sme získali komplexný obraz o stave priestorovej štruktúry priemyslu SR. Pomocou Spearmanovej korelácie sme určili, aké majú postavenie jednotlivé kraje SR v priestorovej štruktúre krajiny. V rokoch 2001-2013 mali nevýhodnú pozíciu Košický a Prešovský kraj. Silné zastúpenie v priestorovej štruktúre SR mali Trnavský a Žilinský kraj. Výsledky zobrazené na hodnotových mapách potvrdili, že tradičná priestorová štruktúra priemyslu po roku 1989 sa úplne zmenila (Obrázok 1.).

2.1 Príjmové nerovnosti na východe Slovenska

Nasledujúca kapitola sa zaoberala skúmaním regionálnych rozdielov existujúcich vo východoslovenskom regióne, a to vychádzajúc z analýzy hlavných makroekonomických ukazovateľov na úrovni okresov a krajov tejto oblasti.

Východné Slovensko je v súčasnosti regiónom s najväčšou mierou nezamestnanosti. Z tohto dôvodu prvou analyzovanou problematikou bola vysoká miera nezamestnanosti spomínaného regiónu a hospodárstva SR. Pomocou metódy lokalizačnej analýzy bolo poukázané na disproporcie v priestorovom rozložení počtu nezamestnaných a nových pracovných miest. *Vhodným indikátorom pri hodnotení existujúcich súvislosti medzi spomínanými*

faktormi na úrovni jednotlivých krajov Slovenska bol tzv. Hooverov-index, t.j. koeficient lokalizácie:

$$H = \frac{\sum_{i=1}^{n-1} x_i/x_i - n/2}{2}$$

f_i a x_i - pomerové čísla

Hodnoty indexu dávali jasný obraz o nerovnostiach medzi rozdelením nezamestnaných a novovytvorených pracovných miest. Zodpovedali teda otázku: aký podiel nových pracovných miest by bolo potrebné umiestniť v hospodársky menej prospešných regiónoch Slovenska v záujme dosiahnutia vyváženého stavu druhého faktora, resp. rovnomerného rozdelenia počtu nezamestnaných?

Štatistické dáta o počte novovzniknutých pracovných miest boli systematicky sledované iba od roku 2008. Z tohto dôvodu použitie ukazovateľa bolo obmedzené na obdobie rokov 2008-2013. Za sledované obdobie hodnoty indexu boli nasledovné:

$H = 11,18\%$ (v prípade rozloženia novovzniknutých pracovných miest) a

$H = 8,20\%$ (koeficient rozloženia evidovaných nezamestnaných).

Zistené výsledky naznačovali, že o 11,18% viac nových pracovných miest by bolo potrebné vytvoriť

v krajoch s vysokou mierou nezamestnanosti. Z iného pohľadu, zníženie počtu pracovných miest o 11,18% môže spôsobiť zhoršenie situácie zamestnanosti napr. Bratislavského kraja. Výsledky ukazovateľa $H_{\text{pracovné miesta}}$ hovoria o tom, že až 8,20% uchádzačov o zamestnanie (UoZ) žijúcich v marginálnych oblastiach musí hľadať zamestnanie v krajoch s podpriemernou nezamestnanosťou (Tab. 1.). Okrem toho výsledky Hooverovho-indexu potvrdili, že podľa počtu uchádzačov o zamestnanie a novovytvorených pracovných miest, v roku 2013 medzi hospodársky

najmenej zvýhodnené regióny patrili Prešovský a Košický kraj. Najpriaznivejšie podmienky mal Bratislavský kraj. V Prešovskom kraji v sledovanom období pripadalo na viac než 54 tisíc nezamestnaných len 1 352 voľných pracovných miest. Práve Prešovský kraj mal najviac registrovaných uchádzačov o zamestnanie a súčasne najmenší počet novovytvorených pracovných miest. V Košickom kraji v rovnakom období vytvorili 1 446 nových pracovných miest, pričom počet osôb bez práce bol 53 763.

Tab. 1. Počet nových pracovných miest a nezamestnaných, 2008 a prvý polrok 2013

Kraje SR	Počet UoZ		Počet nových pracovných miest		Podiel UoZ		Podiel pracovných miest		Rozdiel $/x_i - f_i/$	
	2008	2013	2008	2013	2008	2013	2008	2013	UoZ	Prac.miesta
Bratislava	8 120	22 014	12 346	8 117	3,267	5,264	49,786	53,279	1,997	3,493
Trnava	14 646	30 684	2 088	835	5,892	7,338	8,420	5,481	1,446	2,939
Trenčín	16 363	35 594	2 364	747	6,583	8,512	9,533	4,903	1,929	4,630
Nitra	28 881	53 085	1 621	725	11,620	12,695	6,536	4,759	1,075	1,778
Žilina	22 318	44 867	1 952	920	8,979	10,729	7,871	6,039	1,750	1,833
Banská B.	49 815	69 800	1 630	1 423	20,042	16,692	6,573	9,340	3,350	2,767
Prešov	54 650	85 998	1 352	1 285	21,987	20,565	5,452	8,434	1,422	2,983
Košice	53 763	76 126	1 446	1 183	21,630	18,205	5,831	7,765	3,425	1,934
Spolu	248 556	418 168	24 798	15 235	100,000	100,000	100,000	100,000	16,394	22,357

Zdroj: Výsledky vlastných výpočtov na základe údajov databázy RegDat.

V roku 2013 necelých 8 120 uchádzačov o zamestnanie Bratislavského kraja mohlo vyberať spomedzi 12 346 nových pracovných miest. Podľa Hooverovho-indexu ani v prvom polroku 2013 nedošlo k výrazným zmenám. Košický a Prešovský kraj mali stále najväčší počet evidovaných nezamestnaných. Najnižší počet novovytvorených pracovných miest už nebol zaznamenaný vo východoslovenskom regióne. Môžeme teda konštatovať, že rozdelenie nových pracovných príležitostí medzi jednotlivými kraji Slovenska bolo mimoriadne nerovnomerné. Pri vytvorení nových pracovných miest, resp. pri ich umiestnení v jednotlivých krajoch SR neboli rešpektované dôležité faktory (napr. situácia nezamestnanosti kraja) a preto zintenzívnenie mobility pracovnej sily v prípade mnohých oblastí bolo takmer jediným riešením na zníženie úrovne nezamestnanosti. Ľahostajnosť smerom uvedených skutočností spôsobuje zaostalosť aj východoslovenského regiónu.

Pri hodnotení miery koncentrácie nezamestnaných osôb v jednotlivých okresoch Východného Slovenska bol použitý indikátor vytvorený italským štatistikom Coradom Ginim, tzv. *Giniho index alebo Giniho koeficient*:

$$G = 1 - \sum_{i=0}^N (\sigma Y_{i-1} + \sigma Y_i) \cdot (\sigma X_{i-1} - \sigma X_i) /$$

Hodnota sledovaného ukazovateľa bola určená na základe dostupných údajov ÚPSVaR Slovenska za obdobie rokov 1997 a prvý polrok 2013. Ako prvé sme vytvorili poradie okresov SR podľa počtu evidovaných nezamestnaných registrovaných v jednotlivých rokoch sledovaného obdobia. Na základe zoradených údajov sme určili hodnotu Giniho koeficientu, ktorá v prípade Prešovského kraja bola 0,339 (za rok 1997). Výsledky analýzy pre Košický kraj boli horšie (0,404 percentuálneho bodu), čo znamenalo vyššiu nerovnosť v rozložení počtu nezamestnaných než v okresoch Prešovského kraja. Výsledky potvrdili existenciu periférických subregiónov v Košickom kraji, medzi ktoré patrili okresy Michalovce, Trebišov a Spišská Nová Ves. Priestorové rozloženie uchádzačov o zamestnanie v okresoch Prešovského kraja bolo takmer rovnaké, čo však znamenalo rovnako vysokú mieru nezamestnanosti v každom okrese. Najviac znevýhodnenú pozíciu však mali okresy Prešov, Kežmarok a Vranov nad Topľou. Koncom sledovaného obdobia hodnoty blízke úplnej rovnosti,

z hľadiska rozloženia nezamestnaných, dosiahli okresy Medzilaborce a Košice III.

V roku 2013 hodnota koeficientu v prípade Košického kraja bola 0,355 a v Prešovskom kraji 0,311 percentuálnych bodov (Tab. 2.).

Tab. 2. Hodnoty Giniho indexu v Košickom kraji, prvý polrok 2013

Okresy	Počet UoZ	X	Y	σX	σY	A	B	A*B
Trebišov	12 135	0,091	0,177	0,091	0,177	0,091	0,177	0,0161
Košice okolie	11 915	0,091	0,174	0,182	0,351	0,091	0,528	0,0481
Michalovce	9 901	0,091	0,145	0,273	0,496	0,091	0,847	0,0771
Spišská N. Ves	8 441	0,091	0,123	0,364	0,619	0,091	1,115	0,1015
Rožňava	7 777	0,091	0,114	0,455	0,733	0,091	1,352	0,1230
Košice II	4 214	0,091	0,062	0,546	0,795	0,091	1,528	0,1391
Košice I	3 837	0,091	0,056	0,637	0,851	0,091	1,646	0,1498
Gelnica	3 139	0,091	0,046	0,728	0,897	0,091	1,748	0,1591
Košice V	2 874	0,091	0,042	0, 819	0,939	0,091	1,836	0,1671
Sobrance	2 451	0,091	0,036	0,910	0,975	0,091	1,914	0,1742
Košice III	1 748	0,091	0,026	1,001	1,001	0,091	1,976	0,1798
Spolu	68 432	1,001	1,001	-	-	-	-	1,3349

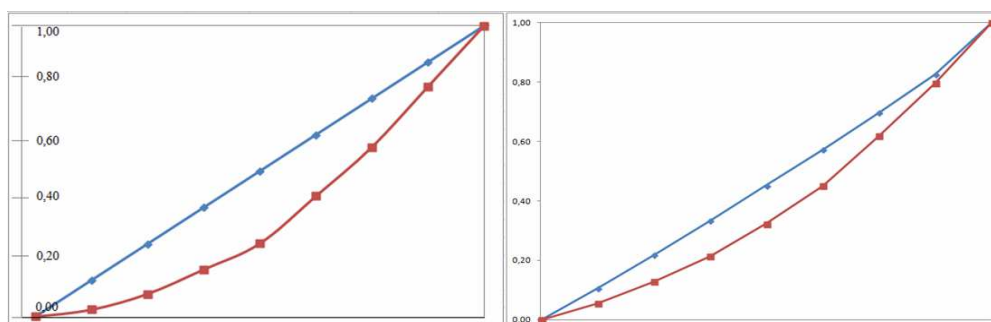
Zdroj: Výsledky vlastných výpočtov na základe údajov databázy RegDat.

Pomocou Giniho indexu sme analyzovali aj údaje vzťahujúce sa na jednotlivé kraje SR. Výsledky potvrdili, že v rokoch 1997-2013 došlo k zníženiu miery koncentrácie a disparít medzi krajinami SR. V prvej polovici roku 2013 hodnota indexu predstavovala 0,355 percentuálnych bodov. Spomedzi krajov Bratislavský kraj mal najnižšiu hodnotu indexu. Tiež sa potvrdilo, že ekonomická diferenciácia Košického a Prešovského kraja za posledné desaťročia prebiehala nepretržite.

Pre grafické znázornenie výsledkov analýzy poslúžila Lorenzova krivka. Hodnoty sledovaného ukazovateľa pripadajúce na jednotlivé kraje SR boli zoradené vzostupne, dôsledkom čoho Lorenzova krivka sa umiestnila pod diagonálou (Obrázok 2.). Na zvislej osi boli znázornené kumulatívne hodnoty priemernej nominálnej mzdy a na vodorovnej osi kumulatívne hodnoty rozloženia počtu nezamestnaných. Podľa uvedených Lorenzove krivky

za roky 1997 a 2013 boli krivkami príjmových diferenciácií a nerovnosti miery nezamestnanosti za jednotlivé kraje SR. Krivka v prvom polroku 2013 bola menšia ako v roku 1997, čo naznačovalo zníženie intenzity koncentrácie. Inými slovami, začiatkom roka 2013 klesla miera nerovnosti skúmaných priestorových charakteristík. V oboch prípadoch sa však potvrdilo, že rozdiel medzi krivkou a diagonálou spôsobila existencia krajov s extrémne vysokými a nízkymi priemernými nominálnymi mzdami. Z pohľadu nezamestnanosti môžeme povedať, že regionálne rozdiely spôsobila existencia krajov s veľmi vysokým a neobvykle nízkym počtom nezamestnaných. V každom prípade bolo dokázané, že prítomnosť regionálnych rozdielov je reálna problematika, ktorá už dlhodobo čaká na riešenie v záujme zabezpečenia budúcej prosperity medzi mnohými aj východoslovenského regiónu.

Obrázok č. 2: Lorenzova krivka krajov Slovenska, 1997 a prvý polrok 2013

Zdroj: výsledky vlastných výpočtov.

Rovnako dôležité bolo preskúmať ekonomickú pozíciu Východného Slovenska z pohľadu príjmových rozdielov. Príjmové nerovnosti totiž dávajú jasný obraz o postavení danej oblasti v hierarchii rozvoja hospodárstva a zároveň informujú o životnej úrovni miestnych obyvateľov. Pri analýze sme použili údaje o priemerných mesačných nominálnych príjmoch. Sledované obdobie predstavovali roky 1998 a prvý polrok roku 2013 v prípade krajov Slovenska, a roky 2001-2013 pri skúmaní príjmových situácií okresov Východného Slovenska.

Existenciu príjmových rozdielov medzi okresmi Košického a Prešovského kraja ako aj medzi vyššími územnými celkami SR potvrdili výsledky tzv. Duálneho indikátora (známeho tiež ako Éltető-Frigyesov index).

$$D = \frac{x_m}{x_a}$$

x_m – oblasti s nadpriemernými príjmami

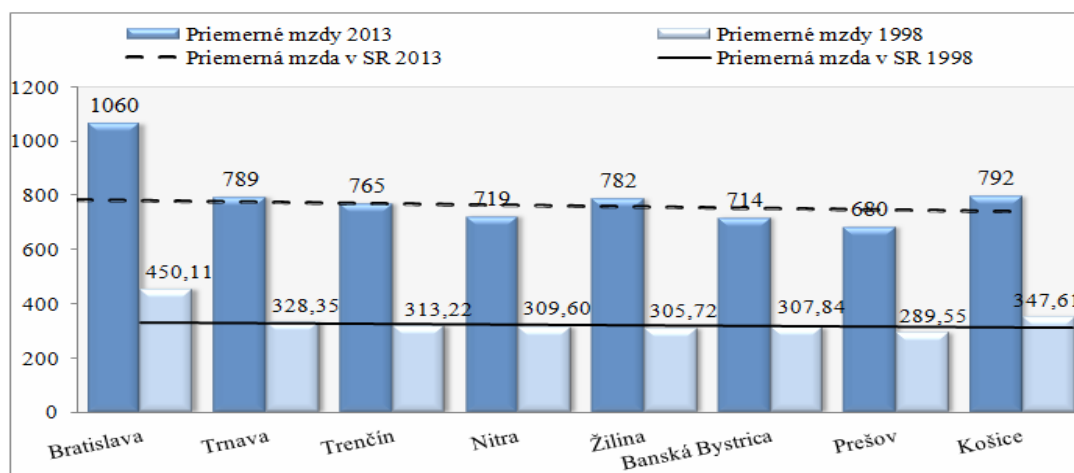
x_a – oblasti s podpriemernými príjmami

Hodnota indexu v roku 2001 v prípade okresov Košického kraja bola 1,384. V Prešovskom kraji výsledky analýzy dosiahli hodnotu 1,246 percentuálneho bodu. Výsledky indexu v oboch prípadoch poukazujú na existenciu príjmových nožníc medzi výškou priemerných miezd jednotlivých okresoch východného regiónu. Ak je hodnota indexu 1, môžeme hovoriť o celkovej rovnosti príjmových úrovní. V tomto prípade však existoval veľký rozdiel medzi úrovňou príjmov v okresoch, aj keď medzikrajové príjmové rozdiely na východe krajiny boli relatívne nízke. Na začiatku obdobia patrili medzi priemerne bohaté okresy Košice I, Košice II, Košice IV, Humenné, Prešov a Poprad. Všetky ostatné okresy regiónu v zmysle Duálneho indikátora boli považované za priemerne chudobné. Vysoké rozdiely príjmov viedli k zvýšeniu ekonomickým nerovnostiam a spôsobili zníženie životného štandardu miestnych obyvateľov. Výsledky Duálneho indikátora potvrdili, že v roku 2013 hlavnými ekonomickými centrami Východného Slovenska boli krajské a okresné mestá. Tieto strediská boli aj

centrami priemyselného vývoja už v predtransformačných rokoch. Tiež sa potvrdilo, že od čias centrálne riadenej ekonomiky nedošlo k zmenám v rozdelení príjmov, uskutočnili sa len vnútorné štrukturálne zmeny. Prostredníctvom analýzy údajov z roku 2013 sme získali komplexný obraz o zmenách prebiehajúcich v príjmovej štruktúre regiónu. V porovnaní s hodnotami koeficientu z roku 2001 na konci obdobia sme zaznamenali zmenšenie príjmových nožníc medzi okresmi Východného Slovenska. Zmenšenie príjmových diferenciácií bolo výraznejšie v okresoch Prešovského kraja. Výška koeficientu sa znížila o 12,76 percentuálnych bodov. Aj v prípade Košického kraja došlo k zníženiu hodnoty indexu (1,348), ktorá ale ani zďaleka nebola taká intenzívna ako v prípade nominálnych miezd druhého kraja. Zaradenie priemerne bohatých a priemerne chudobných okresov do jednotlivých skupín zostalo nezmenené. Indikátor poukazoval na roztváranie sa príjmových nožníc medzi najvyššími a najnižšími priemernými nominálnymi mzdami východoslovenských okresov. Na konci desaťročia rozdiel najvyšších a najnižších priemerných nominálnych miezd v Prešovskom kraji predstavoval sumu 199 EUR.

Pri analýze medzikrajovej príjmovej diferenciácie sme dostali nasledovné výsledky. V roku 1998 hodnota indikátora pri skúmaní medzikrajských príjmových rozdielov bola 1,291%. Nadpriemerné nominálne mzdy ponúkali Bratislavský a Košický kraj. V prvom polroku 2013 dosiahla veľkosť príjmových nožníc 1,301%. Výsledky poukazujú na to, že v danom období došlo k poklesu miery príjmových rozdielov medzi jednotlivými kraji Slovenska. Napriek tomu miera diferenciácie príjmov stále nebola ideálna. Počas celého obdobia patrila Prešovský kraj do skupiny „priemerne chudobných“ územných jednotiek a v prvom polroku 2013 mal najhoršie príjmové štatistiky. Výška nominálnej mzdy v júni roku 2013 predstavovala v Prešovskom kraji 627 EUR (Obrázok 3.). Najvyššie nominálne mzdy v období rokov 1998-2013 ponúkali Bratislavský a Trnavský kraj. Výsledky teda potvrdili, že možnosť získať kvalifikovanú pracovnú silu za podpriemernú cenu, neovplyvnila investičné zámery vlastníkov kapitálu, ani ekonomický rozvoj východného regiónu.

Obrázok č. 3: Priemerné mzdy v krajoch Slovenska, 1998 a prvý polrok 2013

Zdroj: na základe údajov databázy RegDat.

Zodpovedať otázku rozdelenia a nerovnosti príjmov je jednou z najdôležitejších makroekonomických úloh. Rozdelenie príjmov totiž ovplyvňuje kúpyschopnosť, sformuje životnú úroveň obyvateľstva, má vplyv na investičné zámery vlastníkov kapitálu, čím sa výrazne preformuluje hospodársku tvár jednotlivých regiónov.

Preto ako ďalší nástroj merania regionálnych rozdielov bola použitá štandardná alebo smerodajná odchýlka, ktorá slúžila na vypočítavanie teritoriálnej disperzie hrubého domáceho produktu medzi jednotlivými krajinami Slovenska.

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{(n-1)}}$$

$\bar{x}$ – aritmetický priemer

n – počet jednotiek

x_i – hodnota množiny

Pri skúmaní krajských hodnôt hrubého domáceho produktu sme využívali údaje Slovenského štatistického úradu za obdobie rokov 1995-2010. Cieľom analýzy bolo poukázať na regionálne rozdiely krajov Slovenska, ktoré vyplývajú z ich schopnosti produkovať HDP. Hodnota smerodajnej odchýlky na začiatku obdobia bola 1 691,42 EUR a určila

rozloženie hodnôt ako aj ich kolísanie okolo vlastnej očakávanej hodnoty. V roku 2010 bola hodnota odchýlky 7 033,96 EUR. Na základe zistených výsledkov sme konštatovali, že výška HDP na osobu ako aj jeho rozloženie v roku 1995 bolo medzi krajinami Slovenska rovnomerné.

Na prelome tisícročia už bol charakteristický silnejúci trend nerovnomerného rozdelenia HDP. V najvyššej miere presahovala celoštátny priemer (3 684,75 EUR/osoba) výška HDP pripadajúca na jedného obyvateľa v Bratislavskom kraji. Najnižšie hodnoty boli zaznamenané v prípade Prešovského kraja (Tab. 4.) a táto situácia sa nezmenila ani v roku 2010. Nepriaznivý vývoj ukázali údaje Košického a Banskobystrického samosprávneho kraja. Výsledky síce neobjasňujú dôvody rastu regionálnych rozdielov, ale túto otázku môžeme jednoducho zodpovedať. Pre Východné Slovensko je typický nedostatok hospodárskych a infraštruktúrnych vývinových programov.

Prílev zahraničného kapitálu do regiónu je jedným z najslabších v krajine. Pre porovnanie, kraj s najnižším prítokom priamych zahraničných investícií dlhodobo je práve Prešovský kraj. Uvedené skutočnosti spôsobili pokles hospodárskej výkonnosti, čo zapríčiniť rast rozdielu medzi hodnotou HDP na obyvateľa v regióne a priemernou hodnotou tohto ukazovateľa.

Tab. 4. Výška HDP v krajoch SR, 1995-2010

HDP/ na osobu (EUR) - x_i	1995	2010	Kraje	1995	2010	HDP/ na osobu (PKS) - x_i
	7 716	29 241,22	Bratislavský	14 958	43 063,28	
	3 952	13 633,69	Trnavský	7 662	20 078,22	
	3 370	10 744,48	Trenčiansky	6 534	15 823,30	
	3 081	10 077,56	Nitriansky	5 974	14 841,14	
	2 918	10 746,40	Žilinský	5 658	15 826,12	
	2 988	8 973,67	Banskobystrický	5 793	13 215,44	
	2 320	6 860,71	Prešovský	4 497	10 103,71	
	3 133	9 580,63	Košický	6 074	14 109,30	
	3 684,75	12 482,30	□	7 143,75	18 382,56	
	1 691,42	7 033,96	σ	3 278,78	10 358,84	

Zdroj: Výsledky vlastných výpočtov na základe údajov databázy RegDat.

Pomocou Herfindahl-Hirschmanovho indexu alebo tzv. koncentračného-indexu sme hodnotili aj koncentráciu priamych zahraničných investícií (PZI) v jednotlivých okresoch Východného Slovenska. Rozhodujúca bola pritom výška PZI, ktorú získali jednotlivé okresy v porovnaní s celkovou výškou investícií smerujúcich do tohto regiónu. Pri analýze miery koncentrácie PZI boli použité údaje zverejnené Národnou Bankou Slovenska a dáta Štatistického úradu SR za obdobie rokov 1995-2011. Analýza dát vzťahujúcich sa na okresy východného regiónu za rok 1995 priniesla nasledujúce výsledky. Hodnota HHI-indexu v prípade Košického kraja (1 900,15) naznačovala stredne silnú koncentráciu rozdelenia PZI. Za najatraktívnejšiu oblasť z pohľadu zahraničných investorov bol považovaný okres Košice okolie, ktorý získal až 29,60% všetkých investícií smerujúcich do regiónu. Najmenej zaujímavým cieľom majiteľov kapitálu sa stal Rožňavský okres (10,79%-ný podiel).

V Prešovskom kraji koncentračný index nadobudol hodnotu 834,71. Medzi najdôležitejšie ciele investorov patrili okresy Prešov, Poprad a Humenné. Najnižší podiel celkových PZI získali okresy Snina (1,11%) a Stará Ľubovňa. Uvedené výsledky teda potvrdili, že už v roku 1995 sa začali na Východnom Slovensku formovať subregióny dominantné z hľadiska umiestnenia kapitálu. Súčasne sa vymedzila hranica marginálnych oblastí, resp. okresov, ktorý boli najmenej zaujímavý pre zahraničných investorov. Môžeme tiež konštatovať, že v Prešovskom aj Košickom kraji existovalo prepojenie medzi rozdelením PZI a rozložením obyvateľstva.

Okresy s väčším počtom obyvateľov (t.j. s vyšším počtom potencionálnych zamestnancov) patrili medzi hlavné investičné ciele, čo znamenalo existenciu snahy uspokojiť zvýšené požiadavky týchto okresov kladené na vytvorenie pracovných príležitostí.

Hodnota Hirschmanovho indexu v prípade Prešovského kraja v roku 2011 (2965,25) naznačovala zvýšenie miery nerovnosti. Hlavnými investičnými cieľmi boli okresy Prešov (44,82% FDI), Poprad (27%) a Humenné (10,5%). Výsledky indexu v prípade Košického kraja (3293,05) tiež hovorili o nerovnomernom rozdelení PZI medzi jednotlivými okresmi. V priebehu roka 2011 približne 53% PZI smerujúcich do Košického kraja boli investované v okrese Košice II. Relatívne vysoký podiel PZI smeroval aj do okresu Košice I (17%). Ostatné okresy Košického kraja ani v jedinom prípade nezískali vyšší než 10%-ný podiel všetkých investícií. Okresy Gelnica, Sobrance a Košice III boli úplne vynechaný z prílevu kapitálu. V roku 2011 okresy s najväčším počtom obyvateľov (napr. okresy Košice okolie, Trebišov a Michalovce) už nepatrili medzi hlavné investičné ciele.

Celkovo je možné povedať, že v sledovanom období bolo typické pre východoslovenský región nerovnomerné rozdelenie zahraničných investícií. Hlavnými investičnými cieľmi sa stali krajské mestá, ktoré zároveň boli aj priemyselnými centrami regiónu.

Na konci deväťdesiatych rokov rozdelenie zahraničného kapitálu medzi kraji Slovenska bolo tiež nerovnomerné (Tab. 5.).

Tab. 5. Hodnoty koncentračného indexu v krajoch SR, 1997 a 2011

Roky	1997			2011		
Kraje SR	FDI	Si	Si ²	FDI	Si	Si ²
Bratislavský	1 287	66,71	4 451,35	26 806 640	67,62	4572,73
Trnavský	105	5,44	29,62	2 769 659	6,99	48,81
Trenčiansky	80	4,14	17,19	1 847 027	4,66	21,71
Nitriansky	60	3,11	9,67	1 586 338	4,00	16,01
Žilinský	91	4,71	22,25	2 635 227	6,65	44,19
Banskobystrický	57	2,95	8,73	997 493	2,52	6,33
Prešovský	41	2,12	4,51	369 024	0,93	0,87
Košický	208	10,78	116,26	2 630 501	6,64	44,03
Spolu	1 929	-	-	39 641 910	100,00	-
HHI	-	-	4 659,63	-	-	4 754,69

Zdroj: Výsledky vlastných výpočtov na základe údajov databázy RegDat.

$$HHI = \sum_{i=1}^n s_i^2$$

S_i – podiel na celkovej hodnote

Hodnota indexu v roku 1997 (4659,63) poukazovala na veľmi silnú koncentráciu investícií v prospech Bratislavského kraja, ktorý získal takmer 67% všetkých investícií smerujúcich do hospodárstva krajiny. Za marginálne oblasti boli považované Prešovský a Banskobystrický kraj. Táto situácia sa nezmenila ani v roku 2011 (hodnota koeficientu bola 4 754,69). Prešovský kraj získal len 0,93% všetkých investícií smerujúcich do hospodárstva Slovenska. Znížil sa aj podiel Košického kraja na získaných investíciách. Opätovne sa potvrdilo, že Východné Slovensko je dlhodobo najzaostalejšou oblasťou krajiny. Môžeme tiež konštatovať, že koncentrácia PZI bola dlhodobo nadpriemerne vysoká v tých oblastiach, ktoré tvorili priemyselnú os Západ-Severozápad-Východ. Rozmiestnenie zahraničných investícií teda významne prispievalo k prehľbovaniu teritoriálnych rozdielov a k vytvoreniu súčasnej priestorovej štruktúry hospodárstva.

Záver

Charakteristika procesu transformácie priemyselnej štruktúry a hĺbková analýza regionálnych rozdielov pomocou vymenovaných ukazovateľov na úrovni krajov a okresov SR, ako aj východného regiónu potvrdili naše hypotézy. Sformovanie súčasného stavu slovenskej priemyselnej štruktúry najviac ovplyvnili spoločensko-ekonomické

udalosti federačných rokov. Potvrdilo sa, že Východné Slovensko malo dlhodobo nepriaznivú pozíciu v regionálnej štruktúre krajiny. Túto nevýhodnú pozíciu, ako aj priestorovú diferenciáciu jednotlivých regiónov Slovenska do značnej miery ovplyvnila priemyselná a regionálna politika predtransformačného obdobia. Bolo preukázané, že v oblasti zlepšenia štruktúry slovenského a východoslovenského priemyslu, zníženia regionálnych disparít a zlepšenia hospodárskej situácie východného regiónu za posledné dve desaťročia nedošlo k významným zmenám.

Novodobá priemyselná štruktúra východného regiónu ani z ďaleka nie je dokonalá. V štruktúre nových sociálno-ekonomických podmienok Východné Slovensko patrí medzi tradičné okrajové oblasti krajiny. Priemyselne vyspelé a zaostané regióny sa dobre oddeľujú, pretože existujú medzi nimi značné rozdiely. Prostredníctvom najčastejšie používaných metód výskumu regionálnych disparít sa uskutočnila analýza vopred definovaných ekonomických ukazovateľov, ktorá poukazovala na hospodársku zaostalosť východného regiónu. Miera ekonomickej zaostalosti regiónu sa od čias štátneho socializmu znásobila. Príčiny tohto javu by bolo potrebné hľadať v nedostatku zahraničných investícií, vo vysokom počte a nerovnomernom rozložení nezamestnaných, v podpriemerných hodnotách HDP a v rovnako nízkych úrovniach príjmov. Tieto dôvody sú hlavnými príčinami vysokej miery migrácie obyvateľstva. V záujme hospodárskej prosperity celej krajiny odstránenie alebo prinajmenšom zmiernenie regionálnych rozdielov a zlepšenie sociálno-ekonomickej situácie slovenského východu sa stáva prvoradou úlohou.

Literatúra

- Brodanská, S., Novotný, J., Hlinka, M. (2013). *Zhodnotenie možností smerovania a podmienok rozvoja priemyselnej výroby v SR po roku 2013*. Ministerstvo hospodárstva SR: Predkladacia správa. Bratislava: MHSR, 97 s. [cit. 25.11.2013] Dostupné na internete: http://www.google.sk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CC8QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.economy.gov.sk%2Findex%2Fopen_file.php%3Fext_dok%3D138782&ei=ToicUqz3Dui3yAPGuICwDg&usq=AFQjCNEgBwxbDAQziKoj82RY3S3iibViBA&bvm=bv.57155469,d.bGQ
- Dubcová, A., Lauko, V., Tolmáči, L., Cimra, J., Kramáreková, H., Krogmann, A., Nemčíková, M., Némethová, J., ORemusová, D., Gurňák, D., Križan, F. (2007). *Geografia Slovenska pre regionálny rozvoj: študijný materiál*. Nitra: Univerzita Konštantína filozofa v Nitre, 2005-2007. 351.p.
- European commission. (2013). *Research and Innovation performance in Slovakia - Country Profile 2013*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. 24.p. ISBN 978-92-79-30866-6
- Hornák, M. (2010). *Geografia priemyslu a dopravy: mikroštúdiá*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2010.
- Hornák, M. (2006). *Dopravná infraštruktúra - analýza kontextu regionálneho rozvoja v predtransformačnom období*. In: Regionálna diferenciácia Slovenska v podkladových štúdiách. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2006. 22-406.s. ISBN 80-85544-38-52010.
- Hudec, O., Urbančíková, N., Paveleková, D. (2006). *Integrovaná štúdia podmienok ďalšieho rozvoja regiónu Slovensko-Východ*. Košice: Karpatský rozvojový inštitút, o.z., 2006. 152.s. ISBN 80-969559-5-0.
- Kiss, É. (2010). *Területi szerkezetváltás a magyar iparban 1989 után*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 2010. 223.o. ISBN 978 963 9950 26 9.
- Lelkes, G. (2009). *A szlovákiai regionális fejlesztéspolitika és annak középtávú dél-szlovákiai határ menti vetülete az uniós támogatáspolitikai tükrében*. In Határaink mentén. A szlovák-magyar határtérség társadalmi-gazdasági vizsgálata, 2008. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2009. 147. o. ISBN 978-80-89249-32-9.
- Lux, G. (2009). *Ipari térségek átalakulása Közép-Európában: doktori értekezés*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, 2009. 223.o.
- Moravčíková, D. (2011). *Regionálny rozvoj Slovenska - Východiská a súčasný stav*. [online]. Nitra: Slovenská poľnohospodárska Univerzita, 2008. 181.s. [cit. 13.03.2011]. Dostupné na internete: <http://www.fem.uniag.sk/cvicenia/ksv/moravcikova/Sociologia%20vidieka%20a%20plh/Doplňkove%20materiály%20pre%20samostudium/Regionálny%20rozvoj/>
- Národná banka slovenska: *Stav priamych zahraničných investícií v SR v rokoch 1997-2010*. Odvetvia. [online], 1 s. [cit. 09.02.2011]. Dostupné na internete: <http://www.nbs.sk/sk/statisticke-udaje/statistika-platobnej-bilancie/priame-zahranicne-investicie>
- Národná banka slovenska: *Stav priamych zahraničných investícií v SR v rokoch 2005-2012*. Krajiny. [online], 1 s. [cit. 13.11.2013]. Dostupné na internete: <http://www.nbs.sk/sk/statisticke-udaje/statistika-platobnej-bilancie/priame-zahranicne-investicie>
- Potomová, J., Poláčková, L. (2012). *Aspekty transformácie priemyslu na vybraných marginálnych regiónov Slovenskej republiky*. In Geographia Cassoviensis IV. [online]. 2010, č. 1, 5.s. [cit. 09.02.2012] Dostupné na internete: <http://www.akademickyrepozitar.sk/sk/repozitar/aspekty-transformacie-priemyslu-na-prikla-de-vybranych-marginalnych-regionov-slovenskej-republiky.pdf>
- Regdat: *Regionálny hrubý domáci produkt na obyvateľa*. [online]. [cit. 27.09.2013]. Dostupné na internete: <http://www.statistics.sk/pls/elisw/dataTab.procDIg>
- Regdat: *Priemerná čistá nominálna mesačná mzda podľa územia, typ ukazovateľa a rok*. [online]. [cit. 26.9.2013]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/>
- Štatistický úrad slovenskej republiky: *Tržby za vlastné výkony a tovar v priemysle, 1998-2012*. Indexy. [online]. 2013. [cit. 27. 09. 2013]. Dostupné na internete: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=1785>
- Štatistický úrad slovenskej republiky: *Voľné pracovné miesta*. [online]. 2013. [cit. 30.10.2013]. Dostupné na internete: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=72392>
- Štatistický úrad slovenskej republiky: *Výsledky SODB 2011 v multidimenználnych tabuľkách*. [online]. 2013. [cit. 13.11.2013]. Dostupné na internete: <http://census2011.statistics.sk/tabulky.html>
- Sloboda, D. (2009). *Slovensko a regionálne rozdiely. Teórie, regióny, indikátory, metódy*. [online]. Bratislava: Konzervatívny Inštitút M.R. Štefánika, 2006. 49.s. [cit. 05. 01. 2012]. Dostupné na internete: <http://www.konzervativizmus.sk>

Kontakt

Renáta Machová, Ing., PhD.
Katedra manažmentu, Ekonomická fakulta,
Univerzita J. Selyeho
Bratislavská cesta 3322, 945 01 Komárno,
e-mail: machovar@selyeuni.sk

Ladislav Mura, Ing., Mgr., PhD.
Katedra verejnej politiky a verejnej správy,
Fakulta sociálnych vied,
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Nám. J. Herdu 2,
e-mail: ladislav.mura@gmail.com

Monika Bálintová, PhDr.
Hlavná 103/3, 076 43 Čierna nad Tisou,
e-mail: Balintova_M@zoznam.sk

SUMMARY**Regional Disparities in the context of Eastern Slovakia***Renáta MACHOVÁ, Ladislav MURA, Monika BÁLINTOVÁ*

All the countries which go through the process of industrialization had to deal with the changes of the industrial structure. These structural changes took place in the economy of the Slovak Republic for the last decade. Thanks to the different socio-economic characteristics of each individual country, this process is carried out differently and had typical features. Because of this fact, the theoretical part of this thesis deals with the description of the process of industrial transformation in Slovakia from the times of the common Czechoslovak Federal Republic to the time of the independent state. Development of the industry in each regions of Slovakia achieves different qualitative and quantitative levels. Between the regions of Slovakia in term of representation of the industry are considerable differences. Despite his attempt to get a better position in the hierarchy of the industrial development, Eastern Slovakia falls behind the other regions. In order to overcome regional disparities become more important to solve various problems. It is essential to point out, that the preparedness for future procedural changes in the industrial structure is becoming increasingly necessary. Article focuses on the characteristics and process of transformation of industrial structure in Slovakia since the days of pre-revolutionary joint Federal Republic to the modern history of the current independent state, together with all the specific characteristics and consequences. We pay great attention to analyzing the transformation of the industrial sector, ownership, product, spatial structure and employment structure of eastern Slovakia. Industry development in different regions of Slovakia reaches various qualitative and quantitative parameters. Therefore, we examined by examining the rate of maturity, or on the contrary backwardness industry, and based on the analysis of main macroeconomic indicators at the regional and district level. The above facts confirm that the individual regions of Slovakia in terms of industry representation are significant differences. Within the structure of the new socio-economic conditions Eastern Slovakia is among the traditional peripheral areas of the landscape. Industrially advanced and backward regions are good to separate because there are significant differences between them. Through the most commonly used methods of regional disparities research was conducted by means of pre-defined analysis of the economic indicators that pointed out the economic backwardness of Eastern region. The rate of economic backwardness of the region has been multiplied from the times of national socialism. The causes of this phenomenon would be useful to look at the lack of foreign investment, in scattered incidence and high number of unemployed persons in substandard values of GDP as well as in the low levels of income. These reasons are the main causes of the high rate of population migration. In the interest of economic prosperity across the country the elimination or at least alleviating the regional disparities and improving the socio-economic situation of the Slovak East is becoming a principal task.

JEL Classification: R11, R 12, O11.

ANALÝZA FINANČNEJ AUTONÓMIE ÚZEMNÝCH JEDNOTIEK NUTS 3 V SR

Financial Autonomy Analysis of Territorial Units NUTS 3 in SR

Anna PETRUŠKOVÁ, Lucia MIHÓKOVÁ

Abstrakt

Význam územnej samosprávy je na úrovni štátov, ako aj na úrovni EÚ vysoko aktuálny a podporovaný a stáva sa predmetom odborných diskusií najmä v ekonomickom kontexte. Súčasťou zámerov reformy systému financovania samospráv v rámci fiškálnej decentralizácie v SR bolo aj nahradenie transferovej závislosti samospráv od dotácií pri vykonávaní originálnych kompetencií daňovými príjmami a posilniť samostatnosť a zodpovednosť samospráv pri rozhodovaní o použití verejných zdrojov. Na základe teoretického vymedzenia finančnej autonómie a spôsobov jej merania v odbornej literatúre a výskumoch domácej i zahraničnej proveniencie sa príspevok zameriava na analýzu príjmovej finančnej autonómie územných jednotiek NUTS 3 v SR prostredníctvom vybraných kvantitatívnych ukazovateľov v rokoch 2007 – 2012.

Kľúčové slová

fiškálna decentralizácia, finančná autonómia, územná samospráva, príjmy samosprávy, dane územnej samosprávy

Abstract

Importance of territorial self-government at national and EU level becomes subject to scientific discussions especially in an economic context. Part of the objectives of the reform of municipal finance in the context of fiscal decentralization in the Slovak Republic was the transfer dependence replacement from government subsidies in the implementation of original competences to tax revenues and so strengthening the autonomy and responsibility on the usage of public resources. Based on the theoretical definition of financial autonomy and ways of its measurement, the paper is focused on the analysis of revenue financial autonomy NUTS 3 territorial units in Slovakia through selected quantitative indicators in 2007 - 2012.

Keywords

Fiscal Decentralization, Financial Autonomy, Territorial Self-Government, Self-Government Revenue, Territorial Tax

JEL Classification: H72, R 12, R58.

Úvod

Významným aspektom kvality fungovania verejného sektora je fiškálna decentralizácia, ktorá je v centre pozornosti jednotlivých štátov i Európskej únie. Podstatou uskutočnenia procesu fiškálnej decentralizácie bol presun kompetencií z ústrednej štátnej správy na nižšie vládne úrovne, t.j. na regionálnu a lokálnu samosprávu. Nevyhnutnou podmienkou procesu je stanoviť optimálnu mieru decentralizácie najmä daňových príjmov a vykonať analýzu daní a ich následné pridelenie do rozpočtov územných samospráv. Primerané priradenie príjmov a výdavkov rozpočtom jednotlivých vládnych úrovní určuje mieru ich finančnej samostatnosti. Zároveň ovplyvňuje, do akej miery môžu územné samosprávy prostredníctvom svojich vlastných príjmov, resp. aj

daňovým určením vymedzených daňových príjmov, financovať výdavky súvisiace s plnením úloh predovšetkým vo verejnom sektore, tzn. mieru samofinancovania.

Finančnú samostatnosť územnej samosprávy determinuje množstvo demografických, ekonomických, sociálnych či politických faktorov, ktoré môžu významne obmedziť, či umocniť stupeň a dynamiku finančnej autonómie. Ostatná kríza mala, aj napriek skutočnosti, že vývoj výnosu miestnych daní podlieha ekonomickému cyklu v oveľa nižšej miere, negatívny dopad na výkon pôsobnosti samospráv, ich financovanie a ekonomickú stabilitu. Výpadok príjmov ovplyvňuje schopnosť financovať lokálne verejné statky z vlastných príjmov, a preto je analýza vývoja finančnej autonómie samosprávy aktuálnym problémom. Vzhľadom na uvedené skutočnosti sa príspevok, na základe uskutočneného

výskumu vývoja príjmových kategórií, teoretického vymedzenia finančnej autonómie a spôsobov jej merania, zameriava na analýzu vývoja finančnej autonómie prostredníctvom vybraných kvantitatívnych ukazovateľov v samosprávnych jednotkách NUTS 3 v období 2007 – 2012 i v kontexte krízového obdobia.

1. Fiškálna decentralizácia v podmienkach SR

Súčasťou transformácie spoločnosti na podmienky trhového hospodárstva v SR bola decentralizácia verejnej správy, prebiehajúca od roku 1990, ktorej najvýraznejšie decentralizačné zmeny prebehli začiatkom tohto storočia (Medveď a Nemec et al., 2011). Fiškálna decentralizácia v SR, ako súčasť reformy verejných financií, sa podobne ako v iných tranzitívnych ekonomikách, uskutočnila v dvoch etapách. V rámci prvej etapy (od roku 2001 do roku 2004) fiškálnej decentralizácie vláda schválila vznik a posilnenie postavenia druhej úrovne samosprávy (samosprávy vyšších územných celkov), nové územnosprávne členenie, ako aj nové rozdelenie kompetencií (na základe Kompetenčného zákona¹) medzi štátnou správou a územnou samosprávou (Nižňanský, Pilát, Luščoň a Galanda, 2002). Ako uvádza Maličká (2012), nadobudnutím platnosti Kompetenčného zákona sa de facto začala realizovať fiškálna decentralizácia v užšom slova zmysle a v rámci nej došlo k presunu viac ako 400 kompetencií na obce a vyššie územné celky a k decentralizácii výdavkovej strany rozpočtov územných samospráv.

Decentralizácia v SR predpokladala, že výrazný presun právomocí by znamenal tak posilnenie postavenia územnej samosprávy, ako aj nárast zodpovednosti územnej samosprávy pri spravovaní vecí verejných (Balážová, 2011). Rast výdavkov samospráv v dôsledku prenesenia kompetencií pri nezmenenom systéme financovania územnej samosprávy však znamenal nedostatočné vlastné príjmy samospráv dopĺňané účelovými dotáciami zo štátneho rozpočtu. Logicky nadväzným bolo preto posilnenie finančných prostriedkov pre samosprávy, realizované od roku 2005 v podobe druhej etapy fiškálnej decentralizácie zameranej na príjmovú časť rozpočtov územnej samosprávy. Ako uvádzajú viacerí autori (napr. Maličká, 2012; Fabianová, 2010; Medveď a Nemec et al., 2011; a ďalší), príjmová fiškálna decentralizácia mala za cieľ nahradiť transferovú závislosť od dotácií pri vykonávaní

originálnych kompetencií² daňovými príjmami, posilniť samostatnosť a zodpovednosť pri rozhodovaní o použití verejných zdrojov, zvýšiť konkurencieschopnosť územných samospráv, a teda aj zvýšiť efektívnosť vo verejnom sektore, posilniť spoločenské povedomie na úrovni samospráv, či podporiť flexibilitu samosprávy na podnety v jej pôsobnosti. Reforma financovania územnej samosprávy viedla k úprave rozpočtových pravidiel, stanoveniu novej štruktúry miestnych daní i určeniu vzorca na výpočet podielu obcí, miest a samosprávnych krajov na výnose z dane z príjmov fyzických osôb (Medveď a Nemec et al., 2011).

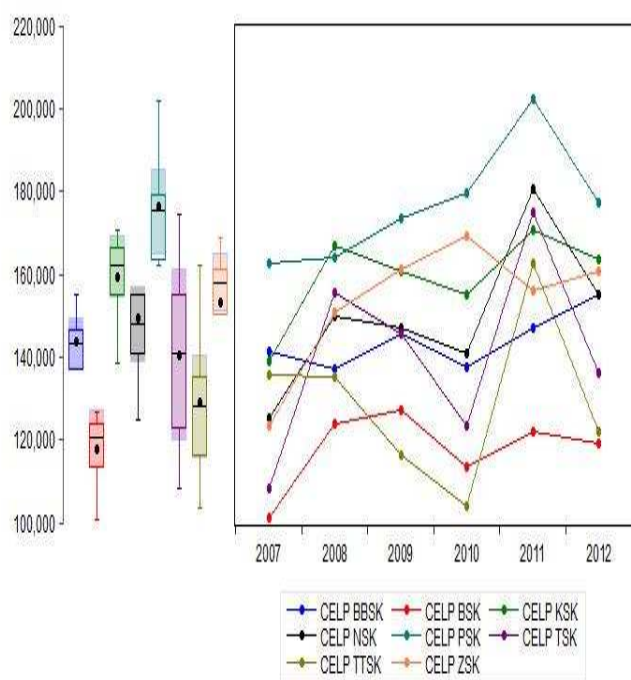
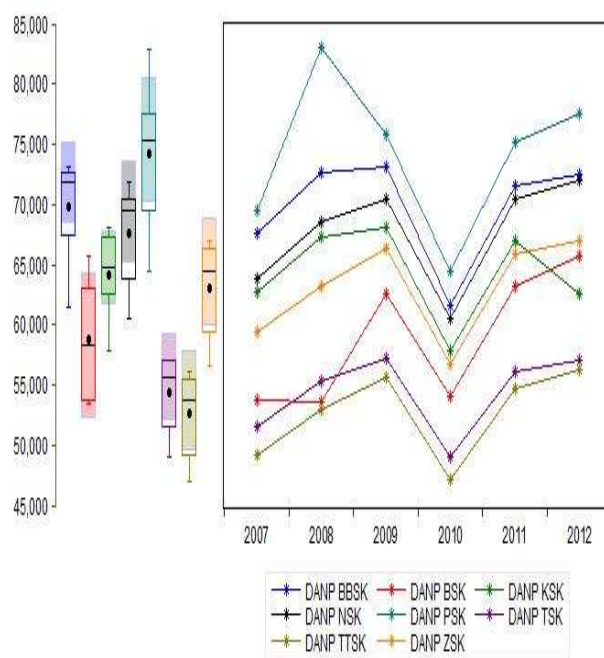
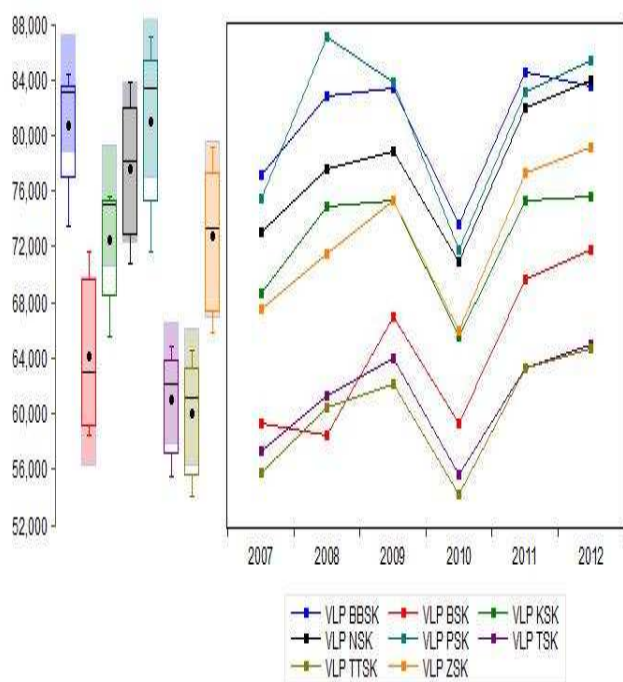
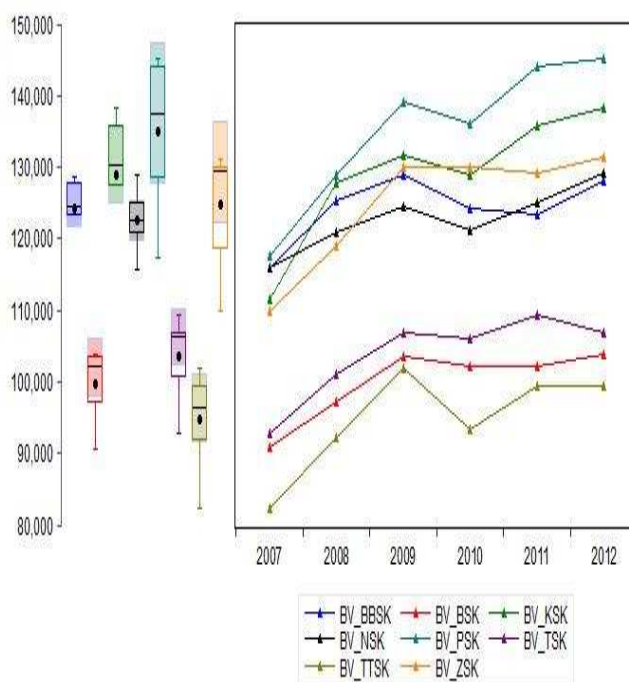
2. Zhodnotenie vývoja zdrojov financovania NUTS 3

Financovanie územnej samosprávy sa realizuje v súlade s platnou legislatívou a pri zachovaní základných parametrov fiškálnej decentralizácie dohodnutých s územnou samosprávou (MF SR, 2012). Vývoj zdrojov financovania rozpočtu samosprávy vyšších územných celkov v SR bol predmetom analýzy s názvom *Analýza vývoja príjmov rozpočtu samosprávy VÚC v kontexte hodnotenia finančnej autonómie samospráv*³. Analýza sa zameriavala na vývoj celkových, vlastných i daňových príjmov na základe skutočného plnenia rozpočtov v NUTS 3, nakoľko predstavujú základ pre určenie finančnej autonómie. Základným zdrojom údajom príjmových kategórií boli sekundárne údaje získané zo Záverečných účtov jednotlivých samosprávnych krajov v období 2005 – 2012. Na základe uskutočnenej analýzy možno konštatovať, že vývoj celkových, vlastných a najmä daňových príjmov bol významne ovplyvnený dôsledkami hospodárskej krízy v NUTS 3. Najmä v rokoch 2009 a 2010 vplyvom negatívneho vývoja na trhu práce (rast miery nezamestnanosti v samosprávnych krajoch) došlo k výraznému znižovaniu výnosov z dane z príjmov fyzických osôb v rozpočtoch samosprávnych krajov i k poklesu výnosov z dane z motorových vozidiel.

¹Zákon č. 416/2001 Z. z. o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a vyššie územné celky

²Zákon č. 416/2001 Z. z. o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a vyššie územné celky

³Petrušková, A., Mihóková, L. 2014. Analýza vývoja príjmov rozpočtu samosprávy VÚC v kontexte hodnotenia finančnej autonómie samospráv.

Graf 1 Vývoj celkových príjmov NUTS 3**Graf 2 Vývoj daňových príjmov v NUTS 3****Graf 3 Vývoj vlastných príjmov v NUTS 3****Graf 4 Vývoj bežných výdavkov v NUTS 3**

Zdroj: vlastné spracovanie údajov na základe Záverečných účtov NUTS 3 v rokoch 2007 - 2012

Medzi faktory, ktoré ovplyvnili vývoj skúmaných príjmových kategórií boli na základe prevedenej analýzy zaradené aj determinanty ako: vplyv kritérií stanovených na prerozdelenie výnosu z dane z príjmov fyzických osôb medzi jednotlivé VÚC podľa Zákona č. 668/2004 Z.z. o rozdeľovaní výnosu dane z

príjmov územných samospráv a jeho legislatívnych úprav; prijímané legislatívne opatrenia, zmeny podmienok financovania a snahy o účelové smerovanie daní, ktoré spôsobujú prehĺbovanie rozporu medzi rozsahom kompetencií a úlohami samospráv a ich možnosťami financovania z

vlastných zdrojov; vplyv protikrízových opatrení v snahe o konsolidáciu verejných rozpočtov, a tým aj nedostatočné finančné zabezpečenie výkonu prenesených kompetencií zo strany štátu (z dôvodu deficitu finančných zdrojov); vplyv politického cyklu na konsolidáciu verejných rozpočtov a daňovú politiku vyšších územných celkov (Petrušková a Mihóková, 2014).

Zhodnotenie vývoja uvedených príjmových kategórií vytvorilo podkladový výskum pre hodnotenie finančnej autonómie územných jednotiek NUTS 3 v podmienkach SR, ktoré je predmetom predkladanej analýzy.

3. Finančná autonómia samospráv

Jedným zo základných cieľov fiškálnej decentralizácie bolo zabezpečiť posilnenie finančnej autonómie rozpočtov územných samospráv zvýšením ich vlastných príjmov, predovšetkým za účelom zaistenia efektívnejšieho poskytovania verejných statkov na lokálnej úrovni.

3.1 Teoretické vymedzenie finančnej autonómie samospráv

Význam autonómie samospráv je tak na úrovni jednotlivých štátov, ako aj na úrovni EÚ vysoko aktuálny a podporovaný, a to najmä v koncepte rozvoja a inovácií i v dôsledku právnych, politických či v súčasnosti v dôsledku ekonomických skutočností. Dôležitosť fiškálnej decentralizácie potvrdzuje aj existencia Európskej charty miestnej samosprávy (ďalej Charta), ktorá obsahuje východiská miestnej demokracie a určuje princípy miestnej samosprávy (Medved' a Nemec et al., 2011). Vyplývajú z ustanovení Charty má miestna samospráva viacero rozmerov ako je administratívny, finančný, právny, technický, či odborný. V nadväznosti na uvedené, je pri vymedzení finančnej autonómie potrebné vychádzať z existencie a chápania samosprávnej autonómie samotnej. Existujú rôzne hľadiská vnímania autonómie samosprávy. V histórii bolo vymedzenie samosprávy vnútornou záležitosťou štátov (so zohľadnením historických podmienok vzniku štátu, jeho štruktúry, formy vlády, etnických skupín obyvateľstva, či tradícií a aspirácií) a v dôsledku toho prakticky každá krajina prijala zvláštnu formu samosprávy, jej regulácie a organizačnej formy vlády samosprávy.

Autonómia samosprávy je v odbornej literatúre (Hauriou, 1927; Robinson, 1934; Oberreuter, 1985; Gurr a King, 1987; Lapidoth, 1997; Clark, 1984) definovaná najmä z právneho hľadiska. Rozdielne

názory autorov sa však zhodujú v tom, že autonómia samosprávy odkazuje na slobodu správnych jednotiek pri správe ich vlastných záležitostí a to spôsobom, ktorý nie je úplne pod kontrolou ústredných orgánov štátnej správy, vrátane schopnosti samosprávnych orgánov pozitívne ovplyvňovať životnú úroveň občanov (Jemna, Onofrei a Cigu, 2013). Komplexné vymedzenie samosprávy uvádza Charta EÚ (v SR ratifikovaná 1999, 2002 a 2007), ktorej čl. 3 ods. 1 definuje miestnu samosprávu a označuje ju ako: „...právo a spôsobilosť miestnych orgánov v medziach zákona spravovať a riadiť podstatnú časť verejných záležitostí v rámci ich kompetencií a v záujme miestneho obyvateľstva“(Rada Európy, 1985, čl.3). V uvedenej definícii Charta kombinuje pojem „právo“ a „spôsobilosť“ miestnych orgánov. „Právo“ miestnych orgánov ako súčasť vymedzenia samosprávy predstavuje v systéme verejného práva kompetencie samospráv, teda súbor povinností, ktoré sú podľa zákona prenesené na orgány miestnej správy. Pojem „spôsobilosť“ predstavuje zákonné právo samosprávy regulovať a riadiť určité verejné záležitosti (sprevádzané ich účinným vykonávaním), čo z hľadiska ekonomickej aplikácie znamená existenciu vhodných finančných zdrojov. V roku 2008, bola Kongresu miestnych a regionálnych samospráv Rady Európy (CLRAE) v Štrasburgu a neskôr aj ministrom členských štátov Rady Európy predložená aj Európska charta regionálnej demokracie, ktorá mala slúžiť ako legálny nástroj pre vyjednávanie s národnou úrovňou. Európska charta týkajúca sa regiónov nebola ale zatiaľ schválená. Návrh spomínaného dokumentu obsahoval podobne ako Charta, definované práva a spôsobilosti týkajúce sa príslušného územia samosprávy. Na základe už uvedených a vysvetlených pojmov v charte miestnej samosprávy je teda vymedzenie pojmu „práva“ a „spôsobilosti“ miestnej samosprávy aplikované (pre účely príspevku) aj na samosprávu regionálnu.

Spojenie pojmov „práva“ a „spôsobilosti“ zdôrazňuje, že existencia autonómie samosprávy je podmienená jej finančnou autonómiou (Moşteanu a Lacatus, 2008) a ako relevantná súčasť autonómie podmieňuje schopnosť samosprávnych orgánov rozhodovať o efektívnom regulovaní verejných potrieb v záujme občanov (Voinea, 2008). Závažným dodatkom v chápaní finančnej autonómie je tvrdenie Sauviat (2004), ktorá uvádza, že finančná autonómia je základnou podmienkou skutočnej slobody samosprávy v jej riadení a konaní, avšak iba do takej miery (rozsahu), do akej „právo“ stanovuje samospráve plne vykonávať príslušné decentralizované kompetencie. V odbornej literatúre je veľmi zriedkavé nájsť jednoznačnú definíciu finančnej autonómie. Literatúra domácej i zahraničnej proveniencie (napr. Sauviat, 2004; Jemna et al., 2013; Voinea, 2008; Jílek, 2008; Peková, 2004; Žárska,

2009; a ďalší) skôr poskytuje všeobecné vymedzenie finančnej autonómie ako právo samosprávnych orgánov riadiť a využívať finančné prostriedky na plnenie povinností predpísaných zákonom, vytvárať rozpočet a sledovať jeho plnenie.

U viacerých zahraničných autorov (napr. Guengant a Haldeborde, 2003; Gilbert, 1999; Beer-Tóth, 2009; a ďalší) viedli relačné vzťahy medzi nutnosťou zabezpečenia dostatočného objemu finančných zdrojov, delegovanou právomocou pre vykonávanie decentralizovaných kompetencií a zaistenia dostatočnej kapacity a flexibility rozpočtu k vytvoreniu typológie finančnej autonómie⁴, podľa ktorej je možné vymedziť:

1. *Výdavkovú autonómiu samosprávy*: charakterizovanú ako právo a spôsobilosť samosprávy určiť povahu a veľkosť celkových výdavkov samosprávy a ich rozdelenie medzi rôzne verejné statky a služby v súlade s lokálnym dopytom, rovnako ako právo a spôsobilosť zaobchádzať s majetkom samosprávy.
2. *Príjmovú autonómiu samosprávy*: predstavujúcu právo a spôsobilosť samosprávy určiť pôvod a objem finančných prostriedkov, sadziieb, ktorými rôzne skupiny spotrebiteľov verejných statkov prispievajú do spoločného rozpočtu, rovnako ako spôsob, akým sa rozpočet použije.
3. *Rozpočtovú autonómiu samosprávy*: vymedzenú ako právo a spôsobilosť modifikovať rozpočet samosprávy staticky i dynamicky (čo možno charakterizovať ako právo a spôsobilosť nastaviť úroveň príjmov a objemu výdavkov, a to tak v rámci jednej generácie daňových poplatníkov (prostredníctvom daní a poplatkov), ako aj medzi ich generáciami (prostredníctvom riadenia dlhu)). Rozpočtová autonómia zároveň vyžaduje, aby orgány samosprávy preberali finančnú zodpovednosť za svoje rozhodnutia.

V predkladanom príspevku sa, na základe uvedeného, finančnou autonómiou rozumie príjmová finančná autonómia, teda schopnosť územnej samosprávy zabezpečiť potreby samosprávy vlastnými príjmami.

3.2 Meranie príjmovej finančnej autonómie samospráv

Už od roku 1980 sa ekonómovia pokúšajú zvoliť čo najvhodnejší spôsob kvantifikácie finančnej autonómie. Spôsoby merania finančnej autonómie sú rozdielne a zohľadňujú prístupy k vymedzeniu finančnej autonómie samotnej. Na základe

realizovaných zahraničných výskumov bolo identifikovaných viacero kvalitatívnych i kvantitatívnych ukazovateľov, prostredníctvom ktorých je možné určiť výdavkovú, príjmovú i rozpočtovú finančnú autonómiu samospráv.

V predkladanom príspevku je pozornosť venovaná kvantifikácii príjmovej finančnej autonómie prostredníctvom vybraných kvantitatívnych ukazovateľov, keďže jedným z cieľov fiškálnej decentralizácie v SR bolo posilniť samostatnosť rozpočtov územných samospráv, uskutočniť zmeny v podmienkach financovania samospráv a nahradiť transferovú závislosť od dotácií pri vykonávaní originálnych kompetencií daňovými príjmami.

Ako uvádza Beer-Tóth (2009), pri meraní príjmovej finančnej autonómie samosprávy možno využiť kvalitatívne a kvantitatívne ukazovatele. *Kvalitatívne* ukazovatele sa zameriavajú na kategorizáciu príjmov samospráv (zostavenie poradia), a to podľa voľnosti, s akou môžu byť jednotlivé príjmy použité samosprávnymi orgánmi. Klasifikáciou príjmov sa zaoberajú viaceré zahraničné výskumy ako napr. Owens a Norregaard (1991), OECD (1999), Blöchliger a King (2005), Dafflon (1992), Dafflon a Perritaz (2000) a ďalší.

Kvantitatívne ukazovatele sa zameriavajú na určenie stupňa autonómie príjmov samosprávy v percentuálnom vyjadrení. Meraniu príjmovej autonómie prostredníctvom kvantitatívnych ukazovateľov sa venuje veľké množstvo domácich i zahraničných výskumov ako napr. Ebel a Yilmaz (2002), Meloche et al. (2004), Blöcherling a King (2006), Ermini (2009), Peková (2004), Maličká (2012) a ďalší. Tradičné kvantitatívne ukazovatele (podiel celkových príjmov samosprávy na celkových príjmov verejnej správy alebo podiel celkových príjmov samosprávy na HDP) založené na metodike GFS, sa ukázali nepresné pre meranie príjmovej finančnej autonómie, a to od roku 2000 podnietilo vznik ďalších ukazovateľov.

1. Ebel a Yilmaz (2002) navrhli tzv. „decentralizačnú premennú“. Ukazovateľ SRA, teda miestna príjmová autonómia predstavuje pomer vlastných príjmov (OR_{SNG}) a celkových príjmov (TR_{SNG}) samosprávy. Vlastné príjmy (OR_{SNG}) predstavujú podľa vzťahu (1) súčet daňových príjmov (T_{discr}) a nedaňových príjmov (NT_{discr}), dotácií pridelených podľa objektívnych kritérií (GG_{obj}) a špecifické granty (SG_{uncond}). Výpočet ukazovateľa je možné uskutočniť na základe vzorca (1):

⁴ Typológia vychádza z výskumov Guengant a Haldeborde (2003) a Gilbert (1999), DellaSanta (1996) a Dafflona Perritaz (2000).

$$SRA = \frac{OR_{SNG}}{TR_{SNG}} = \frac{[T_{discr} + NT_{discr} + GG_{obj} + SG_{uncond}]_{SNG}}{[T + NT + GG + SG]_{SNG}}$$

(1)

Uvedený vzťah podielu vlastných a celkových príjmov samosprávy možno nájsť aj v domácej odbornej literatúre (napr. Jenčová a Rákoš, 2010; Zalai, 2007; Sedláková, 2012; Poliak, 2012; Jílek, 2008; a ďalší) pod názvom finančná samostatnosť - vyjadrujúca mieru autonómie v kontexte spôsobilosti získania príjmov vlastnou činnosťou a ich kvantifikáciu na celkových príjmoch. Pri aplikácii vzorca (1) v podmienkach SR je však potrebné uskutočniť určitú úpravu. Zákon č. 583/2004 Z.z. o rozpočtových pravidlách územnej samosprávy v znení neskorších predpisov v §5 a §6 ods. 3 definuje príjmy, ktoré sú považované za vlastný a cudzí zdroj. V súlade so zákonom, sú vlastným príjmom samosprávy príjmy rozpočtu podľa odseku 1 písm. a) až f) a aj príjmy podľa odseku 1 písm. k), ak tak ustanoví osobitný predpis. Vlastným daňovým príjmom územnej samosprávy sú miestne dane podľa Zákona č. 582/2004 Z.z. o miestnych daniach a poplatku za komunálne odpady a drobné stavebné odpady. V rámci týchto daní majú územné samosprávy na starosti ich uplatnenie, základ dane, sadzbu, udeľovanie výnimiek a ich správu. Na základe uvedeného je v podmienkach SR vzťah (1) upravený na podobu (2):

$$SRA = \frac{OR_{SNG}}{TR_{SNG}} = \frac{[T_{discr} + NT_{discr}]_{SNG}}{[T + NT + GG + SG]_{SNG}} \quad (2)$$

V súvislosti s regionálnou samosprávou v SR k daňovým príjmom patrí podielová daň - daň z príjmov fyzických osôb a daň z motorových vozidiel. V roku 2005 získali vyššie územné celky kompetencie a možnosť samostatne rozhodovať o rozdelení a využití finančných prostriedkov zo zdrojov už spomínanej podielovej dane a z výnosu dane z motorových vozidiel. Súčasťou nedaňových príjmov v SR sú príjmy z podnikania a z vlastníctva majetku, administratívne a iné poplatky, úroky z tuzemských a zahraničných úverov pôžičiek, NFV a vkladov. Do celkových príjmov samosprávy sú zaradené príjmy bežného rozpočtu (daňové, nedaňové príjmy, granty a transfery), kapitálového rozpočtu (príjem z predaja kapitálových aktív, pozemkov a nehmotných aktív, tuzemské a zahraničné kapitálové granty a transfery) a príjmové finančné operácie (Zákon č. 302/2001 Z. z. o samospráve vyšších územných celkov).

Čím je podiel vlastných príjmov samospráv na celkových príjmoch väčší, tým je municipalita viac finančne samostatná a naopak, ak celkové príjmy samospráv presahujú vlastné príjmy, finančná samostatnosť samosprávy klesá.

Ukazovateľ finančnej samostatnosti (2) je možné rozčleniť na tzv. čistú finančnú samostatnosť (3) a relatívnu finančnú samostatnosť (4). Dôvodom je rozporuplná oblasť týkajúca sa zaradenia podielovej dane samosprávy do jej vlastného príjmu.

Podľa Zákona č. 583/2004 Z.z. sú za vlastné zdroje považované aj príjmy podľa odseku 1 písm. f). Skutočnosť, či má byť príjem z podielových daní považovaný za vlastný príjem samosprávy alebo nie, je rozporuplnou oblasťou, ktorej sa, ako uvádza Poliak (2012), dotýkajú podstatné skutočnosti ako spôsob výberu dane, regulácia daňovej sadzby a rozhodovanie o podstatných náležitostiach dane. Tieto uvedené skutočnosti sú proti vnímaniu podielovej dane ako vlastného príjmu samosprávy. Molitoris a Knežová (2011) zároveň uvádzajú, že v komentári k Zákonom č. 583/2004 Z.z. je podiel na dani z príjmov považovaný za cudzí zdroj, a to z dôvodu neschopnosti samosprávy priamo ovplyvniť konštrukciu dane. K názoru, že podielové dane nie je celkom oprávnené vnímať ako vlastný príjem sa implicitne prikláňa aj Nižnanský (2009). Na základe uvedeného potom možno hodnotiť finančnú samostatnosť samosprávy bez implementácie podielovej dane prostredníctvom tzv. čistej finančnej samostatnosti (3). Súčasťou vlastných príjmov sú teda nedaňové príjmy a z daňových príjmov iba daň z príjmov motorových vozidiel (pri aplikácii na NUTS 3).

$$\check{CFS} = \frac{DzMV + BNP}{CP} \quad (3)$$

V prípade, že súčasťou vlastných príjmov bude aj podielová daň - daň z príjmu fyzických osôb, potom je možné pri výpočte príjmovej finančnej autonómie využiť tzv. relatívnu finančnú samostatnosť samosprávy vyjadrenú vzťahom (4):

$$RFS = \frac{DP + BNP}{CP} \quad (4)$$

kde: DzMV - daň z motorových vozidiel, CP - celkové príjmy samosprávy, DP - daňové príjmy a NP - bežné nedaňové príjmy.

2. Ďalším využívaným ukazovateľom je *mera samofinancovania* – v zmysle krytia výdavkov samosprávy. Ukazovateľ (5) kvantifikuje podiel vlastných príjmov k bežným výdavkom samosprávy. Vyjadruje podiel, prípadne finančný objem prostriedkov, ktoré má samospráva k dispozícii na kapitálové výdavky. V prípade, že ukazovateľ dosahuje hodnotu vyššiu ako 1, samospráva môže tieto prostriedky použiť na rozvojové projekty. Pri hodnote nižšej ako 1, je nutné aby samospráva využila na krytie svojich bežných výdavkov aj ďalšie zdroje – dotácie.

$$MS = \frac{\sum VP}{\sum BV} \quad (5)$$

Vlastné príjmy (VP) zahŕňajú daňové i nedaňové príjmy samosprávy. Do bežných výdavkov (BV) sú

zaradené výdavky na mzdy, platy, poistné a príspevky do poisťovní, tovary a služby, splácanie úrokov z úverov, výdavky na správu majetku, bežné výdavky a transfery v rámci dopravy, zdravotníctva, kultúrnych služieb, vzdelávania, sociálneho zabezpečenia atď.

3. Meloche et al. (2004) upravili existujúci vzťah na výpočet príjmovej autonómie (1) a jeho rozšírením na ďalšie krajiny (vrátane Slovenska) vytvorili indikátor tzv. „vlastný príjmový pomer“. Ukazovateľ ORR (6) predstavuje podiel vlastných príjmov samosprávy a sumy celkových príjmov miestnej samosprávy a príjmov štátnej správy. Dôvodom vytvorenia tohto ukazovateľa bola značná odlišnosť príjmovej decentralizácie krajín Slovenska (56,2 %) a Litvy (7,1 %) s ostatnými krajinami EÚ. Pre úplnosť zároveň navrhli ukazovateľ tzv. „závislý príjmový pomer“ – DRR (7), merajúci závislosť miestnej samosprávy na štátnej správe.

$$ORR = \frac{OR_{SNG}}{TR_{SNG} + TR_{CG}} = \frac{[T_{discr} + NT_{discr} + GG_{obj} + SG_{uncond}]_{SNG}}{[T + NT + GG + SG]_{SNG} + TR_{CG}}, \quad (6)$$

$$DRR = \frac{DR_{SNG}}{TR_{SNG} + TR_{CG}} = \frac{[(T - T_{discr}) + (NT - NT_{discr}) + (GG - GG_{obj}) + (SG - SG_{uncond})]_{SNG}}{[T + NT + GG + SG]_{SNG} + TR_{CG}}, \quad (7)$$

4. V zahraničnej odbornej literatúre sa uvádzajú aj ďalšie ukazovatele ako tzv. „kompozitný ukazovateľ fiškálnej autonómie“ - CI_{SRA} (8), ktorý bol vytvorený autormi Blöchliger a King (2006). Definovali autonómne daňové príjmy AT_{SCG} , teda daňové príjmy, pri ktorých majú samosprávy plnú rozhodovaciu právomoc o výške daňovej sadzby, daňovej základni, prípadne oboch alebo daňových úľavách. Ermini

(2009) definoval príjmovú autonómiu samosprávy prostredníctvom vzťahu (9), v ktorom zohľadňuje, že daňové príjmy ($taxes_i$) sú príjmami od: a) miestnych domácností a podnikateľského majetku, úspor a b) dane zdieľané s vyššou vládnu úroveň. Nedaňové príjmy ($non_tax_revenue_i$) predstavujú poplatky zaplatené za neinvestičný tovar a poskytované služby a $i = 1, \dots, n$ predstavuje index miestnej vlády.

$$CI_{SRA} = \frac{AT_{SCG}}{T_{SCG} + T_{CG}} = \frac{[T_{discr}]_{SCG}}{T_{SCG} + T_{CG}}, \quad (8)$$

$$REV_AUT = \frac{(taxes_i) + (non_tax_revenue_i)}{(total_current_revenue_i)}, \quad (9)$$

4. Vývoj finančnej autonómie NUTS 3 v období 2007 - 2012

Predpokladom úspešného fungovania územnej samosprávy sú jej vlastné príjmy, vlastný rozpočet a

primeraná miera samostatnosti. Čím je štruktúra verejnej správy zložitejšia, tým je dôležitejšie rozhodnutie o optimálnom priradení príjmov, najmä daňových a financovaní výdavkov jednotlivých rozpočtov v rámci rozpočtovej sústavy. Rozdeľovanie

príjmov a výdavkov sa uskutočňuje v súvislosti s prideľovaním právomoci a zodpovednosti pri zabezpečovaní verejných statkov (Peková, 2004).

V posledných desaťročiach rastú snahy o posilňovanie príjmov rozpočtov územných samospráv. Ako uviedli Marušinec, Mrva a Nižňanský (2013) v rámci odborného seminára *Spravodlivé rozdelenie politickej moci* so zameraním na tému *Financovania územnej samosprávy*, fiškálna decentralizácia bol prospešný a úspešne zrealizovaný projekt. Z pohľadu finančnej autonómie samosprávy je podľa názoru uvedených autorov nevyhnutné rešpektovať princíp fiškálnej ekvivalencie, a teda uskutočňovať rozhodnutia o verejných výdavkoch na tej úrovni verejnej správy, ktorá je za zabezpečovanie úlohy zodpovedná a zároveň zabezpečiť dostatočné finančné zdroje umožňujúce uskutočňovať rozhodnutia o financovaní úloh, umožňujúce byť zodpovedným za financovanie, vrátane možnosti zadĺženia sa a možnosti transferu financií do iných rozpočtov. Podľa názoru uvedených odborníkov platí, že ak je na nižšiu úroveň prenesený výkon úlohy, vláda a parlament musí zabezpečiť dostatok vlastných zdrojov pre územnú samosprávu, alebo dostatočné financovanie prostredníctvom transferov zo štátneho rozpočtu (Prezídium Únie miest Slovenska, 2013)

V nadväznosti na uvedené skutočnosti je predmetom skúmania príjmová finančná autonómia územných jednotiek regionálnej úrovne NUTS 3 v období 2007 – 2012. Uskutočnená analýza vývoja skutočného plnenia celkových, vlastných i daňových príjmov rozpočtov v NUTS 3 (Petrušková a Mihóková, 2014) predstavuje základ pre určenie finančnej autonómie prostredníctvom vybraných kvantitatívnych ukazovateľov, grafického a číselného popisu dát i metód indukcie, dedukcie a syntézy. Zdrojom údajov príjmových kategórií sú sekundárne údaje zo Záverečných účtov samosprávnych krajov v období 2007 – 2012. Relačné vzťahy skúmaných príjmových kategórií bezprostredne ovplyvňujú finančnú autonómiu samosprávy, ktorá môže byť v turbulentnom krízovom období značne obmedzená. Vznik a prehĺbenie krízy od roku 2009 negatívne ovplyvnil aj ekonomický vývoj na regionálnej úrovni, a preto možno predpokladať aj negatívne zmeny vo vývoji finančnej autonómie NUTS 3.

Pri analýze vývoja príjmovej finančnej autonómie územných jednotiek NUTS 3 bol využitý kvantitatívny ukazovateľ SRA (2), pričom sa pri analýze rozlišoval ukazovateľ relatívnej (4) a čistej finančnej samostatnosti (3).

Tab.1 Relatívna finančná samostatnosť NUTS 3 v rokoch 2007 – 2012

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Bratislavský	58,61%	47,13%	52,66%	52,28%	57,16%	60,12%
Trnavský	41,13%	44,69%	53,39%	52,14%	38,96%	52,97%
Trenčiansky	52,85%	39,44%	43,88%	45,07%	36,16%	47,76%
Nitriansky	58,36%	51,84%	53,65%	50,29%	45,45%	54,10%
Žilinský	54,77%	47,43%	46,68%	38,98%	49,63%	49,30%
Banskobystrický	54,50%	60,42%	57,23%	53,51%	57,55%	53,86%
Prešovský	46,41%	53,16%	48,30%	39,98%	41,08%	48,21%
Košický	49,39%	44,89%	46,79%	42,25%	44,14%	46,24%

Zdroj: vlastné prepočty na základe Záverečných účtov NUTS 3 v rokoch 2007 – 2012

Pri analýze ukazovateľa relatívnej finančnej samostatnosti (Tab. 1) bol skúmaný podiel daňových a bežných nedaňových príjmov na celkových príjmoch samosprávy. Najvyššia hodnota finančnej samostatnosti bola zaznamenaná v roku 2008 v Banskobystrickom samosprávnom kraji (BBSK), kde ukazovateľ dosahoval výšku 60,42 %. Možno konštatovať, že v danom roku nastalo zvýšenie daňových príjmov, a to najmä na strane dani z príjmov FO, ako aj zvýšenie nedaňových príjmov. Naopak, najnižšiu hodnotu vykazoval v roku 2011 Trenčiansky samosprávny kraj (TSK), kde ukazovateľ relatívnej finančnej samostatnosti dosiahol výšku len 36,16 %. Značný pokles hodnoty ukazovateľa bol spôsobený nízkym podielom vlastných príjmov na prudko rastúce

celkové príjmy samosprávneho kraja. Celkové príjmy TSK boli z väčšej časti tvorené cudzími zdrojmi, ako napr. dotácie.

V rámci ukazovateľa čistej finančnej samostatnosti (Tab. 2) je pozornosť upriamená na podiel dani z motorových vozidiel na celkových príjmoch. Najvyšší pokles ukazovateľa bol zaznamenaný globálne vo všetkých krajoch v roku 2008. Situácia bola spôsobená už spomínanou zmenou týkajúcou sa odvodov za túto daň. Zmeny priniesla novela zákona o miestnych daniach a miestnom poplatku s platnosťou od 1. decembra 2008, ktorá uvádza prechod na systém dodatočného zúčtovania. Najlepší vývoj ukazovateľa bol zaznamenaný v Bratislavskom samosprávnom kraji (BSK), ktorého

hodnoty sa pohybovali v priemere 28,6 %. Možno konštatovať, že BSK dosahuje najvyššie výnosy v rámci dane z motorových vozidiel, čím uvedená daň tvorí najvyšší podiel na celkových príjmoch spomedzi všetkých krajov. Najslabšiu pozíciu z hľadiska vlastných daňových príjmov, pri ktorých má

samosprávny kraj daňovú právomoc pri určení daňovej sadzby aj daňovej základne dosahuje, na základe výsledkov ukazovateľa, Prešovský samosprávny kraj (PSK), ktorého hodnoty dosahujú maximálnu úroveň 12,24 %.

Tab.2 Čistá finančná samostatnosť NUTS 3 v rokoch 2007 - 2012

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Bratislavský	32,20%	19,40%	27,13%	28,65%	31,05%	32,95%
Trnavský	15,05%	12,57%	18,22%	19,52%	14,24%	19,45%
Trenčiansky	16,07%	9,00%	13,28%	15,22%	11,24%	15,26%
Nitriansky	19,46%	12,90%	16,39%	18,33%	15,92%	19,33%
Žilinský	17,58%	11,75%	15,21%	14,21%	17,66%	17,72%
Banskobystrický	14,96%	13,17%	15,37%	17,19%	17,43%	15,29%
Prešovský	10,88%	7,08%	11,75%	10,74%	10,19%	12,24%
Košický	13,51%	9,50%	12,24%	12,69%	12,24%	15,17%

Zdroj: vlastné prepočty na základe Záverečných účtov NUTS 3 v rokoch 2007 - 2012

Na základe analýzy vývoja ukazovateľa miery samofinancovania územných jednotiek NUTS 3 (Tab.3), možno konštatovať, že najvyššiu hodnotu ukazovateľa dosiahol Bratislavský samosprávny kraj (BSK), a to v roku 2012, kedy sa hodnota pohybovala na úrovni 69,06 %. V tomto období bol dosiahnutý najvyšší podiel vlastných príjmov k celkovým bežným výdavkom (vývoj bežných výdavkov ilustruje Graf 4). Hodnoty ukazovateľa vo väčšine krajov vykazovali od roku 2007 klesajúci trend. Zvrat nastal v roku 2011, kedy v každom samosprávnom kraji nastal nárast ukazovateľa oproti predchádzajúcemu obdobiu. Zvýšenie bolo spôsobené zvýšením príjmov tak na

strane daňových, ako aj nedaňových príjmov. Pozitívny vývoj ukazovateľa možno pripísať aj doznievaniu efektov spôsobených hospodárskou krízou a znížením celkovej nezamestnanosti tak v rámci jednotlivých samosprávnych krajov, ako aj na celom území Slovenska. Napriek spomínanej skutočnosti, miera samofinancovania sledovaných krajov za skúmané obdobie nedosahovala dostatočné príjmy, ktoré by zabezpečili financovanie rozvojových projektov. Na základe hodnotenia samofinancovania bolo zistené, že všetky kraje boli v sledovanom období (od roku 2007-2012) závislé od ďalších zdrojov príjmov, napr. dotácií zo štátneho rozpočtu.

Tab. 3 Miera samofinancovania NUTS 3 v rokoch 2007 - 2012

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Bratislavský	65,29%	60,09%	64,61%	58,04%	68,20%	69,06%
Trnavský	67,66%	65,47%	60,91%	57,97%	63,64%	64,93%
Trenčiansky	61,67%	60,70%	59,90%	52,42%	57,82%	60,77%
Nitriansky	62,98%	64,11%	63,30%	58,56%	65,49%	64,99%
Žilinský	61,41%	60,07%	57,94%	50,72%	59,90%	60,30%
Banskobystrický	66,50%	66,11%	64,74%	59,25%	68,46%	65,30%
Prešovský	64,14%	67,57%	60,27%	52,72%	57,65%	58,76%
Košický	61,43%	58,60%	57,12%	50,80%	55,45%	54,70%

Zdroj: vlastné prepočty na základe Záverečných účtov NUTS 3 v rokoch 2007 - 2012

Tab. 4 uvádza hodnoty vybraných kvantitatívnych ukazovateľ príjmovej finančnej autonómie NUTS 3 v SR. Hodnoty relatívnej finančnej samostatnosti vykazovali kolísajúci trend. Od roku 2009 dochádzalo k poklesu relatívnej autonómie a v roku 2011 ukazovateľ dosiahol najnižšie hodnoty, ktoré boli spôsobené výpadkom daňových aj bežných nedaňových príjmov a zvyšovaním podielu cudzích

zdrojov na celkových príjmoch v územných jednotkách.

Hodnoty ukazovateľa čistej finančnej samostatnosti vykazovali konštantný priebeh. Výnimkou bol rok 2008, kedy ukazovateľ výrazne klesol na hodnotu 11,99 %. Nepriaznivý priebeh bol vyvolaný legislatívnou zmenou spôsobu výberu dane z motorových vozidiel.

Tab. 4 Príjmová finančná autonómia prostredníctvom vybraných ukazovateľov v SR

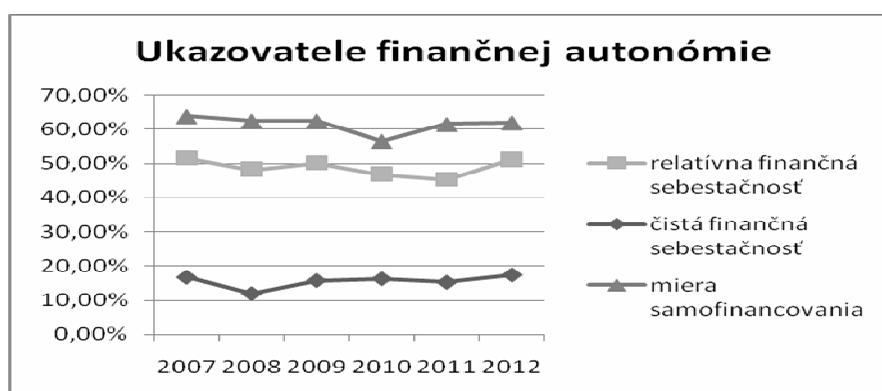
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
relatívna finančná sebestačnosť	51,52%	48,25%	50,07%	46,84%	45,31%	51,20%
čistá finančná sebestačnosť	16,79%	11,99%	15,81%	16,34%	15,31%	17,46%
miera samofinancovania	63,80%	62,45%	62,48%	56,62%	61,51%	61,97%

Zdroj: vlastné prepočty na základe Záverečných účtov NUTS 3 v rokoch 2007 - 2012

Ukazovateľ miery samofinancovania samosprávnych krajov mal za sledované obdobie klesajúci trend. Dôvodom poklesu bolo rýchlejšie tempo rastu bežných výdavkov ako tempo rastu vlastných príjmov. Najvýraznejšia zmena bola zistená

v roku 2010, kedy ukazovateľ klesol pod hodnotu 60 %. V tomto období nastal výpadok na strane vlastných príjmov a situácii neprispela ani hospodárska a finančná kríza prebiehajúca na území Slovenska.

Obr. 1 Vývoj ukazovateľov finančnej autonómie NUTS 3 v SR

Zdroj: vlastné prepočty na základe Záverečných účtov NUTS 3 v rokoch 2007 - 2012

Záver

Fiškálna decentralizácia zabezpečila zníženie finančnej závislosti územných samospráv na štátnom rozpočte. Podstatou procesu bolo nahradiť niektoré dotácie poskytované samosprávam daňovými príjmami z podielových daní a vlastnými daňami.

Po uskutočnenej analýze môžeme konštatovať, že fiškálna decentralizácia v obmedzenej miere posilnila príjmovú finančnú samostatnosť samosprávnych krajov. Tie majú v rámci tvorby a rozhodovania o vlastných príjmoch slabé kompetencie. Značnú časť vlastných príjmov tvoria výnosy dane z príjmov FO. V rámci tejto dane územná samospráva nemá žiadne daňové právomoci, pretože tak daňové sadzby,

ako aj podiel na výnose je stanovovaný centrálnou vládou. Jedinou vlastnou daňou pre regionálnu samosprávu je príjem z dane z motorových vozidiel, ktorý však tvorí malú časť vlastných príjmov krajov.

Analýza vývoja príjmovej finančnej autonómie korešponduje s názormi viacerých odborníkov, že územná samospráva je v podmienkach SR finančne poddimenzovaná a jej súčasné príjmy nepostačujú na výkon kompetencií, čo sa prejavuje vo zvyšovaní zadlženia. Nedostatočné finančné zabezpečenie výkonu prenesených kompetencií zo strany štátu (z dôvodu deficitu finančných zdrojov) a vplyv protikrizových opatrení v snahe o konsolidáciu verejných rozpočtov navyše umocnili zadlžovanie samospráv, a to najmä v období 2009 a 2010.

Literatúra

Balážová, E. (2011). Komparácia finančnej autonómie samosprávnych jednotiek v SR. *Scientific papers of the University of Pardubice, Series D – Faculty of Economics and Administration*. Vol. 16, no. 2 (2011), p. 5-15

Beer-Tóth, K. (2009). *Local Financial Autonomy in Theory and Practice. The Impact of Fiscal Decentralization in Hungary*. Fribourg: University of Fribourg.

Blöchliger, H., King, D. (2005). *Fiscal Autonomy of Sub-Central Governments. OECD. Network on Fiscal Relations across Levels of Government*. Working Paper

- 2, Paris : Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Blöchliger, H., King, D. (2006). Fiscal Autonomy of Sub-Central Governments. *OECD Working Papers on Fiscal Federalism*, No. 2.Paris: OECD Publishing.
- Clark, G.L. (1984). A Theory of Local Autonomy. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 74.No. 2. p. 195-208
- Dafflon, B. (1992). L'autonomie fiscale communale: Lecaude Fribourg. *L'avenir del'autonomie communale à l'aube du troisième millénaire*, No. 5 in Études et colloques, Fribourg : Éditions Universitaires Fribourg (Suisse),p. 25-43.
- Dafflon, B., Perritaz, S. (2000). L'influence de la taille des communes sur leur degré d'autonomie budgétaire : présentation d'une méthode d'analyse et application aux communes fribourgeoises. *Working Paper 336*, Faculty of Economics and Social Sciences, University of Fribourg
- Dascălu, E.D. (2006). *Sistemul bugetar în România*. Bucharest : Editura Didactică și Pedagogică.
- Della Santa, M. (1996). *Dalla collaborazione alla fusione: Analisi degli aspetti economici, istituzionali e sociologici del Comune*. Doctoral thesis. University of Fribourg Switzerland.
- Ebel, R.D., Yilmaz, S. (2002). On the Measurement and Impact of Fiscal Decentralization. *Policy Research Working Paper*, No. 2809. Washington D.C.: The World Bank.
- Ermini, B. (2009). Decentralization, Local Government Reform and Local Government Performance. The Impact of Inter-Communality. *Working Paper* No. 633. Pavia: Società Italiana di Economia Pubblica.
- Fabiánová, K. (2010). Finančná samostatnosť vyšších územných celkov na Slovensku. In: *Národná a regionálna ekonomika 8* : International conference proceedings : Herľany, 13- 15.Október 2010. - Košice : TU, EkF, 2010 S. 227-234. - ISBN 978-80-553-0517-2
- Gilbert, G. (1999). L'autonomie financière des collectivités locales est-elle en question ? In: *Caisse des dépôts*. p. 159-190.
- Guengant, A., Haldeborde, J. M. (2003). Économie et finances locales. *Annuaire 2003 des collectivités locales*. Paris : Éditions CNRS.p. 425-449.
- Gurr, T.R., King, D.S. (1987). *The State and the City*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hauriou, M. (1927). *Précis de droit administratif et de droit public*.Paris: Librairie du Recueil Sirey.
- Jemna, D.V., Onofrei, M., Cigu, E. (2013). Demographic and Socio-Economic Determinants of Local Financial Autonomy in Romania. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, No. 39 E/2013, p. 46-65
- Jenčová, S., Rákoš, J. (2010). *Finančno-ekonomická analýza a finančné plánovanie*. 2.vyd. Prešov : FM UNIPO, ISBN 978-80-555-0186-4
- Jílek, M. (2008). *Fiskální decentralizace, teorie a empirie*. Praha: ASPI - Wolters Kluwer. ISBN 978-807357-355-3
- Lapidot., H, R. (1997). *Autonomy, Flexible Solutions to Ethnic Conflicts*. Washington D.C.: United States Institute of Peace Press.
- Maličká, L. (2012). Tendencie vývoja daňových príjmov miestnych samospráv SR v kontexte fiškálnej decentralizácie. *Aktuálne koncepty ekonomiky a riadenia samospráv*. Košice: TU, s. 77-104. ISBN 978-80-553-1264-4
- Medved', J., Nemec, J. et al. (2011). *Verejné financie*. Bratislava:Sprint dva. ISBN 978-80-89393-46-6
- Meloche, J., PH., Vaillancourt, F., Yilmaz, S. (2004). Decentralization or Fiscal Autonomy? What Does Really Matter? Effects on Growth and Public Sector Size in European Transition Countries. *Policy Research Working Paper*, No. 3254, Washington D.C.: The World Bank.
- Ministerstvo financií slovenskej republiky. Odbor rozpočtovej regulácie. Oddelenie rozpočtovej regulácie a analýz financovania územnej samosprávy. 2012. Vyhodnotenie výsledkov rozpočtového hospodárenia obcí a vyšších územných celkov za rok 2012. [Online]. cit. [2013-11-12]. Dostupné na: <http://www.finance.gov.sk/Default.aspx?CatID=9030>
- Ministerstvo financií slovenskej republiky. Štátne záverečné účty verejnej správy za roky 2005 až 2010. [Online]. [cit. 2013-01-07]. Dostupné na internete: <http://www.finance.gov.sk/Default.aspx?CatID=3557>
- Ministerstvo vnútra slovenskej republiky. Európska charta miestnej samosprávy (slovenská verzia). [Online]. cit. [2013-12-10]. Dostupné na internete: <http://www.minv.sk/?europska-charta-miestnej-samospravy>
- Molitoris, P. , Knežová, J. (2011). Podiel na dani z príjmov fyzických osôb - vlastný/nevlastný príjem obce. *Zborník vedeckých prác: Verejné financie Slovenskej republiky - Vybrané aspekty a tendencie vývoja*. Košice : Právnická fakulta UPJŠ. s.55-62. ISBN 978-80-7097-854-2
- Moșteanu, T., Lăcătuș, C.M. (2008). The Municipal Bonds – the Cause and the Effect of the Local Financial Decentralisation Growth. Romanian Case. *Economie Teoretică și Aplicată*, Vol. 9, București: Asociația Generală a Economistilor din România – AGER, p. 51-60
- Nižňanský, V. (2009). Posilnenie finančnej autonómie miest a obcí.Bratislava:M.E.S.A.10, 44 s. ISBN978-80-89177-15-8 [Online]. [cit. 2012-11-10]. Dostupné na : http://www.mesa10.sk/subory/STUDIEKASZSE/01_Posilnenie_financnej_autonomie_miestaobci.pdf
- Oberreuter, H. (1985). *Autonomy. Staatslexikon*, Vol. 1, Freiburg: Verlag Herder.
- Owens, J., Norregaard, J. (2010). The Role of Lower Levels of Government:The Experience of Selected OECD Countries. In: Owens, J., Panella, G. (eds). *Local*

Government: An International Perspective. Amsterdam, North Holland, p. 3–54.

Peková, J. (1997). *Hospodárení obcí a rozpočet*. Praha: Codex Bohemia. ISBN 80-85963-34-5

Peková, J. (2004). *Hospodárení a finance územní samosprávy*. Praha: Management Press. ISBN 80-7261-086-4

Petrušková, A., Mihóková, L. (2014). Analýza vývoja príjmov rozpočtu samosprávy VÚC v kontexte hodnotenia finančnej autonómie samospráv. *Ekonomické spektrum*. roč. 9, č. 1 (2014). ISSN 1336-9105

Poliak, L. (2012). Finančná autonómia obcí v SR. *Manažment v teórii a praxi*. roč. 8, 2012, č. 1-2. ISSN 1336-7137.

Predpis č. 668/2004 Z.z. Nariadenie vlády Slovenskej republiky o rozdeľovaní výnosu dane z príjmov územnej samosprávy. [Online]. [cit.: 2014-15-06]. Dostupné na: <http://jaspi.justice.gov.sk>

Prezídium únie miest slovenska. Riadne zasadnutia prezídia únie miest slovenska 24.5.2013 vo Zvolene. 2013. *Výstupy a závery zo seminára VŠEMvs „Financovanie územnej samosprávy*. [Online]. [cit. 2012-12-15]. Dostupné na: http://www.unia-miest.sk/vismo/dokumenty2.asp?id_org=600175&id=2490&query=bod+4-1-g_Zavery&p1=1320

Provazníková, R. (2007). *Financování měst, obcí a regionů*. 2. vyd. Praha: Gradapublishing. ISBN 978- 80-247-2097-5

Rada Európy: *Európska charta regionálnej samosprávy (návrh)*. Štrasburg, 1997. [Online]. [cit. 15.12.2012]. Dostupné na: www.logincee.org/file/327/library

Robinson, J. (1934). *Kommentar der Konvention über das Memelgebiet vom 8. mai 1924*. Kaunas:Verlag Spaudos Fondas.

Sauviat, A. (2004). L'autonomie financière et fiscale des collectivités territoriales en Europe. Approche théorique. In: Pauliat, H. (ed.). *L'autonomie des collectivités territoriales en Europe, une source potentielle de conflits ?* Limoges: Presses Universitaires de Limoges. 2004. p. 170-178

Sedláková, S. 2012. Finančné ukazovatele – nástroje na hodnotenie hospodárenia obcí. In: *Ekonomické spektrum*. Roč. 7, č. 1 (2012), s. 4-17. ISSN 1336-9105 [Online]. [cit.2013-09-02]. Dostupné na: http://www.spektrum.caesar.sk/?%C8asopis:Aktu%26acute%3Bln_%E8%26iacute%3Bslo_%E8asopisu

Voinea, G.M. (2008). *Finanțe locale*. Iași: Junimea.

Zákon č. 416/2001 Z.z. o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a vyššie územné celky. [Online]. [cit.: 2014-15-06]. Dostupné na: <http://jaspi.justice.gov.sk>

Zákon č. 595/2003 Z. z. o dani z príjmov. [Online]. [cit.: 2014-15-06]. Dostupné na: <http://jaspi.justice.gov.sk>

Zákon č. 582/2004 Z.z o miestnych daniach a poplatku za komunálne odpady a drobné stavebné odpady.

[Online]. [cit.: 2014-15-06]. Dostupné na: <http://jaspi.justice.gov.sk>

Zákon č.583/ 2004 Z.z. o rozpočtových pravidlách územnej samosprávy a o zmene a doplnení niektorých zákonov. [Online]. [cit.: 2014-15-06]. Dostupné na: <http://jaspi.justice.gov.sk>

Zákon č. 302/2001 Z. z. o samospráve vyšších územných celkov (zákon o samosprávnych krajoch) v znení neskorších predpisov. [Online]. [cit.: 2014-15-06]. Dostupné na: <http://jaspi.justice.gov.sk>

Zalai, K. a kol. (2007). *Finančno-ekonomická analýza podniku*, 5.vyd. Bratislava : Sprintvfra, ISBN 978-80-89085-74-1

Záverečné účty Bratislavského samosprávneho kraja. [Online]. Dostupné na internete: <http://www.region-bsk.sk/rozpocet.aspx>

Záverečné účty Banskobystrický samosprávneho kraja. [Online]. Dostupné na: <http://www.vucbb.sk/ganet/vuc/bb/portal.nsf/dfb803930bb60a36c1256bb80051dfe6/e7d96e1e96288004c12574d40040ea98?OpenDocument>

Záverečné účty Košického samosprávneho kraja. [Online]. Dostupné na: http://www.kosickykraj.sk/APIR/sk/Urady_KSK/Cinnosti_KSK/Odbor_Financii/rozpocet/Stranky/default.aspx

Záverečné účty Nitrianskeho samosprávneho kraja. [Online]. Dostupné na: <http://www.unsk.sk/showdoc.do?docid=1586>

Záverečné účty Prešovského samosprávneho kraja. [Online]. Dostupné na: <http://www.pokraj.sk/sk/samosprava/legislativa-a-organy/rozpocet/>

Záverečné účty Trenčianskeho samosprávneho kraja. [Online]. Dostupné na: <http://www.tsk.sk/sk/financie/zaverecny-ucet.html>

Záverečné účty Trnavského samosprávneho kraja. [Online]. Dostupné na: http://www.trnavavuc.sk/dokumenty_vyzvy.html

Záverečné účty Žilinského samosprávneho kraja. [Online]. Dostupné na: <http://www.zask.sk/showdoc.do?docid=631>

Žárska, E. 2011. Finančná kapacita obce ako determinant rozvoja. [Online]. [cit. 2013-09-02]. Dostupné na: http://kvf.vse.cz/storage/1239811888_sb_zarska.pdf

Kontakt

Ing. Anna Petrušková
Katedra financií, Ekonomická fakulta
Technická univerzita Košice
Němcovej 32, Košice
e-mail: anna.petruskova@tuke.sk

Ing. Lucia Mihóková, PhD.
Katedra financií, Ekonomická fakulta
Technická univerzita Košice
Němcovej 32, Košice
e-mail: lucia.mihokova@tuke.sk

SUMMARY**Financial Autonomy Analysis of Territorial Units NUTS 3 in SR***Anna PETRUŠKOVÁ, Lucia MIHÓKOVÁ*

Fiscal decentralization, with its main objectives to further strengthen the financial autonomy of local authorities' budgets by increasing their own revenues in order to ensure efficient provision of public goods at the local level, is one of the very important aspects of a functioning public sector. Importance of municipal autonomy is both at national and EU level crucial and supported, especially in the concept of development and innovation and because of legal, political or economic facts. The emergence and deepening of the crisis from 2009 negatively affected the economic development in municipalities, as a consequence might the development of the financial autonomy of local governments in these turbulent times be rather limited.

Multidimensional aspect of self-government is captured in European Charter of Local Self-Government and the proposal European Charter of Regional Self-Government. Combination of the terms "right" and "ability" in the Charter definition of self-government emphasizes that the existence of local government autonomy is contingent upon its financial autonomy which as a relevant part determines the ability of municipal authorities to decide on the effective regulation of public needs in the interest of citizens. Following the above is the NUTS 3 level territorial units revenue autonomy the subject to this review in the period of 2007 – 2012. Based on the theoretical definition of financial autonomy in the literature of domestic and foreign origin and the methodologies for its measurement, the contribution focuses on the quantification of income financial autonomy in the NUTS 3 level units through selected quantitative indicators, graphical and numerical data description and methods of induction, deduction and synthesis. Revenue categories (own income, tax revenues, total revenues) and current expenditures, with direct affect to the financial autonomy of local government, are gathered as secondary data from the self-governing regions final accounts in the period of 2007 - 2012.

Based on the analysis can be stated, that fiscal decentralization had to a limited extent strengthened the self-governing regions revenue autonomy. However, these regions have weak competences for creating and determining their own revenues. A considerable part of their income consists of personal income tax, under which the territorial government has no tax jurisdiction, because both, tax rates and the share of the revenue are determined by the central government. The only direct own tax for regional government is the income from taxes on motor vehicles, which, however, is a small part of their own revenues. The complexity of the problem opens space and provides sufficient basis for further research and use of other quantitative indicators and methods that can identify financial autonomy of territorial units.

JEL Classification: H72, R 12, R58.

PRACOVNÍ MIGRACE A ROZVOJ: SOUČASNÝ STAV A PERSPEKTIVY V DOBĚ EKONOMICKÉ KRIZE EUROATLANTICKÉ CIVILIZACE

Labor Migration and Development: The Current Situation and Perspective Euro-Atlantic Civilization

Milan LUPTÁK

Abstrakt

Migrační procesy je možné vnímat jako indikátor stavu rozvoje ve světě, který se trvale proměňuje. Současná ekonomická krize dokázala tyto procesy zabrzdit. Důvodem je fakt, že především ekonomiky rozvinutých regionů jako hlavní cíle migračních proudů, byly zasaženy globální ekonomickou krizí nejvíce. Současná ekonomická krize, která postihla země euroatlantické civilizace, zabrzдила procesy mezinárodní pracovní migrace. Sociální vědy v současnosti postrádají obecnou charakteristiku různých situací v oblasti mezinárodní pracovní migrace, které mohou vzniknout v důsledku dnešní světové hospodářské krize. Bude nutné především definovat strukturu ekonomické poptávky a výroby, která umožní rentabilní fungování společnosti v zemích euroatlantické civilizace v příští postkrizové etapě vývoje.

Klíčová slova

ekonomická krize, pracovní migrace, euroatlantická civilizace, sociální vědy, postkrizový rozvoj

Abstrakt

Migration processes can be seen as an indicator of the state of development in a world that is constantly changing. The current economic crisis could slow down these processes. The reason is that the economies of primarily developed regions, as the main objective of migratory flows, have been hit by the global economic crisis the most. The current economic crisis, which hit the countries of the Euro-Atlantic civilization, hampered by the process of international labor migration. Social studies currently lack general characteristics of the different situations in the field of international labor migration, which may arise as a result of today's global economic crisis. First of all will be necessary to define the structure of demand and production, enabling cost-effective functioning of society in the countries of Euro-Atlantic civilization in the next phase of post-crisis development.

Key words

economic crisis, labor migration, Euro-Atlantic Civilization, Social Study, post-crisis development

JEL Clasification: O52, O15, J68.

Úvod

Migrační procesy je možné vnímat jako indikátor stavu rozvoje ve světě, který se trvale proměňuje. Migrace obyvatelstva je stará jako lidstvo, přičemž migrační proudy vždy představovaly jeden z nejdynamičtějších rysů velkých civilizací, který je výrazně ovlivněn mírou rozvoje zdrojových a cílových zemí.

Důvody zvyšování zájmu o studium souvislostí mezi migrací a rozvojem, jenž je evidentní především v posledních dvou desetiletích, jsou různé, ale mezi ty nejvýznamnější patří stoupající absolutní počty imigrantů v ekonomicky rozvinutých zemích,

stoupající množství zasílaných remitencí a stárnutí populace v ekonomicky rozvinutých zemích (Stojanov, 2011, s. 375 – 376).

Současná ekonomická krize dokázala tyto procesy zabrzdit. Důvodem je fakt, že především ekonomiky rozvinutých regionů jako hlavní cíle migračních proudů, byly zasaženy globální ekonomickou krizí nejvíce.

V jejím důsledku byl zaznamenán například pokles zasílaných remitencí jako jednoho z ústředních komponentů problematiky pracovní migrace a rozvoje. V roce 2008 bylo zasláno do rozvojových zemí celkem 325 miliard USD, o rok později to bylo 307 miliard USD. Meziroční pokles remitencí v roce 2009 byl tedy 5,5% a na globální úrovni 6,1 %. Údaje

pro rok 2010 však uvádějí stejné množství remitencí zasílaných do rozvojových regionů, jako tomu bylo v roce 2008 a jen na globální úrovni bylo zaznamenáno snížení o 3 miliardy USD ve srovnání s rokem 2008. Přestože příliv remitencí do rozvojových zemí zaznamenal během globální finanční krize pokles, byl tento pokles velmi mírný ve srovnání s tím, že v roce 2009 došlo k poklesu zahraničních investic o 40% a propad úrovně osobních půjček v rozvojových zemích byl 80%. Má se za to, že peněžní převody ze zahraničí lépe odolávají ekonomickým poklesům, než zahraniční hospodářská pomoc - patrně proto, že odesílatelé remitencí mají osobní vazby k příjemcům (Stojanov, 2011, s. 383).

1. Dopady světové ekonomické krize na mezinárodní migrační procesy

S nástupem celosvětové ekonomické krize se také zabrzdl masivní nárůst počtu migrantů, kteří přijíždějí za prací do vyspělých zemí, jež bylo možné sledovat v posledních desetiletích v Británii, Americe anebo Španělsku, které se těšily v té době rychlému hospodářskému růstu. V mnoha západních zemích se podíl přistěhovalců před krizí pohyboval vysoce nad deseti procenty: platilo to mimo jiné o Řecku a Irsku, z nichž se naopak kdysi emigrovalo, anebo o Španělsku kde v letech 2000 až 2007 zásluhou stavebního rozmachu vznikla celá třetina všech nových pracovních míst v Evropě pro kolem čtyř milionů cizinců, obzvláště z Bulharska a Rumunska a dále z Ekvádoru a z jiných částí někdejšího španělského impéria. S nástupem krize v mnoha odvětvích, v nichž dominovali zahraniční migranti a to například v sektoru turistiky v Irsku, ve stavebnictví v Americe či ve Španělsku, ve finančních službách ve Velké Británii došlo k rychlému propouštění. Za situace, kdy se zhroutil segment stavebnictví, španělská vláda v roce 2008 vypracovala plán dobrovolných návratů pracovních migrantů do jejich mateřských zemí. Pokud zahraniční pracovník slíbil, že se vzdá povolení k trvalému pobytu a pracovního víza a také se zavázal, že další dva roky nevstoupí do Španělska, bylo mu nabídnuto "odstupné" až 40 tisíc USD. Zahraniční migranti však o tento plán v době jeho vzniku projevíli zcela minimální zájem, jelikož se očekávalo, že krize bude mít krátkodobý charakter (Pokažené, 2009, s. 34 – 35).

Svoji politiku vůči imigrantům s nástupem hospodářské krize přitvrdila též například Velká Británie, jelikož mnozí imigranti jezdí do Británie hlavně za sociálními výhodami. Tamější vláda v této souvislosti navrhla ztížení pravidel pro nezaměstnané imigranty, kteří se ocitnou na pracovním úřadě, protože budou muset po půlroce

prokázat, že mají „reálnou“ šanci najít práci. Mezi požadovaná kritéria bude patřit i schopnost mluvit anglicky. Jinak nedostanou podporu. Podobná podmínka platí i nyní, nicméně je mírnější. Hůře se bude imigrantům také žádat o další výhody spojené s nízkým příjmem, třeba sociální bydlení. V jeho případě budou muset čekat nejméně dva roky, než se vůbec dostanou na tzv. čekací list.

Navrhuje se také ztížení boje proti ilegálním imigrantům ze zemí mimo EU, kterých v Británii může odhadem žít přes 600 tisíc. Předpokládá se, že ve Velké Británii bude zavedený podobný model jako v Austrálii: přistěhovalci z rizikových zemí (jedná se hlavně o asijské země) budou muset zaplatit kauci, jejíž dolní hranice by měla být tisíc liber, která propadne, neopustí-li království ve stanoveném termínu (Británie, 2013, s. 7).

Podle zkušeností z jiných velkých krizí budou migranti i ve stávající krizi tvrdě snášet její důsledky. Roku 1973 Německo, Nizozemsko, Francie a Belgie v očekávání bolestné recese, ukončily dlouholeté programy pro zahraniční dělníky. Koncem dvacátých a během třicátých let Spojené státy americké, které v předchozí době zaznamenaly vysokou míru přistěhovalectví, začaly činit migrantům překážky a po několik desetiletí udržovaly imigraci na nízké úrovni. Ve třicátých letech se vrátilo ze Spojených států do svých mateřských zemí v jižní Evropě 500 tisíc imigrantů. Ve stejném desetiletí se mexická populace v USA zmenšila o 40 procent.

Na expertní úrovni se také často zdůrazňuje, že dnešní ekonomická recese značně změní migrační toky. V této souvislosti se zvláště zdůrazňuje skutečnost, že země s mladými, rostoucími populacemi si zvykly na to, že nadbytečnou pracovní sílu vyvážejí. Například Maroko posílá mladé muže do Evropy, středoasijské země je vysílají do Ruska, Pákistán a další části jižní Asie je vypravují za prací do oblastí Perského zálivu. Když tyto země nebudou moci v exportu lidí pokračovat, budou naopak muset další miliony svých obyvatel absorbovat, což je v době všeobecného útlumu nesnadný úkol.

2. Postkrizová ekonomika a tendence vývoje zahraniční pracovní migrace

Současně na expertní úrovni postrádáme to nejdůležitější: komplexnější charakteristiku různých situací v oblasti mezinárodní migrace, které můžou vzniknout v důsledku dnešní světové krize.

Jelikož „push“ a „pull“ faktory migrace jsou ve značné míře determinovány stavem ekonomiky ve zdrojových a cílových zemích z hlediska procesů mezinárodní pracovní migrace (i když je také nutné zdůraznit, že existuje motivace, jenž přesahuje hranice

behaviorální psychologie) je nástin „nové podoby ekonomiky“, která vznikne „pod tlakem zničující síly“ stávající světové ekonomické krize klíčem k migrační problematice.

Oficiální ekonomická věda, která zpravidla jenom popisuje existující praxi, prokazuje v rovině úvah o nové podobě postkrizové ekonomiky ještě větší bezradnost než státní instituce, které se svými protikrizovými opatřeními snaží o návrat do idyllické doby předkrizové neoliberální ekonomiky, i když takový návrat je již zcela nemožný (Tři, 2012, s. 195).

Naproti tomu kritická vědecká analýza (která se vymyká hlavnímu, neoliberálnímu proudu dnešního ekonomického myšlení) stále více chaotických a nepředvídatelných ekonomických procesů, nás přivádí alespoň k obecné charakteristice postkrizové ekonomiky a konsekvencím jejího fungování pro mezinárodní pracovní migraci.

Z tohoto hlediska současná světová ekonomická krize, jejíž počátek je dáván zpravidla do souvislosti s krizí na trhu nemovitostí USA, která propukla v létě roku 2007 a jejíž kořeny jsou hledány v rozhodnutí prezidenta Nixona ze srpna roku 1971, zrušit zlaté krytí dolaru (pro radikální kritiky jako například J. Galbraith je pak dnešní světová hospodářská krize kontinuálním pokračováním krize z let 1929 - 1931) s určitostí nebude krátkodobou krizí s rychlým průběhem a léčbou, ale bude mít hluboký a zásadní charakter, jenž pozmění základy fungování naší civilizace.

Budoucnost lze předpovídat a předvídat, což není úplně totéž. Tradiční prognostické (předpovědní) metody většinou vycházejí z historických dat z prokazatelné minulosti. Jsou založeny více na faktech, ale nejsou schopné dostatečně zachytit nové vznikající trendy a hybné síly ve společnosti. Předvídaní k tomu ještě přidává pozorování tzv. měkkých signálů, které by mohly v budoucnu znamenat změnu. Úspěšní inovátoři velmi pozorně sledují svět kolem sebe, vnímají i nepatrné změny, dokážou z nich vytušit nové trendy a z těchto trendů rozpoznat pro sebe nové strategické příležitosti. Výhodu má vždy ten, kdo slyší a vidí onu „trávu růst“ dříve než ostatní (Řiháček, 2011, s. 4).

Je nutné zdůraznit, že stávající ekonomická krize byla způsobena „kumulativním efektem“ řady příčin a má také celou řadu aktérů, kteří rozuzlením krize chtějí realizovat své specifické cíle.

Dnešní krizi je zapotřebí interpretovat jako účinný prostředek zvýšení míry zisku. „Suchá“ statistika je lakonická; podíl USA na tvorbě světového ekonomického produktu se pohybuje v rozmezí 18 - 25%, avšak USA spotřebují přibližně 35-45% všech výrobků světové ekonomiky. Cílem krize je donutit západní civilizaci jako celek, aby méně

spotřebovávala a více vyráběla, přičemž nelze ztrácet ze zřetele, že materiální potřeby západní civilizace zabezpečuje 20-35% z celkového počtu praceschopného obyvatelstva a bez ostatních se lze o zaobějt (Klimkovskij, 2008, s. 7).

Momentálně zažíváme nejenom finanční anebo ekonomickou krizi, ale zásadní ekonomickou transformaci společnosti, pro kterou lze jenom těžce hledat analogie, snad je v něčem srovnatelná s industriální revolucí. S technologiemi a stroji již stačí pár procent lidí v zemědělství (v USA je to 3% farmářů) o trochu více v průmyslu (v USA a v západní Evropě je 15% průmyslových dělníků) a zhruba stejné procento ve státní správě. V současnosti informační technologie vstupují i do sféry služeb a proto i v tomto segmentu ekonomiky dramaticky roste počet lidí bez práce.

Vzniká tak naprosto zásadní problém co s lidmi, pro které není místo ani ve výrobě ani ve službách. Možným řešením je práce pro rodinu nebo pro komunitu. Někdo pracuje doma a vydělává tím, že šetří za jiné služby či výrobky, jiný vydělává peníze na věci jako je energie, které se dají zaplatit jenom penězi.

Tak to třeba funguje v Jordánsku, kde jeden vydělávající člen rodiny podporuje až pět nezaměstnaných, kteří dělají, co se dá. V Evropě se tento způsob obživy bude prosazovat těžko, protože rodiny jsou malé a lidé se odvykli od tohoto druhu altruismu (Tři, 2012, s. 250).

Ve víru technologických změn, které zasáhly země „zlaté miliardy“ se snaží nějak přežít i příslušníci středních vrstev. Přestávají však být imunní vůči rizikům, které donedávna ohrožovala jen dolní vrstvy, protože vládní establishment vnímá střední vrstvy a to ještě od doby nástupu neoliberální ekonomiky jako velké a nadbytečné břemeno, jenž neúnosně zatěžuje sociální systém západních demokracií. Současná transformace se tak stává, podle mínění prominentního anglického historika E. Hobsbawma, bez ohledu na to, co si o věci myslíme, určitým návratem k normálu, tedy k asociálnímu státu, což však neznamená, že lidský život se v těchto podmínkách nutně stane méně důstojným (Tři, 2012, s. 251).

Krize zásadním způsobem mění poměry na trhu práce ve vyspělých zemích západní civilizace. Vzniká otázka, nakolik se v této souvislosti změní situace zahraničních pracovních migrantů. Postavení některých kategorií zahraničních gastarbeiterů zůstane zcela určitě stejné. Jedná se o vrstvu „neviditelných“, či novodobých otroků, bez nichž například v České republice nemohou fungovat nadnárodní řetězce a společnosti, večerky, restaurace, stavební firmy atd., která je ochotná pracovat 12 hodin denně, sedm dní v týdnu. Přestože jsou cizinci nedílnou součástí

tuzemské ekonomiky, jsou Čechy z větší části jen trpěni, z menší části upřímně nenáviděni, protože by řádný, počestný občan nebyl schopný ani ochotný pracovat za stejných podmínek. Jak kdysi prohlásil jeden z účastníků sociologické debaty o vývoji české společnosti: „Nebudujeme si kapitalismus, abychom takto pracovali.“ Měl naprostou pravdu, cizinci jej budují za nás (Hrstková, 2013, s. 28).

Pro jiné kategorie zahraničních pracovních migrantů směřujících do zemí „zlaté miliardy“ se naproti tomu utvářejí možné příznivé perspektivy. Souvisí to s tím, že veškeré realistické úvahy o možnostech hledání východisek ze současné ekonomické krize se musí opírat o tu skutečnost, že konec krize nastoupí až v tom historickém momentu, když se započne opětovná masivní industrializace evropských ekonomik (přesněji řečeno jejich široce diverzifikovaná reindustrializace), které v průběhu posledních desetiletí ztrácely svůj ekonomický potenciál ve prospěch zemí jihovýchodní Asie.

Mimo vši pochybnost, základem ekonomik evropských zemí nemůže být terciární sektor či bankovníctví anebo finanční služby, jelikož to je ničivý omyl, tento základ může spočívat jenom na hospodářských odvětvích nevirtuálních ekonomik, které dokážou náležitě docenit tradiční dovednosti evropských řemeslníků a vysoce kvalifikovaných dělníků. U těchto kategorií pracovníků na evropském trhu práce je pocíťován jejich chronický nedostatek a zahraniční pracovní migranti by tento deficit mohli alespoň částečně zmírnit. Před začátkem dnešní světové ekonomické krize se například jenom v České republice nedostávalo až 300 tisíc řemeslníků a vysoce kvalifikovaných dělníků (Soumrak, 2008, s. 31).

Klíčovým úkolem současnosti je, aby země EU definovaly, jaká bude struktura ekonomické poptávky a výroby, která umožní rentabilní fungování společnosti v příští postkrizové etapě jejího vývoje. Bez odpovědi na tuto otázku nelze mluvit o možnostech dlouhodobých investic, ale především ani o tom, jak budou a jestli vůbec budou fungovat evropské státy.

Bohužel vědomí tohoto imperativu současnosti si západní lídři nepřipustí, což je důsledek převahy monetaristických a neoliberálních přístupů v západoevropské politice. Příčinou dnešních potíží je, že značná část států eurozóny je ekonomicky nevykonná a euro se svými nízkými úroky jim dovolovalo tento fakt maskovat, a to po dlouhá léta tím, že si tyto státy půjčovaly, vznikaly dluhy, o kterých dotčené státy věděly (ale věděli to také jejich věřitelé), že nikdy nemůžou být spláceny. Tento stav morálně degradoval značnou část západní společnosti, jelikož v ní mizí pro lidský druh přirozená vazba mezi činy a jejich důsledky. Žití na dluh, půjčky, hypotéky

- tento trend prudkého růstu veřejných útrat začal ještě v 80. letech minulého století, kdy klesal hospodářský růst v Evropě i v Americe, rostla nezaměstnanost a politici se snažili ekonomiku „nějakým způsobem rozžít“ - a proto pravděpodobně v této době se zakládá na krizi státních dluhů, která právě teď kulminuje. Situaci vyhotila finanční krize v roce 2008, vlády totiž hledaly záchranu ve stimulačních balíčcích, čímž se závislost na stále nových veřejných výdajích jen prohloubila.

V rámci současného modelu neoliberální ekonomiky je její růst možný za předpokladu, že se neustále rozšiřují odbytové trhy a stimuluje se poptávka, aby se tak snížilo riziko výrobce, ke kterému vede prohlubující se dělba práce. Dnešní krize tuto fundamentální premisu liberální ekonomiky podrobuje destrukci. Vzniká totiž reálné nebezpečí, že se rozpadne stávající systém dělby práce a země „zlaté miliardy“ přestanou být dominující technologickou zónou (Francie, 2011, s. 11).

Před krizí byla infrastruktura stávající dělby práce financována ze zdrojů, které plynuly z jejího rozšiřování, krize však radikálním způsobem změnila situaci, jelikož je zapotřebí hledat alternativní zdroje financování této infrastruktury a neoliberální sféra nenachází jiné možnosti než „kvantifikované uvolňování peněz“. Tištění peněz se tak stává poslední pojistkou dnešního kasinového kapitalismu (Keller, 2009, s. 3). Finance tedy již přestávají být příčinlivým služebníkem výroby - jelikož získaly vládu nad výrobou. Tyto trendy zpochybňují globální projekt a světová ekonomika se proto pravděpodobně vrátí z globálních rozměrů k rozměrům regionálním a lokálním. V současnosti proto dále pokračuje demontáž exitujícího systému ekonomických a geopolitických vztahů, která započala rozpadem Sovětského svazu (Ukrajina, 2008, s. 7).

V nové ekonomické konstelaci lze očekávat redukcii počtu dnešních nejbohatších států světa a vznik nových regionálních ekonomických velmocí. V souvislosti s dnešní ekonomickou krizí se často mluví o rozpadu eurozóny. Problém spočívá v tom, že nikdo neví, kde se případný rozpad eurozóny zastaví. Zda by jednotlivé státy sáhly ke kompetitivní devalvaci, chránily samy sebe ochrannými opatřeními a tarify, uzavřely hranice - a třeba i pohyb lidí. Evropští politici také stále častěji zdůrazňují potřebu hlubší integrace směrem k rozpočtové a politické unii. V praxi se však pod tlakem krize rozpadá to nejvzácnější v Evropské unii, její jednotný vnitřní trh. Markantně se rozpad trhu projevuje v tak strategických oborech jako jsou finanční služby, energetika a ochrana investic v chudších a méně vyspělých evropských zemích (Zlámalová, 2013, s. 3).

Znepokojující jsou též údaje o rostoucí nezaměstnanosti v zemích EU, přičemž největší

nezaměstnanost (přibližně 27%) je v krizi nejvíce postižených zemích - ve Španělsku a v Řecku. Bez práce je ve Španělsku 6,2 milionu práceschopného obyvatelstva z celkového počtu 47,1 milionu obyvatel. Míra nezaměstnanosti mezi mladými lidmi je 55%. V Řecku je situace ještě horší - v zemi je až 2/3 mladých lidí bez práce. Důsledkem tíživé ekonomické situace se Španělsko začíná vyliďňovat. Vůbec poprvé od roku 1946 došlo za minulý rok k poklesu počtu obyvatelstva o 206 tisíc lidí. Podle španělských úřadů opouštějí zemi především cizinci z jižní Ameriky, kteří přišli do země v průběhu posledních deseti let (Wolf, 2013, s. 15). Podstatnější je však trend, že i španělští vysokoškoláci opouštějí vlast, aby si našli práci v zahraničí. Technická inteligence proudí ze Španělska do Německa. Španělé však také dojíždějí za prací do zemí, jež kdysi byly jejich koloniemi.

Přes všechny deklarace o volnosti pohybu a pobytu se bohatá Evropa nehýbe. Pokud se hýbe, tak jen na úrovni určitých omezených sociálních skupin evropských elit, studentů, euro úředníků. Migrují též například skandinávští a němečtí důchodci, které rozmisťují jejich „vděčné děti“ do komfortních domovů pro seniory v Bulharsku apod. V mnohonárodnostních říších, jež měly staletí trvání jako například Osmanská říše, nebo Rakousko-Uhersko docházelo k územnímu promíchání národů v daleko větší míře, než to vidíme v současné EU. Dnes, absolutní většina obyvatel z ekonomicky bohaté a sociálně vlídné části Evropy zůstává tam, kde je jejich jazykový prostor. K tomu, aby se rozhodli odejít, musí být v jejich zemích opravdu zle a rozdíl v životní úrovni jejich současné a nové vlasti musí být obrovský.

V posledním roce až dvou se však do pohybu dostává i Španělsko (ale též Řecko, Portugalsko či Itálie) a jelikož imigranti uvažují s perspektivou na několik let dopředu, jejich migrační ambice vypovídají mnohem více o skutečné ekonomické kondici jižní Evropy (a EU jako celku) než analýzy renomovaných ratingových agentur.

Stávající ekonomická krize také znamená konec amerického projektu globalizace a celosvětové snahy vnutit svůj způsob života všem a vytvořit jednopólní svět. Rozhodující trajektorii rozvoje se stává nárůst autarkičnosti jednotlivých subjektů a to jak na úrovni celoplanetární, tak i regionální a místní a proto se zdá, že rozhodující význam postupně zaujme skupina států G20 a lze očekávat přerozdělení ekonomické moci v celosvětovém kontextu, což bude mít své politicko-ekonomické a geopolitické důsledky.

V rámci multipolárního světa se začíná vytvářet řada alternativních modelů tržní ekonomiky (systémů dělby práce). Na rozdíl od všeobecně přijímaného názoru není tržní uspořádání výsostným znakem kapitalismu, neboť trh je prostě nedistributivní

mechanismus, který může být aplikován v rozdílných sociálně-ekonomických systémech. Proto lze také mluvit o specifických formách kapitalismu, například: paternalisticky-sociálním, neoliberálním, který doposud dominuje, ale též o státním kapitalismu, který se prosadil v Číně. Kromě toho se vytváří specifická podoba kapitalistické ekonomiky v Latinské Americe a na části území Společenství nezávislých států s epicentrem v Ruské federaci (Varadzin, 2011, s. 181 – 183).

Jelikož z teritoria nástupnických republik bývalého Sovětského svazu přichází rozhodující kontingent migrantů, kteří směřují za prací do České republiky, je důležité analyzovat měnící se ekonomickou situaci v tomto regionu. Významná je v současnosti zvláště prohlubující se integrace mezi Ruskem, Kazachstánem a Běloruskem s dlouhodobou perspektivou vytvoření Euroasijské ekonomické unie, jež je míněna také jako určitá protiváha Evropské unie. Za mezník v těchto integračních procesech je považován vznik od roku 2015 tzv. Celní unie mezi smluvními státy. O vstup do Celní unie kromě Ruska, Běloruska, Kazachstánu, Kyrgyzstánu a nejnověji i Arménie projeví zájem i jiné země, jelikož se ukázalo, že průběh dnešní krize prozatím lépe zvládají státy, které disponují značným surovinovým bohatstvím, protože samotné vysoké technologie neposkytují záchranu před důsledky krize. Geoeconomická a geopolitická váha připravované Celní unie by zcela určitě mimořádně vzrostla, pokud by se jejím plnoprávným členem stala i Ukrajina, přičemž Ukrajina musí rozhodnout mezi hlubší integrací s postsovětskými republikami anebo vstupem do zóny volného obchodu s Evropskou unií. Připojení se Ukrajiny k Celní unii by přineslo do její státní pokladny dodatečných 9 - 10 mld. USD ročně, profity od prohloubení spolupráce s EU prozatím nebyly kvantifikovány. Mluví se především o možnostech Ukrajiny osvojit si evropské hodnoty, ale nemluví se o importu evropského zboží, který vytlačí ukrajinské výrobce, zvýší míru nezaměstnanosti na Ukrajině a ukrajinskou pracovní migraci do zemí EU a procesy depopulace země (The State, 2011, s. 169).

Zavedení Celní unie bude také znamenat na rozdíl od dnešní praxe, že občané všech nečlenských států budou při vstupu na území členů Celní unie podléhat vízovému režimu a budou muset mít zahraniční cestovní pasy (Lupták, 2013, s. 183).

Tato principiálně nová pravidla regulující přeshraniční pohyb osob například zcela určitě zkomplikují vstup na trh práce Ruské federace migrantům z těch států, které se nepřipojí k Celní unii. Možná se změní i směřování migračních toků, dále se zvýší podíl gastarbeiterů v černé a šedé ekonomice, ale také může výrazně vzrůst počet imigrantů, zvláště když Ruská federace začne s obnovou své železniční

infrastruktury (transsibiřské magistrály a bajkalsko-amurské magistrály).

Odhaduje se, že na území Ruské federace se v současnosti nachází asi 23 milionů pracovních migrantů, přičemž jenom asi 6 milionů pracovních migrantů pobývá v zemi legálně, zbytek jsou „nelegální“. Podíl zahraničních pracovních migrantů činí 7,5% z celkového počtu ekonomicky aktivního obyvatelstva Ruské federace. Bez zahraničních pracovníků by však dnešní ekonomika Ruska již nemohla fungovat také proto, že každý rok teď odchází do starobního důchodu minimálně 1 milion občanů Ruské federace. Podle údajů Federální migrační služby na ruském trhu práce působí občané ze 138 států světa - podíl občanů Ukrajiny je 22%, Turecka 10,5%, Vietnamu 8,2%, Číny 23,3%, Tádžikistánu 7,5%, Uzbekistánu 7,2%, z ostatních zemí SNS 15,2% a ze zbytku světa 6,2%. V bývalých sovětských republikách žije ještě asi 18 - 25,3 milionu etnických Rusů. Maximální migrační potenciál této ruské diaspory činí však jenom 4 - 5,2 milionu lidí, jenž jsou soustředěny především v Kazachstánu, Uzbekistánu, na Ukrajině a v Bělorusku. Potenciál zakavkazských republik z hlediska připravenosti jejich obyvatelstva migrovat do Ruska je již v podstatě vyčerpaný, jelikož přibližně každá třetí domácnost z těchto republik má svého pracovního migranta v Ruské federaci. Tyto skutečnosti se také mohou "podepsat" na nové migrační situaci v Rusku, která vznikne po roce 2015 (Zajončkovskaja, 2009, s. 165 – 168).

Stávající krize je systémová a jednou z pravděpodobných variant jejího průběhu je dlouhodobá stagnace. Mluví se o ztraceném desetiletí anebo také o ztracené generaci. Závisí na politických elitách, zda krizi pochopí jako příležitost. Předpokladem využití krize pro tvořivou destrukci systému je vědomí skutečnosti, že charakter dnešní krize si vynucuje civilizační změnu. Řešení jak se dostat z krize je nutné hledat mimo svět ekonomiky a financí, ve sféře kultury, jenž představuje jádro každé civilizace a znovu uvědomění si opravdového a ne virtuálního smyslu lidského snažení, které obnoví naši víru ve správnost tak často skloňovaných potřebných antikrizových opatření.

Dějiny je možné vykládat nejenom z pohledu historiosofických alternativ lineárního a cyklického modelu vývoje, ale též na bázi syntézy těchto modelů. Velice podnětnou koncepci, i když prozatím náležitě nedoceněnou, výkladu historického vývoje a střídání civilizací (jelikož do epicentra fungování evropských civilizací klade jejich klíčový kulturnětvorný komponent - křesťanskou víru - a snoubí procesy kontinuity a diskontinuity v rámci střídání civilizací) rozpracoval významný představitel ruské teologicky zaměřené filosofie, vycházející z odkazu Platóna a

Vladimira Solovjeva, jenž byl současně matematikem, přírodovědcem anebo elektroinženýrem o. Pavel Alexandrovič Florenskij (1882 - 1937), aby se nakonec stal obětí stalinského teroru. Ve své koncepci historického vývoje se Pavel Florenskij přidržoval názoru, že v dějinách stejně jako v přírodě působí rytmické střídání civilizací a údobí, střídání kulturních typů. Je nám souzeno žít v dějinném období střídání epoch. Naši epochu lze nazvat koncem novověku a počátkem nového středověku. Florenskij vyznává zákon „negace negace“ G. W. Hegela, a proto připomíná, že v novém středověku, který nás čeká, proto přetrvá zkušenost svobody prožitá v novověku, avšak obohacena tradičními hodnotami středověku – prohloubeného vědomím a velkou vytríbeností duše (Lupták, 2011, s. 18).

Civilizační přechod k novému středověku je třeba chápat jako revoluci ducha a vůbec ne jako projev reakční utopie, jak ji zcela určitě označí stoupenci evolucionistické (marxistické a liberální, ve svých základech osvícenecké) tradice výkladu historického vývoje.

Současně je však nutné neztrácet ze zřetele, že alternativní možnosti historického vývoje v každé konkrétní situaci nemohou být stejně pravděpodobné v důsledku objektivních příčin (zpravidla nám neznámých) a proto jeden z možných historických scénářů má skoro vždy v každé historické situaci větší šanci na realizaci než „konkurenční scénáře“. Uskutečnění tak řečeno „vítězného scénáře“ (který předpokládá civilizační změnu) dalšího historického vývoje, závisí na náhodě, a proto v žádném případě nemůže být fatálně předurčený a je nepředvídatelný. Nahodilost má sice své příčiny, ty však náležejí mimo sféru, ve které se nahodilost projevuje. Tato lokalizace příčin nahodilosti zachovává fenoménu nahodilosti jeho charakter.

Základní otázka, na kterou je zapotřebí na prahu nestálých společenských změn hledat odpověď zní: je ekonomický růst důsledkem tržního kapitalismu, nebo jeho podmínkou? Systém je do budoucna zapotřebí přebudovat tak, aby demokracie (její instituce však též budou muset být změněny) přežila bez růstu. Pokud se to nepovede, západní země se zadluží až do té míry, že to povede k autodestrukci společnosti. Nové civilizační paradigma, obsažené v „sakrační teorii“ o. Pavla Florenského, ukazuje, že existuje alternativa k současnému egoisticko-konzumnímu postoji, jenž byla již křesťanskou věroukou vyzkoušena a ověřena a staví tak na hlavu teze o nutnosti neustálého a co nejstrmějšího růstu, které se staly mantrou západních společností (Lupták, 2011, s. 21).

Imperativem dnešní doby je také obnova důvěry, bez které žádná společenská instituce nemůže optimálně fungovat. Buďme k sobě upřímní a přiznejme si, že trhy mají plné právo pochybovat o

důvěryhodnosti eurozóny. Pakt stability a rozvoje, a to je jeden z fundamentálních dokumentů z hlediska fungování EU, byl již více než šedesátkrát porušen, a to nejen menšími zeměmi, které mají finanční problémy, ale též samotnými zakladateli jádra eurozóny (Evropa, 2011, s. 24). Vzniká otázka, kde hledat zdroje důvěry, přesněji řečeno, sdílené víry, ke které se hlásí společenští aktéři. Vystačí si člověk sám se svou suverénní vírou v manažerské schopnosti a za všech okolností imitovaným optimismem anebo má hledat zdroj opory v křesťanské víře.

Výsledkem všech těchto změn bude např. možnost zadržet peníze v místě, kde byly vydělány, což je pro rozvoj regionu, státu a nakonec překonání krize klíčový faktor. Odliv peněz se neděje jen prostřednictvím daňových rájů, ale i běžným pohybem kapitálu. Způsoby jak zadržet peníze jsou různé, je to vznik regionálních bank, které by financovaly rozvoj daného regionu, je to podpora finančního družstevnictví anebo zavádění paralelně s oficiálním platidlem, lokální měny. V současném Německu se eviduje na šest desítek lokálních měn. Dalších směnných systémů, které mohou místo tištěných peněz využívat i virtuální měnu, má být na tři sta. Několik desítek místních měn vzniklo v Rakousku, Belgii, Itálii, Řecku, Velké Británii, Holandsku, na Slovensku, v USA a v jiných zemích. Současné příklady a také příklady z historie ukazují, že pokud se lokálních měnových systémů účastní dostatečný počet lidí z daného regionu, skutečně mají pozitivní vliv na lokální ekonomiku. (Francová, 2011, s. 15 - 16.).

Závěr

Civilizační změny ve svém souhrnu ovlivní i procesy mezinárodní pracovní migrace a podrobí migranty novým požadavkům poplatným duchovním hodnotám postkrizové společnosti (lze očekávat nárůst významu etiky sociálně-konzervativního korporativismu, která nejlépe odpovídá organizačním principům společnosti nového středověku).

Etalonem takového typu pracovních migrací mohou být tzv. „holandské výpravy“, které vycházely ze severozápadního Německa. První objevy těchto výprav lze zpětně vysledovat již v pozdním středověku. O vyhraněném systému pracovní migrace však lze mluvit teprve počátkem 17. století, kdy poprvé dochází k přesunům většího počtu pracovních sil z říšského knížectví a biskupství Osnabrück a münsterské oblasti Niederstift do provincie Holland a do západního Fríska. Migrační tradice holandských

výprav nabyly téměř rituální stálosti a určovaly směr migračního chování i v době, kdy ve výchozí oblasti průmyslový vývoj již pokročil natolik, že mohl nabídnout vedlejší anebo do konce hlavní zdroj obživy (Bade, 2005, s. 28 – 37).

Budou však působit i protikladné tendence, které doprovázejí pokračující procesy globalizace. Očekává se, do roku 2050 objem celosvětového obchodu vzroste z dnešních 26 bilionů USD do úrovně 90 bilionů USD. Současně s tím, v průběhu života další generace může přistěhovat do vyspělých zemí euroatlantické civilizace asi 250 milionů obyvatel. Kvalitativně jde o přesídlení dnešního Ruska – 142 milionů obyvatel a Mexika – 106 milionů obyvatel. Základní příčinou migrace zůstane výrazné napětí v důsledku disproporčního růstu populace a zdrojů obživy. Například pro subsaharskou Afriku dospěly propočty z roku 1991 dokonce k závěru, že v příštích dvou desetiletích by se tu muselo tempo ekonomického růstu ztrojnásobit, aby se udržel krok s očekávaným zdvojnásobením počtu pracovních sil, což je dnešní bezvýchodná perspektiva (Varadzin, 2011, s. 112).

Kromě demografické exploze v zemích třetího světa, kde se očekává až 97 % celosvětového přírůstku všech obyvatel do roku 2050, bude působit jako „push faktor“ ve výchozích oblastech migrace i nadále ničení životního prostředí: v ekologicky kritických zónách žije v celosvětovém měřítku 1,6 mld osob (Immigration, 2010, s. 103).

Hnací silou nucené migrace a útěku ve „třetím světě“ se staly občanské války. Například v roce 1998 se v Africe odehrálo 44 % všech válek na světě. Při zkoumání příčin válečných konfliktů bylo zjištěno, že zvýšená četnost válek a s nimi spojené migrační děje, jdou ruku v ruce se stagnací nebo dokonce zvratem společenského vývoje. Jinými slovy zhroucení relativně dobře fungujícího hospodářského systému a občanských struktur, ustanovení autoritativních režimů a s tím spojený pokles profesních a sociálně životních perspektiv zvyšují ochotu a připravenost k migraci. Tato „africká kritéria“ dlouhodobě v Evropě splňuje například Ukrajina (Bade, 2005, s. 125).

Rizika příštích migračních pohybů jsou tedy značná a přitom jim nelze zabránit, i když utilitaristický (pragmatický) model migrační politiky, ke kterému se většina zemí EU v současnosti hlásí (tento model navazuje na politickou filosofii Thomase Hobbesa), se zaměřuje na otázku pozitivního vyvážení nákladů a zisků migrace a nereflektujíc etické aspekty migrace, se tyto rizika snaží alespoň částečně omezit.

Literatura:

Bade K. (2005). *Evropa v pohybu. Evropská migrace dvou staletí*. Praha : Nakladatelství Lidové

noviny. ISBN 80-7106-559-5. 500 s.

Británie přitvrdí vůči imigrantům (2013). *Lidové noviny*, 26. března. ISSN 0862-5921.

Evropa se musí pohnout k federaci. Řeč polského ministra zahraničí Radosława Sikorskeho v Berlíně. (2011). *Lidové noviny*, 10. prosinec. ISSN 0862-5921.

Francie je antiněmecká stále více, tvrdí francouzský ekonom a filozof Guy Sorman (2011). *Lidové noviny*, 13. srpna. ISSN 0862-5921.

Hrsková J. (2013). Elita, paraziti, otroci... a co jste vy? *Hospodářské noviny*. 12. – 14. dubna. ISSN 0862-9587.

Immigraton: Impact on European Society. (2010). Moscow : RAN INION. ISSN 235-5620, 227 s.

Keller J. (2009). Na plný plyn. Ale kam? Co všechno se skrývá za růstem Růstů. Salon. *Literární a kulturní příloha Práva*. 30. duben. ISSN 1211-2119.

Klimkovskij S. (2008). Jesli by krisis neslučilsa jevo by sledovalo pridumat'. *Sevodnja*, 17. nojabrja.

Lupták M., Luptáková M. (2013). *Mezinárodní migrace: pohledy a nadhledy*. Červený Kostelec : Pavel Mervart. ISBN 978-80-7465-086-4. 249 s.

Lupták M., Prorok V. (2011). Politické ideologie a teorie. Od starověku po rok 1848. Plzeň : Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-264-6. 414 s.

Pokažené plány (2009). Respekt č. 4. ISSN 1801-1446.

Řiháček A. (2011). Úspěšní inovátoři – ti musí slyšet trávu růst. *Hospodářské noviny – magazín*. Prosinec. ISSN 0862-9587.

Soumrak řemesel v Česku (2008). Ekonom č. 31. ISSN 1802-176X.

Stojanov R., Strielkowski W., Drbohlav D. (2011). Pracovní migrace a remittance: současné trendy v době ekonomické krize. *Geografie*. Sborník české geografické společnosti, číslo 4. ISSN 1218-115X. s. 375 – 392.

Svitova kriza ta ekonomika Ukrajiny: osblivosti, šlijachy, metody vychodu Ukrajiny iz krizy (2009) – interní studie. Kijiv, KGU. 38 s.

The State, Migration and Cultural Pluralism in Contemporary World (2011). Moscow, IKAR. ISBN 978-5-7974-0253-4. 266 s.

Václav Cílek ed. (2012). *Tři svíce za budoucnost. Návod a nápady jak přežít konec světa*. Praha : Novela Bohemica,. ISBN 978-80-87683-02-6. 302 s.

Ukrajina - 2015. Nacionálna strategija rozvitku (2008). Kijiv : KGU. Interní studie. 180 s.

Varadzin F. a kol. (2011). *Sociální a ekonomická rizika soudobého vývoje*. 1. vydání, Praha, Professional Publishing. ISBN 978-80-7431-059-9. 291 s.

Wolf W. (2013). *Bez práce je bez 6 milionů Španělů*. *Lidové noviny*, 26. dubna. ISSN 0862-5921.

Zajončkovskaja Ž. (2009). *Trudovaja migracija v stranach SNG. Migracija, socialnyje i meždunarodnyje aspekty ustojčivogo razvitija*. Moskva : MGU. ISBN 5-317-01552-9. 273 s.

Zlámálová L., Zrno M. (2013). *Vnitřní trh EU se rozpadá*. *Lidové noviny*, 16. března. ISSN 0862-5921.

Francová P. (2011). *Když si vesnice natiskne peníze*. *Lidové noviny*, 3. – 4. prosinec. ISSN 0862-5921.

Kontakt:

PhDr. Milan Lupták, CSc.

Katedra politologie VŠE Praha.

Náměstí W. Churchilla 4, 130 00 – Praha 3.

e-mail: luptakm@seznam.cz

SUMMARY**Labor Migration and Development: The Current Situation and Perspective Euro-Atlantic Civilization***Milan LUPTÁK*

The global financial and economical crisis, whose origins began to usher since mid-2007 in the U. S., has major implications for the process of international labor migration. Precisely foreigners, who work in unqualified positions and in the sectors not afflicted by the crisis (manufacturing, construction and services), are most at risk of losing their jobs. Moreover, in times of crisis the demands for foreign labor is changing, the risk of return to the source countries is increasing, and the amount of remittances (migration dollars) sent home is decreasing. Migration processes can be seen as an indicator of the state of development in a world that is constantly changing. The current economic crisis could slow down these processes. The reason is that the economies of primarily developed regions, as the main objective of migratory flows, have been hit by the global economic crisis the most. The current economic crisis, which hit the countries of the Euro-Atlantic civilization, hampered by the process of international labor migration. Social studies currently lack general characteristics of the different situations in the field of international labor migration, which may arise as a result of today's global economic crisis. First of all will be necessary to define the structure of demand and production, enabling cost-effective functioning of society in the countries of Euro-Atlantic civilization in the next phase of post-crisis development.

Knowing the impact of the current global economic crisis on the development of international migration is, in general, still limited, but from the existing analyzes from Europe and North America is, in great simplification, possible to summarize, that so far the crisis has not caused a massive return of immigrants from rich target countries back to their source countries. Migrants wait, and a rather important factor in their decision making about the migration is the situation in their home country. Immigration to rich target countries has dampened. In the case of U. S. it's a high drop of immigration. One of the consequences of the crisis will be the creation of new regional centres of development. Such one will be for example, from the year 2015, the Customs Union – linking the economy of Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Armenia. These countries are likely to become a new target destinations for international migrants.

The dynamics of the population growth in the countries of the „Third World“ will continue. This, together with deteriorating living conditions and ecological situation in the Third World countries, will support migration from these countries. The answer of developed countries to this situation will be a policy of further restrictions on international migration.

JEL Classification: O52, O15, J68.

KREATÍVNE VZDELÁVANIE V ŠKANDINÁVSKYCH KRAJINÁCH

Creative education in Scandinavian countries

Emília KRAJŇÁKOVÁ

Abstrakt

Kreativita je jedným z najdôležitejších vedeckých problémov, skúmaných v ostatnom období na filozofickej, kulturologickej, pedagogickej, individuálno-psychologickej a sociálno-psychologickej úrovni. Pojem kreativity je analogicky pojmu „tvorivé schopnosti“, je nerozlučne spätý s tvorivou činnosťou, rodiacou niečo kvalitatívne nové. Kreatívne vzdelávanie predpokladá učenie prostredníctvom tvorivosti, preto je orientované na aktivizáciu tvorivej činnosti a rozvoj tvorivých schopností žiakov a taktiež generovanie nových ideí a riešenie neštandardných problémov. V príspevku sme sa zamerali na analýzu podstaty týchto pojmov a skúmanie kreatívneho vzdelávania a kreatívnej pedagogiky, hľadali príčiny a možnosti ich uplatňovania a sústredili sme sa na podoby kreatívneho vzdelávania v škandinávskych krajinách, v ktorých v tejto oblasti dosahujú nadpriemerné výsledky.

Kľúčové slová

Kreativita, vzdelávanie, kreatívne vzdelávanie, tvorivosť, dánsky systém vzdelávania, fínsky vzdelávací systém, vzdelávanie v Nórsku

Abstract

Creativity is one of the most important scientific issues that are recently being studied on multiple levels, such as philosophical, cultural, pedagogical or psychological (both individual and social). The term creativity is analogous to the term “creative abilities”, and is therefore inseparable from creative activities that bring about qualitatively new solutions. Creative learning implies learning through creativity, therefore, it is focused on activating creative and developing creative skills of students as well as generating new ideas and solving non-standard problems. In this article we analyze the nature of these terms, we study creative education and creative pedagogics and look into causes and possibilities of their implementation, and lastly we focus on the various forms of creative education in Scandinavian countries, which consistently achieve above average results in these areas.

Key words

Creativity, education, creative education, Danish system of education, Finnish system of education, Education in Norway

JEL Classification: E25, E28, O35.

„Doba volá po osobnostiach, ale bude volať zbytočne tak dlho, pokiaľ nenecháme deti ako osobnosti žiť učiť sa“

Ellen Keyová

Úvod

Motto uvedené v záhlaví príspevku zverejnila jeho autorka Ellen Keyová švédka spisovateľka a novinárka v roku 1900 v knihe „Storočie dieťaťa“ v silne willhelmovsky orientovanom Berlíne, v ktorej vyjadrila vtedajšie nejasné túžby učiteľov, rodičov a detí. Vyjadrila v nej svoju koncepciu „novej výchovy v rodine a v škole“, založenej na odstránení výchovy

vedúcej k poddanstvu, založenej na presadzovaní práv dieťaťa na fyzické rešpektovanie a duchovnú samostatnosť, na podporu osobnej tvorivosti a za vzdelanie v súlade s prírodou (Rýdl, 2003). Sme toho názoru, že túto jej predstavu sa najlepšie podarilo naplniť v škandinávskych krajinách.

V ostatných rokoch je nevyhnutnou podmienkou kvalitného vzdelania jeho zameranie na odhalenie a rozvoj tvorivého potenciálu žiaka a študenta, ich tvorivej individuality, kreativity. Kreatívne vzdelávanie predpokladá učenie prostredníctvom tvorivosti, preto je orientované na aktivizáciu tvorivej činnosti a rozvoj tvorivých schopností žiakov a taktiež generovanie nových ideí a riešenie

neštandardných problémov. „Dnešná doba sa mení skôr ako ktorákoľvek epocha v celej histórii ľudstva. Urýchlilo sa všetko – tempo vzniku vedeckých poznatkov, aktivita vynálezov, vypracovanie nových technologických rozhodnutí. Prakticky v každej oblasti života sa stretávame s okamžitým zastarávaním faktov, teórií, metód. Jednou z hlavných charakteristík súčasnej spoločnosti a vzdelávania sa musí stať kreativita ako schopnosť tvoriť niečo nové, tvorivo premieňať reálnu skutočnosť“ (Vojtovič, 2011). Ak hovoríme o kreativite, rozumieme pod tým proces subjektívneho poznania indivíduom zmyslovej podstaty okolitého sveta, objektívnej reality. V danom prípade nejde o tvorbu vecného, materiálneho produktu. Výsledkom kreatívneho procesu je formovanie osobnosti, vytvorenie unikátneho mikrokozmu – ľudskej individuálnej psychiky, duše (Vagin, 1996). Vedci dokázali, že každý psychicky normálny človek je v podstate tvorcom. Tvorivosť nie je údelom vyvolených. Vyžaduje si to však zvláštny prístup k osobe učiaceho sa, prechádzajúceho dôsledne všetky články vzdelávacej reťaze, od materskej školy až po vysokú školu a ďalej.

Hlavným cieľom daného príspevku bolo skúmať podstatu pojmov kreatívne vzdelávanie a kreatívna pedagogika a uviesť podoby takéhto vzdelávania v škandinávskych krajinách.

Predmetom výskumu bola analýza podmienok umožňujúcich uplatňovať takéto vzdelávanie v nami zvolených krajinách.

V príspevku sme využili monografické, komparatívne, štatistické a analytické metódy výskumu.

Zdrojom informácií bola vedecká a odborná literatúra domácich aj zahraničných autorov, publikácie v odborných a vedeckých časopisoch, mediálne materiály, štatistické údaje a ďalšie dokumenty, ako aj vlastné rozpracovanie autorky.

1. Podstata kreatívneho vzdelávania a kreatívnej pedagogiky

„Naši učitelia nesmú byť podobní stĺpom pri ceste, ktoré len ukazujú, kadiaľ ísť, ale sami nejdú“

Ján Amos Komenský

Klasické vzdelávanie prežíva už po stáročia v rôznych formách, ktoré sú určované stupňom rozvoja spoločnosti. Jeho kvantita je definovaná vzdelávacími štandardmi a kvalita sa odvíja od odborného vzdelania učiteľa, jeho entuziazmu a od úrovne technického vybavenia pracoviska. Vzdelanie pod vedením učiteľa, lektora je z tohto hľadiska najrozšírenejšou formou vzdelávania vo svete aj u nás. Učiteľ dokáže žiakovi a

študentovi poradiť, správne ho nasmerovať a v neposlednom rade ohodnotiť jeho úspechy. V každom z nás sa celý život ukrývajú spomienky na učiteľa, ktorý v nás niečo zanechal. Sú to učitelia, ktorí formujú našu budúcnosť a práve v tomto prostredí sa výraznou mierou určuje stupeň rozvoja a kvalita spoločnosti.

Kreatívne vzdelanie je zamerané na „rozvoj tvorivých schopností človeka, na upevnení v jeho profesionálnom raste zamerania na inovácie, zahrňujúce analýzu problémov a rozličných variant činnosti“ (Kordoš, 2013). Je to vzdelanie motivujúce samostatné uvedomenie si skutočnosti, sebaopoznanie individuality, premeny vedomosti na potenciál myslenia a sebarozvoja. Kreatívne vzdelanie má celú radu odlišujúcich príznakov:

- systemologickú konštrukciu vzdelávacieho procesu, kedy získavané a získané vedomosti tvoria harmonickú celosť, zodpovedajú princípom vzájomného doplnenia sa a vzájomného zosilnenia, kedy ich kombinácia je zameraná na formovanie tvorivého potenciálu, hľadanie a rozvoj individuálnych schopností;
- technológia vzdelávacieho procesu vplýva na rozvoj tvorivých schopností odborníka, určuje vznik vo vedomí človeka určitých spojení a vzájomného pôsobenia vedomosti, ich triedenia ohľadom zamerania profesionálnej činnosti;
- využitie počítačových programov, sprevádzajúcich učebnice a učebné texty, dovoľujúce zosilniť vnímanie tých, ktorí sa vzdelávajú;
- vysoká dôkladná príprava v prvých ročníkoch štúdia;
- hlavným faktorom vytvorenia kreatívneho vzdelania je len problém v jeho vyriešení, pretože činnosť technológa, konštruktéra, mechanika, energetika, ekonóma manažéra – to je vždy len o riešení nejakého problému a len pre jeho vyriešenie dotýkať využíva svoje vedomosti;
- súčasné kreatívne vzdelanie nie je možné bez výberu študentom určitých, pre jeho odbor potrebných učebných disciplín, individuálneho výberu pedagógov ako všeobecno-vzdelávacích, tak aj odborných disciplín, formovania individuálneho prístupu ku každému študentovi, forme kontroly atď.;
- dôležitým príznakom kreatívneho vzdelania je jeho motivácia, hlavnými faktormi ktorej sú: profesionálny status, potvrdený diplomom, potreba intelektuálneho rozvoja, realizácia individuálnych schopností, profesionálne ambície, potreba vo vedomostiach a návykoch súčasnej profesionálnej činnosti (ovládanie počítačovej gramotnosti, znalosť svetových jazykov), „smäd po objavoch“. Prvoradá úloha

sa pripisuje učiteľovi, neustále učiacemu žiakov a študentov a komunikujúcemu s nimi, ktorý im odovzdáva nielen svoje vedomosti, ale aj intelekt, kultúru, svetonázor.

Pojem „kreativita“ ako samostatná kategória sa objavil len začiatkom 50-ych rokov 20-ého storočia. Vynašiel ho americký profesor Joe Guildford, ktorý skúmal intelekt, myslenie, koncentráciu pozornosti, tvorivosť a temperament. Od tých čias pod kreativitou sa rozumie všeobecná schopnosť človeka inovovať a tvoriť, ktorá sa prejavuje v najrozličnejších oblastiach jeho aktivity. Za kreatívneho považujeme človeka nie jednoducho tvorivého, tvoriaceho niečo nové, ale tvoriaceho s určitým cieľom. Napríklad, možno napísať hudbu k nejakej piesni kvôli peniazom alebo na objednávku, ale možno ju napísať aj z vnútorného pobudenia a inšpirácie.

Tvorivosť a kreativita nie sú synonymné pojmy. Tvorivý proces sa zakladá na inšpirácii autora, jeho schopnosti, presvedčení, tradíciách, ktoré uznáva. Avšak hlavnou súčasťou kreativity je pragmatizmus (pragmatik je človek, ktorý stavia praktickú užitočnosť najvyššie), t.j. počiatočné poznanie – prečo treba niečo vytvárať, pre koho treba niečo vytvárať, ako to treba vytvárať a čo práve je treba vytvárať. Ľudia tvoriví (umelci, skladatelia, maliari, spisovatelia) tvoria riadiac sa pritom vlastnými emóciami a náladami.

Kreativita – môže byť definovaná ako technológia organizácie tvorivého procesu na objednávku alebo z nevyhnutnosti. Keďže pojem kreativita je cudzieho pôvodu, tak jeho skutočný pôvod budeme hľadať v slovníku cudzích slov a nie v prekladači, ktorý nám uvádza význam tvorivý. V slovenskom jazyku my predsa máme pojem tvorivosť, tvorivý. Tak prečo nehovoríme o tvorivom vzdelávaní? V lexikóne, ktorý je svojho rodu výkladovým slovníkom vidíme, že pri slove creative sú uvedené synonyma: geniálny, nadaný, inovatívny, novátorský, vynachádzavý, vynaliezavý, inšpirovaný, pokrokový, originálny, produktívny, s bohatou fantáziou, vynaliezavý, moderný, produktívny.

Kreativita to je aj schopnosť uskutočňovať inovácie (zavádzať novinky, zabezpečujúce kvalitatívny rast efektívnosti procesov alebo produkcie, požadované trhom). Teda, pojem kreativita je relatívne nový, ale už aj z rozprávok vieme, že ľudia aj v ďalekej minulosti rozmýšľali a konali kreatívne, napríklad, rozprávka o lietajúcom koberci, sedemmiliónových čižmách a pod. Napriek tomu musíme konštatovať, že dnešná školská prax je zastaralá a snaží sa vychovávať vykonávateľov, a nie tvorcov a kreatívne zmyšľajúcich ľudí. Veľmi trefne to pomenoval Sir Ken Robinson (narodený 4.3.1950) – anglický spisovateľ, rečník a medzinárodný poradca pre vzdelanie, otázky tvorivého myslenia, inovácii, ktorý bol slávnostne povýšený anglickou kráľovnou Alžbetou II. do šľachtického

stavu v roku 2003 za služby v oblasti vzdelania) slovami: „vzdelávací systém vo svete je kardinálne zastaraný: riadi sa princípom štandardizácie a slúži záujmom industrializácie. Avšak dnes žiak a študent potrebujú „mozog – dizajnér“, schopnosť nachádzať originálne riešenia a generovať idey, vedieť pracovať, učiť sa hrou a s oduševnením vedieť vytvárať tímy, schopné realizovať svoje idey rýchlo, nachádzať a riešiť problémy, klásť si ciele so zohľadnením pocitov a želaní, vyhýbať sa šablónovitým formám myslenia.

Môžeme si položiť otázku: načo je pedagógovi kreatívne vzdelanie? Andrej Alejnikov, autor pojmu kreatívna pedagogika ju definoval nasledovne: „...vzdelávaný prechádza z rangu objektu vplyvu do rangu subjektu tvorivosti (kreativity), a tradičný (hlavný) učebný materiál sa prenáša z rangu osvojenia do rangu prostriedku dosiahnutia niektorého tvorivého cieľa. Súčasný zrýchlený rozvoj nových technológií, internetové siete a prístup k elektronickým knižniciam umožňuje deťom študovať materiály samostatne, nepotrebuje k tomu učiteľa. Veľakrát sa v škole stáva, že žiaci v niektorých oblastiach sú oboznámení skôr ako samotní učitelia. A aj tento fakt je schémou kreatívneho vzdelávania, ktoré napomáha pedagógovi nájsť vzájomné ponímanie so všetkými žiakmi v triede, zlepšiť prospech, tvorivú náladu a inšpiráciu žiakov vzdelávať sa, a samému stať sa univerzálnym pedagógom, ktorý sa nedá vymeniť za počítač alebo za iného štandardne mysliaceho a učiaceho učiteľa. John Steinbeck – jeden z najznámejších amerických spisovateľov 20. storočia, nositeľ Nobelovej ceny za literatúru za rok 1962 a laureát Pulitzerovej ceny o učiteľoch napísal: „Veľký učiteľ – to je veľký umelec“, možno aj preto, lebo aj jeho matka, pôvodom Írka bola učiteľka, ktorá podnietila jeho záujem o literatúru a písanie. „Cieľ kreatívnej pedagogiky spočíva v tom, aby premenil hocikaký predmet, jav (triedu, študijný program, školu) na tvorivý učebný proces, ktorý by vychovával tvorivých učiacich sa po celý život, produktívnejších, než absolventov tradičnej školy“ (Alejnikov, 1990).

Známy psychológ L.S.Vygotskyj zdôrazňoval, že v každodennom živote tvorivosť je nevyhnutná podmienka existencie, a všetko čo je za hranicou rutiny a v čom spočíva hoci len kvapka nového, vďaka tvorivému procesu človeka“ (Vygotskyj, 1991). Tvorivosť je ľahostajná k obsahu spracováanej informácie, dôraz sa kladie na vyplnenie vytýčeného cieľa s tým, aby výsledkom bol hotový tvorivý produkt.

Kreatívne vzdelanie to je vzdelanie, orientované na rozvoj tvorivých schopností človeka a ustálenie v jeho profesionálnom vedomí a zameranie na hľadanie inovácií, analýzu problémov a variant

činnosti, motivujúce samostatné pochopenie skutočnosti, sebapoznanie vlastnej individuality, premenu znalosti na potenciál myslenia a seba rozvoja. Kreativita myslenia vyžaduje sebavedomie, aktivitu a lídrovstvo, schopnosť ísť do rizika. Kreativita záleží od takých vlastností ako: vynaliezavosť, schopnosť nachádzať riešenia na základe nového myslenia, schopnosť „vidieť problém z rozličných aj nových stránok, nebáť sa experimentovať, schopnosť o sebareflexiu a nepretržité vzdelávanie“ (Delgadová, 2010), schopnosť znova a znova vymýšľať nové idey. Kreativni ľudia sa vždy snažia zrevidovať existujúce procedúry a stereotypy, operujú scenármi do budúcnosti, rozoberajú rozličné vynálezy a ich dôsledky. Hľadajú všeobecné črty v tom, čo sa zdalo byť neporovnateľným, vytvárajú nečakané kombinácie, v ktorých sa skrýva kľúč k riešeniu problémov. V podstate tvorivá, kreatívna činnosť ruší existujúce stereotypy.

Je potrebné rozlišovať kreatívne vyučovanie a učenie kreativity. Kreatívne vyučovanie predpokladá, že učiteľ využíva svoje kreatívne schopnosti pre vytvorenie nových ideí a zaujímavejšieho obsahu. Keď hovoríme o učení kreativity, tak máme na mysli, že učiteľ nabáda a povzbudzuje študentov myslieť kreatívne, experimentovať, generovať a vytvárať nové idey. Učiteľ nedáva študentov hotové odpovede, ale zásobuje ich nástrojmi pre hľadanie týchto odpovedí. Učitelia môžu nielen rozvíjať kreatívne schopnosti svojich študentov, ale aj kreatívne pristupovať k svojmu vlastnému vzdelávaniu sa. Úloha učiteľa a školy spočíva v uznaní a vykazovaní kreatívnych schopností žiakov a študentov a zabezpečenia určitých podmienok pre ich realizáciu. Kreativita je prvým krokom k inováciám, ktoré sú úspešným zavedením a udomácnením týchto nových vhodných ideí. Ako hovorí Sir Kenneth Robinson kreativita je možná vo všetkých oblastiach ľudskej činnosti, zahŕňujúc umenie, vedu, prácu, hru a všetky iné sféry každodenného života. Všetci ľudia majú kreativitu, avšak u všetkých sa posledná prejavuje rozlične. Mnohí neodhaľujú svoje kreatívne schopnosti z dôvodu absencie možnosti, povzbudenia a znalosti. V prípade, že ľudia objavia svoje kreatívne schopnosti, tak toto vyvolá nesmierny efekt na ich sebahodnotení a celkovom pokroku. Kreativita sa vzťahuje na schopnosti všetkých ľudí kombinovať a spájať znalosti, vedomosti a zdroje pre riešenie problémov novými spôsobmi, v hocikakom kontexte a v každej skupine (Robinson, 2013).

V procese výučby dochádza ku kreatívne hodnotovému vzájomnému pôsobeniu učiteľa, žiaka a študenta, pri ktorom prebieha výmena hodnotových orientácií, vedomostí, znalostí, návykov a ideí. Učiteľ je príkladom kreativity a vytvára prostredie pre rozvoj kreativity študentov, rozvíjajúc pritom svoju kreativitu.

Praktická a pedagogická aplikácia kreativity predpokladá perfektný motor za pomoci ktorého je možné rozvíjať návyky kritického myslenia. Každé kreatívne zamestnanie a činnosť zahŕňa závislosť od schopnosti kriticky hodnotiť, a každá etapa kreatívneho procesu umožňuje schvaľovať a rozvíjať návyky kritického myslenia. Kreativita a kritické myslenie sa stavajú nerozlučne spojené, a táto vzájomná spätosť je vzájomnou závislosťou a vzájomnou výhodou, každá zo schopností sa obohacuje s rozvojom a praxou tej druhej. Kreativita je ako snehová vločka. Ak nie je silná výzva, žiadne kreatívne myslenie sa neuskutoční. Človek, ktorý nemá kritické myslenie, nie je kreatívny (White, 2011).

„Orientácia súčasnej školy na humanizáciu procesu vzdelávania a všestranný rozvoj osobnosti dieťaťa predpokladá nevyhnutnosť spojenia učebnej činnosti s činnosťou tvorivou, spojenou s rozvojom individuálnych predpokladov žiakov, ich poznávacou aktivitou, schopnosťou samostatne riešiť neštandardné úlohy. V spojitosti s tým sa zvyšuje úloha vo výchove aktívnych, iniciatívnych, tvorivo mysliacich ľudí. Rozvoj tvorivých možností žiakov je dôležitý na všetkých etapách vzdelania, avšak zvláštny význam má formovanie tvorivého myslenia v mladšom školskom veku“ (Vojtovič, 2012). Významný ruský a sovietsky psychológ a pedagóg Pavel Petrovič Blonsky hovoril: „Len raz v živote sme tvorcami, a práve v detstve a mladosti“. Velikán ruskej literatúry Lev Nikolajevič Tolstoj napísal: „Hlavným v pedagogike je nedať vyhasnúť daru od Boha, neprekaziť rozkvitnúť tajomnému kvietku poézie v duši dieťaťa, žiaka“. Schopnosť a pripravenosť k tvorivosti sa stáva črtou osobnosti človeka, jeho kreativitou.

2. Kreativita a tvorivosť - spôsob problémovo orientovanej výučby v Dánskom kráľovstve

Je nespochybniteľné, že Dánske kráľovstvo disponuje jedným z najvyspelejších systémov vzdelávania na svete. Fenomén dánskej školy a spoločnosti si niektorí ľudia všimli už dávno. Medzi nimi aj uznávaný anglický vedec a pedagóg R.Powell (1857-1941), ktorý svoje poznatky zhrnul v diele „Dánska tradícia slobodnej otvorenej školy – lekcia pre nás všetkých?“. Dánsko je krajinou prakticky úplnej gramotnosti. Škandinávia investuje najviac prostriedkov na jedného študenta v oblasti vyššieho vzdelávania. Výdavky dánskeho štátu na vzdelanie tvoria 8,3% HDP. Najnovšie údaje ukazujú, že celkové výdavky na študenta počas jeho pôsobenia na univerzite dosahujú 70 tisíc USD. Univerzity ponúkajú študentom 24-hodinový prístup na školu, neustále modernizované IT vybavenie,

profesionálne zariadené knižnice, erudovaných a vysoko odborne pripravených pedagógov.

To, čo dánsky systém vzdelávania, dokonca celú dánsku spoločnosť odlišuje od iných spočíva v tom, že hlavnou úlohou, ktorú pred seba kladú učelia, splnenie ktorej žiadajú od pedagógov rodičia všeobecnovzdelávacích škôl v Dánsku, je naučiť žiaka, študenta komunikácii. Ak bude dieťa zle čítať, bude mu robiť problém násobilka, škole to odpustia. Ak sa však dieťa nenaučí vážiť si tých, ktorí sa nachádzajú v jeho blízkosti, brať ľudí takými akí sú, dobrosrdečne sa pýtať a odpovedať, dohodnúť sa s neznámymi ľuďmi – taká škola je považovaná za zlú. Ostatný zákon o systéme vzdelávania, prijatý v roku 1994, hovorí o prioritě zručnosti učiť sa komunikovať, vzájomne pôsobiť a spolupracovať s okolím, pracovať v tíme. Toto sa uprednostňuje pred úrovňou a kvalitou vedomosti. Vo všetkých typoch dánskych škôl má veľký význam výchova vlastenectva a lásky k vlastnej firme, korporácii, krajine, vstúpuje sa osobným príkladom učiteľov, systematicky a postupne. Charakteristickým pre dánsky vzdelávací systém je, že nikdy nepodceňoval „ľudský faktor“. Dáni tak aj hovoria „*menneskelige*“ – „ľudské“. Toto sú maličké, avšak veľmi drahé tajomstvá dánskeho vzdelávacieho systému, ktoré sotva odhalí človek, ktorý plynule neovláda dánsky jazyk, neštudoval alebo dlhodobejšie nežil v spomínanej krajine.

Zvláštnosťou dánskeho vzdelávacieho systému je problémovo orientovaná výučba. Tak ako u projektov založených na vzdelaní cez konkrétnu úlohu, miesto memorovania abstraktnej teórie sa berie ako východiskový bod akýkoľvek problém a jeho možné riešenie. Prax ukázala, že tento prístup je lákavý pre študentov a zároveň zvyšuje ich schopnosť osvojiť si a rozvíjať myslenie v reálnych situáciách a naučiť sa riešiť problémy. Úlohy „cases“ sú odvodené z komplexných problémov či situácií, ktoré sú spojené s odbornou praxou, a vďaka ktorým sa študent naučí ako vyhľadať relevantné informácie a vysvetliť súvislosti hlavne metodicky.

Dáni v tomto smere experimentovali už v minulosti. Myšlienku systému národných škôl uskutočnil v 19. storočí učiteľ, literát, historik, kňaz a politik Nicholas Frederik Severin Grundtvig (1783-1872). Hlavné jeho inovácie spočívali v *dialogu* ako hlavnej metóde vzdelávania a v *školskej samospráve*. Škola podľa neho musí vychovávať uvedomenie si občianskej zodpovednosti, schopnosť poradiť si s bežnými životnými situáciami. V súlade s jeho zásadami učiteľ mal možnosť preberať učebnú látku rýchlejšie alebo pomalšie, v závislosti od toho, ako si ju žiaci osvojujú. Predpokladalo sa, že vzdelávanie je procesom prebiehajúcim po celý život. S jeho vzdelávacím systémom sa počítalo spočiatku hlavne vo

vidieckych školách, avšak následne bol využívaný v ostatných škandinávskych krajinách.

V národných školách možno študovať prakticky všetko (začínajúc filozofiou, medzinárodným právom, lingvistikou) a končiac kurzami podľa vlastného výberu (napr. keramika, šitie, joga). Existuje tiež čisto škandinávská špecializácia – život na čerstvom vzduchu: rôzne výlety, trávenie noci v snežných brlohoch, poľovačka, lov rýb, biele noci a pod.

Dánsky vzdelávací systém sa zakladá na starých učebných tradíciách, kombinujúc umenie vzdelávacieho procesu s dynamickou a inovačnou kultúrou v bádaniach a metodikách vzdelávania. V súčasnosti existuje v Dánsku 150 špecializovaných škôl, spomedzi ktorých jedna tretina ponúka krátky cyklus a dve tretiny poskytujú stredný cyklus profesionálne orientovaných programov. Získať vysokoškolské vzdelanie možno na 12 vysokých školách, z ktorých 5 ponúka široký výber študijných programov. Ostatné sa špecializujú v takých oblastiach ako: inžiniering, veterinárne vedy, poľnohospodárstvo, farmácia. Okrem toho, existuje celá rada špecializovaných vysokých škôl v oblasti architektúry, umenia, hudby atď.

V dánskych výchovnovzdelávacích inštitúciách prebieha vzdelávanie podľa systému Dialogue based teaching a zahŕňa akademické prednášky a prácu nad projektmi. Teoretická a praktická báza programu je založená na súčasných požiadavkách trhu. Školy predstavujú vysokú inovačnú, tvorivú a profesionálnu úroveň vzdelania a využitie najnovších technológií. Majú najmodernejšie vybavenie, kvalitné knižnice, prednáškové posluchárne a laboratóriá.

Ako príklad takejto inštitúcie možno uviesť pýchu krajiny – Kodanskú univerzitu, ktorá je najväčšou a najstaršou dánskou univerzitou, založenou v roku 1479 na príkaz kráľa Kristiána I. ako teologické vzdelávacie zariadenie. Spočiatku Kodanskú univerzitu plánovali vytvoriť podľa vzoru Bolonskej, avšak pedagógov pozvali z univerzity v Kolíne nad Rýnom. V súlade s touto skutočnosťou aj štruktúra vzdelávacieho zariadenia bola prebraná z Nemecka. Až do roku 1970 ju tvorilo 5 fakúlt: teologická, filozofická, lekárska, štátu a práva, prírodovedecká. Dnes je jej súčasťou šesť fakúlt, zahrňujúcich 100 rozličných ústavov, laboratórií, učebných centier a múzeí. Viac ako 35 tisíc študentov absolvuje vzdelanie v rámci 200 programov. Podľa týždenníka The Times Higher Education Kodanská univerzita patrí do Top 200 najlepších univerzít sveta (2010) a prináleží jej 51. priečka. Na 63-om mieste sa umiestnila univerzita v meste Aarhus a na 159-om Dánska technická univerzita.

Mládežnícka politika v Dánsku sa začína z dánskeho prístupu k vzdelávaniu, ktorý poskytuje

každému dieťaťu dostatočne širokú slobodu konania, ale zároveň aj vyžaduje od neho zodpovednosť za vlastné vzdelanie a účasť na ňom. Takýto prístup prechádza celým vzdelávacím systémom a kladie základy pre formovanie demokratickej pozície a prijatia vlastných rozhodnutí. Deti a mládež ho v značnej miere podporujú a zúčastňujú sa činnosti v rozličných dobrovoľných detských a mládežníckych organizáciách. To v konečnom dôsledku formuje základy profilácie dobre sa orientujúcich mladých a ich formovanie na dobrých demokratických občanov.

Prvé, čo padne do oka na pôde dánskej školy je jej dokonalá demokracia. A nie preto, že deti nie sú oblečené do školskej uniformy, ale pre úplnú slobodu učebného procesu. Nesmierna zodpovednosť padá na plecia učiteľov, ktorí nie sú viazaní učebnými programami a plánmi, ale sami majú možnosť vybrať si učebnice a štýl vyučovania. Na začiatku každého školského roka učitelia obdržia zoznamy z ministerstva vzdelania, v ktorých sa nachádza zoznam vedomostí žiaducich pre školákov. Úradníci z ministerstva spolu s rodičmi selektívnym prístupom kontrolujú spôsob vyučovania a jeho efektívnosť. Žiaci a ich rodičia si môžu sami vyberať učiteľa, školu a triedu. Rozvoj systému školského vzdelávania v podobnom duchu niekedy vedie k tomu, že učitelia prepustia z dôvodu nespokojných žiakov. Študenti a absolventi stredných a vysokých škôl v Dánsku si veľmi dobre uvedomujú, že ich nikto nenúti učiť sa, ale ak sa nebudú učiť, tak v živote nič nedosiahnu.

Ešte jednu odlišnosť dánskeho modelu vzdelávania považujú ľudia, zodpovední za vysokoškolské vzdelávanie v Dánskom kráľovstve, za mimoriadne dôležitú – „Prestíž nič neznamená, praktická výhoda je všetko“. Preto je dánsky systém vzdelávania nastavený tak, aby kádrmi zabezpečil vnútorný trh krajiny, pričom sa dôraz kladie predovšetkým na ekonomicky najprestížnejšie odbory. V prípade Dánska na 100% platia slova: „V čase globálnych ekonomických, finančných a spoločenských zmien, sa vysoké školy stávajú tvorcami vedomostnej spoločnosti a poznatkovej ekonomiky“ (Habánik, 2010, s.35).

V Dánsku nepoznajú čo je to únik mozgov. Nevedia, že vzdelanie môže byť priaznivou pôdou pre korupciu. Uvedieme jeden, avšak veľmi príznačný detail: všetky testovania a skúšky na dánskych vysokých školách vedie okrem pedagóga aj nezávislý skúšajúci, ktorí zodpovedajú za to, aby ku všetkým skúšaným sa používali rovnaké štandardy.

Avšak treba uviesť, že ani v Dánsku cesta k demokratickému vzdelaniu nebola jednoduchá a jednoliata. Reformu školského systému sprevádzala reorganizácia municipality – samosprávy, ktorú Dáni uskutočnili v roku 1970. Možno si položiť otázku: „prečo tieto dve záležitosti spájať?“ V Dánsku sa financovanie vzdelávania a jeho bezprostredné riadenie

uskutočňuje orgánmi miestnej samosprávy. Dáni sú toho názoru, že otázky vzdelávania patria bezprostredne do ich kompetencie a nepokladajú za správne odovzdať riešenie tak závažnej veci ľuďom zo štátnej správy. Táto odlišnosť sa zvlášť prejaví pri pokuse pochopiť procesy fungovania a riadenia dánskeho vzdelávacieho systému, princípy prijatia v nej riadiacich rozhodnutí. V súlade s dánskymi predstavami o moci, ktoré spočívajú v princípe „moc musí byť čo najbližšie k občanom“ sa rozdeľujú aj úlohy verejného sektora so zodpovedajúcimi rozpočtovými výdavkami: samospráva 53%, regióny – 12%, centrálna vláda – 35%. Avšak mestá a obce majú zodpovednosť pred centrálnou vládou. Je to právna a finančná zodpovednosť. Vo všetkom ostatnom sú municipality, tvorené občanmi žijúcimi na ich teritóriu, vyberajúce od nich miestnu daň, slobodné pri prijímaní ľubovoľných rozhodnutí, vrátane oblasti vzdelávania. Len vyčlenením tohto rámca možno pochopiť špecifiku dánskej školy a jej vzdelanie.

Uvedené neznamená úplnú ľubovôľu v systéme školského vzdelávania, ale len to, že existujú aj iné páky riadenia školského vzdelávania. Tých, ktorí by chceli ovplyvniť daný proces je mnoho: štátni politici, municipálni činitelia, rodičia, školské žiacke spoločenstvá, masovokomunikačné prostriedky, zamestnávateľia, odbory a mnohí iní – všetci majú na to svoje dôvody. V Dánsku funguje aktívny spoločenský život. Všetky zainteresované strany vytvárajú buď svoje štruktúry vplyvu na vzdelanie alebo patria do spoločných rád pri municipalitách, regionálnych štruktúrach riadenia, do školských rád (účasť 2 žiakov v nich je povinná).

Nikto nepochybuje o tom, že na inštitucionalizáciu takéhoto typu vzdelávacieho systému musia byť celkom odlišné sociálno-ekonomické a politické pomery, než tie na aké sme zvyknutí na Slovensku. Dánsky učiteľ má diametrálne iný sociálny status – nie je malou výkonnou súčasťou veľkého celonárodného systému Ministerstva vzdelania (s rozpočtom 3-krát vyšším ako Ministerstvo obrany), ľahostajného nielen k samotnému učiteľovi, žiakovi, rodičovi, ale aj k celému miestnemu spoločenstvu. Dánsky učiteľ je členom tohto spoločenstva a úplne od neho závisí, nevykonáva kýmsi hore zadaný príkaz, nevedie hodiny určené nejakým učebným programom, ale učí deti. A učí ich tak, ako uzná za vhodné možnostiam samotných žiakov. Preto v Dánsku neexistuje jediný učebný plán nielen pre celú krajinu, ale dokonca ani pre jednu školu. Výsledok jeho práce sa prejaví na záverečnej skúške. Pre nich pojem „skúška“ znamená niečo úplne odlišné ako u nás. My organizujeme skúšky preto, aby všetci dosiahli rovnaký štandard. Dáni usporiadajú záverečné skúšky preto, aby každý

videl a pochopil čo dosiahol. No sa samozrejme, že táto odlišná práca učiteľa v Dánsku sa odzrkadľuje aj na jeho finančnom ohodnotení.

3. Systém tvorivého vzdelávania v Nórskom kráľovstve

Všeobecné povinné vzdelávanie v Nórsku bolo zavedené ešte pred 250 rokmi. Zhodnotiť Nórsko pár slovami sa dá nasledovne: "príroda, sloboda a láskavosť....veľa úsmevu". A táto charakteristika Nórov sa prenáša aj do vzdelávacieho procesu. Jednou z národných zvláštností života v krajine je principiálna úcta a pozornosť k pôvodnému národu Nórska – Sami. Kultúra a tradície Sami sú oficiálne uznané za časť spoločnej nórskej a škandinávskej kultúry, oboznámenie sa s ktorou je povinné pre všetkých žiakov v krajine. A keďže v minulosti (v rokoch 1450 – 1814 bolo Nórsko súčasťou Dánskeho kráľovstva), mnohé tieto krajiny majú spoločné. Platí to aj pre vzdelávací systém.

Systém povinného školského vzdelávania v Nórsku predpokladá 13-ročné vzdelávanie (10 rokov – základná a stredná škola a 3 roky – staršia). Od 6-8 rokov deti navštevujú základnú školu, od 9-16 rokov – strednú. Okrem bežných kreslenia a hudby, matematiky a fyziky, rodného a anglického jazyka, Nóri sa v základnej škole povinne učia aj také predmety, ako základy náboženstva, mravnú výchovu, domáce hospodárenie a jeden predmet voliteľný. Hoci sa jedna o rovnaké vzdelávanie pre všetky nórske deti, avšak samosprávy podobne ako v Dánsku majú veľkú voľnosť a slobodu ohľadom organizácie vzdelania na ich území, čo je následne pozitívnym javom pri priblížení procesu školského vyučovania k realitám daného územia s jeho tradíciami, ekonomikou a ľuďmi. Pritom sa však neignorujú celonárodné stratégie a rozhodnutia Ministerstva vzdelania a vedy o cieľoch a úlohách vzdelania, učebné programy a plány. Nemenej dôležité je aj to, že v školách sa veľká pozornosť venuje tzv. *praktickej projektovej práci*, t.j. činnosti, ktorá je predurčená rozvíjať v deťoch umenie použiť získané na hodinách teoretické vedomosti v reálnom živote a schopnosť spolupracovať/ dohadovať sa s ľuďmi v rozličných životných situáciách.

Hodnotiť známkami v nórskejších školách sa začína až v ôsmej triede, t.j. v 12-13 rokoch žiaka. Hlbšia profesionálna orientácia sa začína v staršej škole, do ktorej mladí Nóri chodia od 16 do 19 rokov. Všetky staršie školy v Nórsku majú svoje meno a vždy sa nachádzajú zvlášť od škôl základných a stredných. V každej staršej škole majú dve povinné oddelenia: akademické (common subjects department) a profesionálne majstrovstvo (skill department).

Po ukončení staršej školy pripomínajú junákov na rázcestí. Môžu ísť na univerzitu, učiť sa v kolégiu alebo stráviť rok v národnej škole – Folk high school. To sú veľmi rozšírené v Škandinávii vzdelávacie inštitúcie, prvá z ktorých sa objavila v roku 1864 v Dánsku. Časom sa rozšírili aj do Nórska a Švédska. Dneska ich je okolo 400, 80 z ktorých sa nachádzajú v Nórsku. Diplom z takejto školy nie je dôkazom o získaní odbornosti. Do práce po skončení takéhoto vzdelávacieho zariadenia nastúpi približne 30% absolventov. Väčšia časť študentov pokračuje vo vzdelávaní na univerzitách alebo kolégiách, pretože diplom z národnej školy dáva jeho vlastníkovi doplnujúce body na prijatie na univerzitu. Úlohou národných škôl je nie natoľko vzdelanie, nakoľko pomoc pri formovaní osobnosti a výbere profesie.

Zhruba na päť miliónov obyvateľov tejto severnej krajiny pripadá 7 akreditovaných univerzít, 9 špecializovaných univerzitných inštitúcií, 22 vzdelanostných inštitúcií s označením vysokých škôl a niekoľko súkromných vysokých škôl. Približne 12,5% študentov študuje na súkromných školách, kde platia vysoké semestrálne poplatky. Príkladom je univerzita v Bergene, kde ročné školné vychádza na 22 940 NOK, čo predstavuje asi 3 000 EUR. Štátne školy sú bez školných poplatkov, platí sa len poplatok za skúšky vo výške 300-600 NOK, čo je okolo 38-77 EUR (Fryščáková, 2000).

Najstaršou z nich je univerzita v Osle, ktorá bola založená v roku 1811. Samotné meno univerzity je znakom vysokej kvality štúdia. Štatistiky z roku 2010 hovoria o viac ako 38 000 študujúcich, pre ktorých je pripravených 63 bakalárskych programov, 88 magisterských programov, a viac ako 3 700 kurzov, z ktorých si študenti tejto univerzity môžu vybrať. Univerzita ponúka aj doktorandské štúdium, kde poskytuje spoluprácu na výskume v ôsmich PhD. programoch (University., 2010). V 20-om storočí na univerzite v Osle pracovali laureáti Nobelovej ceny z ekonomie a prírodných vied.

Ostatné univerzity sídlia v mestách Bergen, Trondheim, Tromsø, Agder, Nordland a Stavanger. V Nórsku existujú aj iné alternatívy vysokoškolského vzdelania. Ide o vysoké školy, ktorých štúdium je zamerané viac do praxe ako je to na univerzitách. Druhou pomerne rozšírenou alternatívou sú ľudové vysoké školy cieľom ktorých, je vytvoriť protipól ku klasickému vzdelaniu školou „historicky - poetickou“. Ak by sme chceli priradiť tento typ škôl k nejakému typu štúdia u nás, boli by to asi vysoké odborné školy praktickejšieho druhu (Fryščáková, 2000). Štúdium na univerzitách začína pre všetky odbory rovnako, skúškou zvanou „Eksamen philosophicum“, ktorá obsahuje základy filozofie a histórie vedy. Až po jej absolvovaní začína samotné štúdium. Čo je na nórskom školstve zaujímavé a

vítané u všetkých študentov je ich bodový systém. Uchádzači o štúdium na univerzite alebo vysokej škole sú vyberaní na základe bodového systému, ktorý spočíva v tom, že študenti zbierajú body v jednotlivých oblastiach – získavajú body za prospech, body praktické, sociálne a iné. Výsledný počet bodov je umiestnený do zoznamu žiadateľov. Ak sa umiestnili v prvej polovici, majú šancu sa stať študentmi, ak nie, musia pokračovať v zbieraní bodov, aby mali nárok na štúdium o rok. Tento systém berie do úvahy celé predchádzajúce štúdium a prípadne študentskú prax. Keďže študenti sú prijímaní na základe toho systému, prijímacie skúšky, ktoré sú typické u nás, sa v Nórsku nerobia. Niektoré fakulty prijímajú priamo k štúdiu daného odboru, na iných fakultách, napr. filozoficko-historických alebo spoločenskovedných je študent prijatý a až následne si vyberá predmety podľa aktuálnej ponuky. Študenti sa môžu rovno špecializovať, alebo získať komplexné vzdelanie zakončené titulom. V druhom prípade študent prechádza predmetmi na rôznej úrovni v kombinácii s ďalšími, ktoré si sám určí. Niektorí študenti majú už pri nástupe na univerzitu predstavu o tom, čo chcú, iní sa nechávajú ovplyvniť okolnosťami až v priebehu štúdia. Je zaujímavé, že aj v oficiálnych materiáloch sú študenti vyzývaní k hľadaniu nového a k tomu, aby pri výbere predmetov išli za „hlasom svojho srdca“ (Fryščáková, 2000). Priebeh štúdia býva do istej miery ovplyvňovaný odborom štúdia. Rozdeľuje sa na štúdium predmetov na základnej úrovni, strednej úrovni a vysokej úrovni. Každý študent si môže vybrať do akej hĺbky daným predmetom sa chce zaoberať. Základná úroveň predmetu trvá jeden semester, kým vysoká úroveň až štyri semestre.

Nórsky vysokoškolský systém

Vysokoškolské vzdelávanie v Nórsku je zamerané hlavne na rozvoj návykov samostatnej výskumnej práce v oblasti teórie a praxe vo vybranom odbore. Okrem toho dôležitá úloha sa pripisuje rozvoju návykov bádateľa nielen z vedeckej, ale aj organizátorskej strany. Väčšina inštitúcií vysokoškolského vzdelávania je riadených štátom, ktorý zodpovedá za kvalitu vedomosti.

Politika nórskej vlády sa na začiatku 90-ych rokov zamerala na celoživotné vzdelávanie. Základným dokumentom sa stala Biela kniha o vysokoškolskom vzdelávaní z roku 1990/91, ktorá deklaruje dôležitosť celoživotného vzdelávania. Nórsko ako jedna z mnohých krajín má za prioritou rozvoj vzdelanostnej ekonomiky. Smer rozvoja vzdelanostnej ekonomiky je oblasť vzdelávania a oblasť vedy a výskumu. Nórska vláda si dala vypracovať projekt vedcami na obdobie 20 rokov, v spojení so vzdelanostnou ekonomikou, v ktorom sa taktiež uvádza potrebný počet absolventov jednotlivých odborov za obdobie 20 rokov, aby Nórsko napredovalo efektívne dopredu. Závety z tohto projektu sú platné pre každú vládu bez ohľadu na jej zameranie. Limitujúci počet študentov vysokých škôl má za následok, že väčšina Nórov sa nedostane na vysokú školu v Nórsku, a tak za vzdelaním musia prechádzať nórske hranice. Napríklad veľa Nórov prichádza na Slovensko kvôli štúdiu medicíny, ktoré im nebolo umožnené v Nórsku (Smith, 2000; Kelemen a kol., 2007).

Od roku 2003 Nórsko je jednou z vedúcich krajín v súlade s usmerneniami z bolonského procesu v európskom vysokom školstve. Od tohto roku bolo veľa prvkov implementovaných taktiež do kvality vzdelania. Systém má tri stupne vzdelania: bakalársky, magisterský a doktorandský spolu s ECTS kreditným systémom (Study..., 2010).

Obr.1 Vzdelanostné stupne v nórskom vysokom školstve

Prameň: <http://www.uio.no/english/about/facts/uio-facts-figures-2010.pdf>

Novou tendenciou v Nórsku je vyučovanie v magisterskom štúdiu predmetov v anglickom jazyku s cieľom zvýšenia možnosti získania práce v iných krajinách po ukončení štúdia. Tak, napríklad, v roku 2011 sa ponúkalo v Nórsku viac ako 170 študijných programov v magisterskom štúdiu, kde 1/3 programov sa prednášala v angličtine. Všetky nórske univerzity ponúkajú PhD štúdium, ktoré trvá od 4-6 rokov. V Nórsku existuje Rada pre vedecké výskumy (The Research Council of Norway) alebo národná strategická agentúra, financujúca výskumnú činnosť. Rada má svoj finančný fond, spolupracovníkov – konzultantov a programy z rozličných oblastí bádání. Rada pracuje aj ako poradný organ vlády, ktorý identifikuje momentálne a budúce potreby v bádaniach, založených na vedomostiach a zabezpečuje financovanie ako výskumov na národnej úrovni, tak aj partnerov v medzinárodných výskumoch. Vysokú kvalitu výskumov v Nórsku povolané zabezpečiť okrem vedeckých štátnych programov pod patronátom Rady a vedecko-výskumných inštitútov aj 21 centier vysokej kvality. Ich spoločným cieľom je zjednotiť väčšie množstvo bádateľov v krajine a spojiť ich so skupinami bádateľov mimo krajiny do jednej skupiny preto, aby mať možnosť doviesť svoju prácu spoločnými úsiliami k vysokým medzinárodným štandardom. Centrá vysokej kvality pomáhajú rozvíjať vedecké teórie pre biznis, stimulujú zavedenie technických novínok do výroby, zaoberajú sa sociálne objednanými výskumami.

4. Sloboda a nezávislosť ako piliere vzdelávacieho systému Fínska.

V polovici 19.storočia fínsky filozof Johann Wilhelm Snellman presvedčil svojich spoluobčanov, že len vzdelanie je schopné zabezpečiť blahobyt a položil základy pre to, aby sa v budúcnosti mohli Fíni pyšiť najúspešnejším vzdelávacím systémom na svete. Jeho idey sa rýchlo rozšírili a fínske obyvateľstvo začalo intenzívne vkladať predovšetkým vlastné sily a následne aj peniaze do vzdelania. V súčasnosti na vzdelanie zo štátneho rozpočtu Fínskej republiky ide nie menej ako 14%. A prináša to svoje ovocie. Hodnotenia a rebríčky OECD, OSN i iných organizácií ukazujú, že Fínska republika disponuje najefektívnejším školským systémom na svete. Tieto hodnotenia sú výsledkom postupného, dlhodobého, a systematického investovania do infraštruktúry tejto oblasti, ktoré vychádza z predpokladu, že budovanie úspešnej ekonomiky s pridanou hodnotou vo svete konkurencie a transformácia produkcie „od manuálnej práce k dizajnu“ nie sú uskutočniteľné bez vzdelávania pracovnej sily. Významnou charakteristikou fínskeho školského systému je, že neboli založené takzvané elitné školy a homogenita školského systému a

následne i homogenita spoločnosti (deti robotníkov študujú spolu s deťmi bankárov) bola zachovaná. To znamená, že vzdelávanie v akejkoľvek školskej inštitúcii zaručuje vysokú úroveň kvality štúdia, zaručuje úspešnosť a uplatnenie sa v živote.

Zaujímavá je aj skúsenosť Fínska, ktoré vrúcne reagovalo na americký program „Filozofia pre deti“. Vo vzdelávacej sústave tejto krajiny človek sa ukazuje ako slobodne samorozvíjajúci a samoladiaci systém. Pričom táto sloboda samorozvoja je poskytnutá ako učiteľovi, tak aj pedagógovi, čo je v našich končinách nepredstaviteľné: vo Fínsku niekoľko rokov dozadu parlament prijal zákon, podľa ktorého vo vzdelávacom systéme sú likvidované funkcie akýchkoľvek dozorcov a kontrolórov vo všetkých vzdelávacích zariadeniach a neexistujú ani na ministerstve vzdelávania. Pedagógovi sa poskytuje úplná nezávislosť pri realizácii vzdelávacích programov, ktoré prijíma Ministerstvo po dôkladnej a širokej diskusii ohľadom zosúladenia programov so súčasnými požiadavkami, ktoré sa vyžadujú od procesu vzdelávania. Fínske školstvo na seba upútalo pozornosť celého sveta opakovanými skvelými výsledkami žiakov v testoch PISA. Fínski tínedžeri sa v troch meraniach za sebou (2000, 2003, 2006), z ktorých každé bolo zamerané na inú oblasť, umiestnili vždy na prvom mieste. V testovaní spred troch rokov sa Fínsko ako jediná európska krajina dostalo v čitateľskej, prírodovednej aj matematickej gramotnosti medzi šesť najlepších krajín na svete. Fínsky učiteľ – pedagóg a žiak školy alebo študent univerzity sa neučia, ale vzdelávajú sa ako absolútne slobodné rovnoprávne bytosti v súlade s predstavami o podobe človeka budúcnosti.

Fínsky vzdelávací systém je rovnostársky, poskytuje rovnaké šance pre všetkých, nezávisle od toho, ku ktorej sociálnej skupine patrí alebo kde žije. Majúc rovnaký životný potenciál všetky deti majú rovnaké právo na kvalitné vzdelanie. Vo Fínsku neexistujú lepšie a horšie školy. Neexistuje súkromné vzdelávanie. Celý univerzitný systém je štátny. Súkromné lýcea sú povolené, avšak platené štúdium je zakázané. Pre túto krajinu je axiómou to, že absolútne ku všetkým deťom je potrebné správať sa rovnako. Deti s postihnutím sa učia v normálnych školách nezávisle od stupňa ich postihnutia.

Vo Fínsku je vzdelávanie bezplatné, dokonca aj na univerzitách, získavajúc magisterský alebo doktorský stupeň. Navyše všetci študenti majú zabezpečený bezplatný obed, pričom fínske zákony zostavujú tak menu, aby jedlo bolo chutné, syté, zdravé s množstvom zeleniny a ovocia. Ak sa vyučovanie predĺži do popoludnia, škola je povinná zabezpečiť pre deti olovrant. Taktiež je zabezpečená bezplatná doprava pre tých, ktorí bývajú viac ako 5 km od školy.

Vo Fínsku sa dôraz kladie na kvalitu učiteľov a investujú len do tých, ktorí sú úspešní. Pre pôsobenie v materskej škôlke sa vyžaduje absolvovanie vysokoškolského vzdelania v zodpovedajúcom odbore a magisterský stupeň pre výučbu v škole. Podľa zákona, každý didaktický káder musí mať vysokoškolské vzdelanie z predmetu, ktorý vyučuje a magisterský stupeň z pedagogiky. Povolanie učiteľa – to je veľká zodpovednosť, a preto ho vykonávať nie je schopný každý. Vo Fínsku je ľahšie sa stať lekárom alebo advokátom, ako učiteľom. Výber tu je veľmi prísny. Na profilujúcej fakulte, spravidla, na jedno miesto pretenduje okolo 20 uchádzačov. Avšak kto získa post učiteľa získava aj prestíž a veľmi dobrý plat jeden z najvyšších v Európe, podobne ako v Nemecku, Francúzsku, Veľkej Británii. Niet sa čomu diviť, že 25% fínskych študentov sa chcú stať učiteľmi. S tými učiteľmi, ktorí nepotvrdia svoju kompetentnosť sa rozviažu pracovné zmluvy. Žiaci a študenti s veľkou úctou sa správajú k svojim učiteľom, v ich vzťahoch je evidentný rešpekt, pričom z oboch strán. Učitelia a žiaci obedujú spoločne v jedálni, sú otvorení pre spoločnú komunikáciu a veľmi často škola sa stáva pre deti druhou rodinou.

Fínske deti začínajú školskú dochádzku v 7 rokoch a do 16 nemajú žiadne skúšky. Po skončení 9-ej triedy absolvujú jedinou dôležitú skúšku. Hodiny sú krátke 45 minútové, ale veľmi intenzívne a všetci žiaci sa zapájajú do vyučovacieho procesu. Domácich úloh dostávajú veľmi málo a namiesto mechanického biff'ovania ich učia kriticky vnímať učebnú látku. Veľký dôraz sa kladie na vedu a prax a preto väčšina vyučovania prebieha v laboratóriách v menších skupinkách, kde sa koncentrujú na vedecké experimenty. Práve pre skutočnosť, že Fíni sa neboja experimentovať – fínska pedagogika je najinovatívnejšia a kreatívna. Výsledkom toho je, že absolventi škôl, lýceí, univerzít Fínska charakterizuje schopnosť k rýchlej adaptácii, „pripravenosť vnímať a zavádzať nové idey a technológie, čo následne tvorí základ pre uskutočnenie vysoko technologických projektov v najrozličnejších oblastiach nielen vedy a ekonomiky, ale aj každodenného života“ (Vojtovič, 2014).

Fínsky štát sa usiluje o zabezpečenie životaschopného vzdelávania, ktoré môže zainteresovať študentov. Vzdelávací systém je dôkladne premyslený a zostavený pri podpore samotných študentov. Vo Fínsku je najvyššie percento

v Európe žiakov, ktorí idú na vysoké školy – 66%, a 93% Fínov končia lýcea. Pričom rozdiel medzi najslabšími a najsilnejšími žiakmi je najmenší na svete.

V hodnotovom rebríčku Fínov na prvom mieste stojí vzdelanie a nie bohatstvo. A toto pretrváva po celý život ako to potvrdzujú štatistiky, že dospelí uprednostňujú investovať peniaze do vzdelávacích programov namiesto kúpy telefónu posledného modelu.

Fínska republika zastáva pozíciu lídra na planéte vo sférach vyššieho, stredného a základného vzdelávania preto, lebo práve Fíni začiatkom 21-ého storočia sa naučili najlepšie zo všetkých národov odovzdávať od jedného pokolenia k ďalšiemu vedomosti a skúsenosti, nahromadené civilizáciou s najmenšími stratami a najväčšou efektívnosťou.

Záver

Skúsenosti ukazujú, že vzdelanie postavené na aktívnom prístupe, založenom na riešení tvorivých úloh, na jednej strane aktívne rozvíja tvorivý potenciál študentov, na druhej strane je najúčinnnejšou motiváciou učenia. Avšak pre efektívne riešenie problému rozvoja tvorivých schopností študentov vo všeobecnosti sa vyžaduje významná transformácia celého vzdelávacieho systému, vytvorenie nových prístupov vedecko-metodického a informačného zabezpečenia učebného procesu, nové vzdelávacie technológie, dovoľujúce študentom už v procese učenia získavať závažné vedecké a praktické výsledky a vytvárať nové poznatky. Pritom významná úloha pri riešení týchto problémov sa pripisuje okrem iného aj využívaniu nových informačných technológií. Napriek tomu, vychádzajúc z vyššie uvedeného môžeme konštatovať, že vo vzdelávacom systéme v škandinávskych krajinách dominantnú úlohu zohráva spoločenské usporiadanie, história, mentalita a kultúra obyvateľov týchto krajín.

Príspevok bol napísaný v rámci riešenia ITMS kód projektu 26110230099 Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne chce ponúkať kvalitné a moderné vzdelávanie

Literatúra

- Alenikov, A. G. (1990). Creative Pedagogy and Creative Meta Pedagogy. *The Progress of Education*, Vol. LXV, No. 12, pp. 274—280.
- Delgadová, H. (2010). Kultúra a komunikácia. teoretické východiská a vymedzenie pojmov. *Kultúrna pluralita, univerzalizmus, interkultúrna komunikácia, interkultúrne kompetencie : Monografický zborník - grantový projekt VEGA 1/0561/08*. Bratislava : Ekonóm, 2010. ISBN 978-80-225-3093-4. - s.141-161.
- Fryščáková, H. (2000). Studium v Norsku. *Lidé a země*, roč. 49, č. 1, s. 121-122. ISSN 0024-2896.
- Habánik, J. (2010). Nové výzvy a trendy v rozvoji vysokých škôl. *Sociálno-ekonomická revue*. Roč.8, č.4(2010), s.35-39. ISSN 1336-3727.
- Havierníková, K. (2011). Úloha univerzity pri vytváraní podmienok pre rozvoj regiónu. *Sociálno-ekonomická revue*. Roč.9, č.4(2011), s.37-49. ISSN 1336-3727.
- Hricišáková, D. (2014). Matematická gramotnosť, ako ďalej? *Sociálno-ekonomická revue*. Roč.12, č.1(2014), s.97-100. ISSN 1336-3727.
- Ivanová, E. (2013). Innovations as a Basis of Enterprise competitiveness. *Innovation processes in organizations*. Wien/Berlin : Mercur Verlag, 2013. ISBN 978-3-9503470-5-0. s.131-149, [1,00 AH].
- Kelemen, J. a kol. 2007. *Pozvanie do znalostnej spoločnosti*. Bratislava: Iura Edition, 2007. ISBN 978-80-8078-149-1
- Keyová, E. (1900). *Storočie dieťaťa*. Berlín.
- Klierová, M., Kútik, J., Michalko, J. (2014). Contribution of educational technology in area of e-government. *Present day trends of innovations 4*. Brno: B&M InterNets. ISBN 978-80-260-6150-2. s.124-133.
- Kordoš, M. (2013). Innovations and their impact on the Global World Economy Development. *Innovation processes in organizations*. Wien/Berlin : Mercur Verlag, 2013. s.66-86. ISBN 978-3-9503470-5-0.
- Robinson, K. (2013). *Finding Your Element: How To Discover Your Talents and Passions and Transform Your Life* (with Lou Aronica). Viking. ISBN 9780670022380.
- Rýdl, K. (2003). *Inovace školských systémů*. Praha : ISV. ISBN 80-86642-17-8.
- Smith, K. 2000. *What is the „knowledge economy“? Knowledge-intensive industries and distributed knowledge bases* [online]. [cit. 2014-09-06]. Dostupné na: <http://www.bgrazvitie.net/bg/150/smith.pdf>.
- STUDY IN NORWAY. *Norwegian higher education system* [online]. Aktualizované 25-01-2010 [cit. 2014-09-06]. Dostupné na: <http://www.studyinnorway.no/sn/Education-system/Norwegian-higher-education-system>.
- UNIVERSITY OF OSLO. *Facts and figures about university of Oslo 2010*. [online]. Oslo: University of Oslo, 2010. 2 s. [cit. 2014-06-09]. Dostupné na: <http://www.uio.no/english/about/facts/uio-facts-figures-2010.pdf>.
- Vagin, J. (1996). *Kreatívni a primitívni. Základy ontogenetickej personológie a psychopatológie*. PŠMA. Perm.
- Vojtovič, S. (2011). *Koncepcie personálného řízení a řízení lidských zdrojů*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing. 192 s. ISBN 978-80-247-3948-9.
- Vojtovič, S. (2012). Tvorba a riadenie imidžu strednej školy (1.). *Manažment školy v praxi*. č.10(2012), s.14-16. ISSN 1336-9849.
- Vojtovič, S. (2014). Higher education in the conditions of new economy. *Techničeskije universitety: integracija s evropejskimi i mirovymi sistemami obrazovanija : Materialy VI meždunarodnoj konferencii*. Iževsk : Izd-vo IžGTU imeni M.T. Kalašnikova, ISBN 978-5-7526-0648-9. s.59-64, CD ROM.
- Vygotskij, L.S. (1976). *Vývoj vyšších psychologických funkcí*. Praha: SPN.
- White, S. (2011). *Developing Defensible Classroom Programs for Gifted Secondary School Learners*. Auckland, New Zealand: Gifted Education Consultancy. ISBN 10:0473175177

Kontakt

Emília Krajňáková, doc., CSc.
 Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka,
 Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov,
 Katedra manažmentu a rozvoja ľudských zdrojov
 Študentská 3, 911 00 Trenčín
 e-mail: emilia.krajnakova@tnuni

SUMMARY**Creative education in Scandinavian countries**

Emília KRAJŇÁKOVÁ

Detailed analysis of different levels of education in Scandinavian countries allows us not only to learn about the specificities of educational policies in these countries, but also, and perhaps from our point of interest even more importantly, it provides valuable information about scrupulous process of professional selection of youngsters and training for various professions (among others also training of future scientists). One has to point out that Scandinavia is gradually establishing its place in global educational policy, it tries to respond to the global tendencies and measures, all while still incorporating its own educational and scientific interests. Scandinavian public universities and educational institutions originate from the tradition that is inspired by the philosophy of Danish pastor N.F.S. Grundtvig, who believed in the potential of ordinary people that could be achieved through dialogue, i.e. through spoken word in their native language. This approach opposed the traditional schools from that period, which taught Latin as the main subject. Because of historical development an informal education of adults has always been interconnected with democracy and active participation of people in political and cultural activities in Scandinavia. Different educational institutions perceived their practice as a part of teaching the people about civic duty. Teaching in study groups has been preferred pedagogical method for a long time. Even nowadays the students are working in teams, where everybody is both teacher and a student. To be a teacher reaches beyond simple stating of facts or delivering a lecture. To be a teacher is to, in a certain way, also to be a student; as 19th century Danish philosopher S. Kierkegaard said, the teaching begins when the teacher learning from a student puts the student in his place to see what the student understands and how they understand it. This implies that if we want to lead a person somewhere, firstly we have to determine where that person stands and only then begin from there. Simple interest in only showing the extent of one's knowledge is merely a proof of a striving for the admiration, however, real approachability originates from the humility and willingness to help. Above described approach permeates modern pedagogical theory in Scandinavian countries. We presume that the offered material is current from the both scientific and practical point of view and relevant when comparing and studying the educational and scientific policy in Slovakia, whose development should similarly be formed by both global and national trends.

JEL Classification: E25, E28, O35.

VÝUKA HUMANITNÍCH PŘEDMĚTŮ A NÁSTUP SPOLEČNOSTI SÍTÍ

The Teaching of the Humanities and Coming of Network Society

Marina LUPTÁKOVÁ, Milan LUPTÁK

Abstrakt

Základní vývojovou tendencí naší doby je nástup společnosti sítí. Důsledkem tohoto procesu se především urychluje rozklad tradičních duchovních hodnot, jako jsou důvěra, čest, víra v Boha, sociální solidarita, které jsou důležité pro fungování společnosti. Probíhající změny v ekonomice a politickém uspořádání společnosti, které doprovázejí nástup společnosti sítí, zákonitě vyvolávají hluboké změny také v hodnotových orientacích západoevropských společností. Rozklad tradičních hodnot se odehrává také pod vlivem expandující neoliberální ekonomiky a neoliberálního ekonomického myšlení. Dnešní epocha postmoderny je přirovnávána k období 5. století před n. l., kdy ve starověkém Řecku dominovala filosofie sofistů. Alternativou učení sofistů je sice filosofie Sokrata, ale v první řadě křesťanské pojetí člověka. Tyto tendence jsou natolik závažné, že je musí také akceptovat vysokoškolská výuka humanitních disciplín.

Klíčová slova

společnost sítí, rozklad duchovních hodnot, filosofie Sokrata, křesťanské učení, etika práce

Abstract

The coming of network society is the basic tendency of nowadays. The ongoing changes in the economy and the political organization of society that accompany the onset of network society, inevitably produce profound changes in the value orientations of Western communities. First and foremost result of this process is the disintegration of the traditional spiritual values, such as confidence, honour, faith, social solidarity, which are so important, for the traditional values is coming also under the influence of expanding neoliberal economy and neoliberal economical way of thinking. The contemporary epoch of the postmodernity is equated to the epoch of the 5th century B.C., when in Ancient Greece the sophist's philosophy was dominated. The alternative to the sophist's doctrine is Socrates' philosophy, but first of all the Christian concept of the person.

Keywords

Network society, disintegration of spiritual values, philosophy of Socrates, Christian doctrine, ethic labour

JEL Classification: O35, P17, I25.

Úvod

Výuka humanitních disciplín jako integrální součást profilu absolventa vysoké školy, nemůže nezohlednit určující společenskou tendenci naší doby – záměnu hierarchické, pyramidální struktury a společnosti a státu, jejich síťovou organizací.

Síťové uspořádání má oproti hierarchické formě organizace významnou přednost ve své větší přizpůsobivosti požadavkům prostředí i svých vlastních účastníků. Zásadou nových informačních a komunikačních technik dokázalo síťové uspořádání (zatím sociologicky nejdůkladnější práci o nástupu společnosti sítí představuje v roce 1996 vydaná trojdílná monografie Manuela Castellse, nazvaná „The Rise of the Network Society“) účinněji než

hierarchická organizace řešit problémy koordinace a kontroly komplexních činností: mobilizovat společenské zdroje a harmonizovat činnosti jednotlivých sociálních segmentů. Od konce šedesátých a v průběhu sedmdesátých let 20. století se přednosti informatizovaných sítí začínají prosazovat v ekonomice (nejúčinněji v oblasti finančnictví) a stávají se předpokladem rozvoje ekonomické globalizace a později pod hesly všudypřítomné kontroly a větší autonomie na vlně triumfujícího neoliberalismu a neokonzervatismu, proniká síťová organizace také do jednotlivých institucí demokratických politických systémů. Zajímavý je fakt, že koncepce síťového uspořádání společnosti, prosazovaná euroamerickou neokonzervativní pravící v 90. letech paradoxně využívala hesel, s nimiž přišla v letech šedesátých 20. století západoevropská „nová

levice“ – jednalo se například o hesla: větší autonomie, více flexibility, která posloužila jako nástroj přenosu nákladu na jednotlivé subdodavatele velkých firem (Keller, 2004, s. 38).

Probíhající změny v ekonomice a politickém uspořádání společnosti, které doprovázejí nástup společnosti sítí, zákonitě vyvolávají hluboké změny také v hodnotových orientacích západoevropských společností. Nejen protagonisté konzervativismu (Edmund Burke, Louis de Bonald, Joseph de Maistre, Friedrich Karl von Savigny, aj.), ale také jeden z korifejů liberalismu Alexis de Tocqueville, prozíravě a svorně anticipovali ještě v první polovině 19. století, že moderní společnosti od svého počátku potřebují pro své fungování hodnoty, které byly vytvořeny ještě v předmoderních poměrech. Mnohé hodnoty (jako je důvěra, zodpovědnost, loajalita, čest, služba, víra v Boha, sociální soudržnost, mezigenerační podpora, atd.), bez nichž by moderní společnost nedokázala udržet svou integritu, se formulovaly ještě v raném středověku. Instituce a hodnoty, jenž moderní společnost přijala z dob minulých, však sama nedokáže vytvářet a posilovat, nýbrž je při své reprodukci rozkládá a tato tendence se znásobuje v období dnešního nástupu společnosti sítí, která je založen na novém, razantním vzestupu individualismu (Lupták, 2011, s. 320). Oslabování tradičních hodnot doprovází též expanze neoliberální ekonomiky a ekonomického myšlení, které se odehrává na úkor jiných forem regulace sociální, a to i v případě, že ekonomický růst neposiluje sociální kohezi, nýbrž ji rozleptává a narušuje.

Pokud sociologie, ale totéž platí pro politologii, filozofii a veškeré sociální myšlení, nenaleznou svůj ohrožený „raison d'être“, tím že budou na tyto krajně neblahé důsledky jednoznačně upozorňovat, odsune je neoliberální ekonomika se vši svou omezenou přímočarostí do skladiště přebytečných (Keller, 1995, s. 161).

1. Teorie společenských sítí a hodnotový relativismus postmoderny

Ideologický rámec probíhajících hlubokých změn v hodnotových orientacích vyspělých demokratických zemí vytváří paradigma postmodernismu, které se vztahuje k životnímu způsobu a životnímu stylu, náladě a praxi a stavu pocitu a ducha, jenž spočívá především na pluralitě, heterogenosti a diskontinuitě, jako základní orientační směrnice, a zároveň označuje pestrou množinu netradičních kulturních aktivit a výtvorů. Společným jmenovatelem postmoderny, jako mnohohodimenzionální, vnitřní nesourodé reakce na existencionální a ekologické deficity moderny, je odmítavý vztah k jednostranné racionalistické

projekci světa a k velkým vyprávěním osvícenecké provience a upřednostňování jazykových her, míšení posvátného a profánního, minulého a budoucího, kultu privitivismu a estetické rafinovanosti, komického a tragického, záliba v mýtech a archetypech a ve spíše uměleckém nežli vědeckém světovém názoru (Sociologické, 2000, s. 211 – 214).

Na pozadí všech těchto principiálně nových společenských tendencí probíhá také, a to již po dlouhá desetiletí diskuze o potřebě provést zásadní reformu českého vzdělávacího systému. Nutno uvést, že stávající pedagogická soustava se vytvářela v Evropě před přibližně 350 lety, pod vlivem epochy renesance a zvláště myšlenkového odkazu světoznámého českého pedagoga a humanisty J. A. Komenského. Jeden z jeho pedagogických principů hlásá, že žák a student se musí učit všemu tomu, co budou potřebovat pro svůj život. Soudobý vzdělávací systém na tento pedagogický odkaz J. A. Komenského navazuje, výsledkem čehož jsou však také permanentní stížnosti kritiků českého školství na rostoucí přetíženost žáků nepotřebnou encyklopedičností výuky, na preferování memorování poznatků, místo kultivace samostatného myšlení studentů, zaostávání výuky za potřebou praxe, atd. Politická decizní sféra prozatím nerozpracovala fundovanou koncepci perspektiv rozvoje českého školství, která by zohledňovala pozitiva a rizika nastupující společnosti sítí, a proto reaguje na měnící se společenské realie jen prostřednictvím dílčích administrativních kroků anebo sérií improvizací, ale také pokusy nechat, aby se oblast školství rozvíjela sama, bez zásahů státních orgánů.

Pokud akceptujeme tezi významného německého ekonoma a sociologa kultury první poloviny 20. století, Alfreda Webera, že v protikladu k technicko-technologickému pokroku v dějinách lidstva, sociálně – kulturní vývoj civilizace nezaznamenává srovnatelně dynamický a zjevný pokrok a napředování, nýbrž především cyklickou reprodukci značně setrvačných diskrétních etnicko-civilizačních paradigmat a věčných filosofických témat, fundament kterých vyrůstá ze specifického pro každou civilizaci náboženství – naskýtá se možnost hledat odpovědi na mnohé z problémů, které přináší nastupující společnost sítí (Lupták, 2011, s. 18).

Pokusme se zorientovat v některých problémech dnešní postindustriální a postmoderní doby, které se promítají také do obsahu vysokoškolské výuky humanitních disciplín.

Kritické sociální myšlení vědomé si cyklické opakovatelnosti historických situací, srovnává naši přítomnou postmoderní společnost s její *expanzí* informací s epochou 5. století před n. l. ve starověké athénské demokracii, kdy tamější společnosti dominovala filosofie sofistů. Athénská demokracie

učinila účast na veřejném životě právem a povinností. Losem mohl být zvolen kterýkoli občan výkonným politikem, úředníkem, soudcem. Do polických procesů tak byli vtaženy vrstvy, které se záležitostmi politiky nikdy nezabývaly. Vznikla proto společenská poptávka po znalostech z oboru rétoriky i po celkovém minimu všeobecných vědomostí, jaké jsou k veřejné činnosti nutné. Na tuto společenskou poptávku reagovali učitelé – sofisté, kteří za úplatu nabízeli poučení, jak si počínat, aby ve své politické činnosti dosáhli úspěchu. Sofistický způsob šíření vzdělanosti vedl k jejímu zpovrchnění, k mělkému osvětářství, nárůstu nedovzdělanosti, k ústupu od hlubšího pohledu na věc a hlavně k utvrzování názoru, že neexistují žádné absolutní normy, co je správné, a co je špatné, protože „měrou všech věcí je člověk, jsoucích, že jsou a nejsoucích, že nejsou.“ (Trettera, 1996, s. 184). Byla to zejména určitá relativizace pravdy i mravních hodnot a příliš pragmatický a manipulativní vztah k vědě doprovázený malou starostí o jeho racionální zdůvodnění, jež charakterizovaly sofistické myšlení, které vedly nakonec Sokrata – jednoho z korifejů moderního evropského myšlení, k tomu, že ačkoli ze sofistického prostředí vyšel, zaměřil nakonec svou filozofii proti sofistům.

Cesta k vědě podle Sokrata je cestou sebepoznání člověka, jenž lze dosáhnout prostřednictvím živého rozhovoru – dialogu skládajícího se ze dvou fází. V rámci negativní fáze dialogu Sokrates podrobuje skepsi zjednodušené a zploštěné chápání věci, jaké do aténské prostředí vnesli sofisté, protože filosofická úvaha musí začínat tím, že otrásá vším daným a tím přivádět k přemýšlení. V rozhovorech Sokrates usvědčuje z nevěděni ty, kteří myslí, že jsou vedoucí, protože to, co pokládají za věděni, je jenom mínění. Sokrates se svými spolubesedníky nepolemizuje, nýbrž systematickým kladením otázek, jež jsou často ironicky zabarveny (tzv. Sokratova metoda, když se žák neptá učitele, nýbrž naopak, žák je tím, kdo je učitelovými otázkami veden k odpovědím), je nutil jejich výchozí tezi doplňovat, pozměňovat, hledat pro ni důvody, až přivedl spolubesedníky k závěrům, které byly v rozporu s tím, co tvrdili na začátku rozhovoru, nebo co se o dané věci obecně soudilo. Druhá fáze sokratovského dialogu je pozitivní a je založena na hledání stále jasnějších pojmů toho, co je dobro, spravedlnost, čestnost (Tvrdý, 1947, s. 491). Sokrates se upřímně domníval, že ostatním v hledání pravdy pouze pomáhá, sám ji nezná, a proto v této fázi dialogu nedospívá k nějakým jednoznačným všeobecně platným určením (jeho filozofickým krédem bylo „vím, že nic nevím“), dozvídáme se tu spíše, jak to s věcí není, než jak to s ní je, a to proto, aby dal „průchod“ tomu, co považuje v člověku za nejdůležitější a tím je

individuální sebevědomí. Na rozdíl od sofistů tedy nutně dospívá na tehdejší dobu k nonkonformnímu názoru, že schopnost rozlišovat mezi dobrem a zlem je zakotvena v rozumu jednotlivce, a nikoli ve společnosti. Sokrates nabádá, že je třeba lidi naučit cestě k sebepoznání, kterou vytýčil ve svých dialozích, protože tam, kde vládne rozum, se duše naplňuje ctností. Proto je pro Sokrata nejdůležitější ze všech věd etika a z ní vyplývající problém učitelnosti ctností, neboť poznal, že ctnosti nelze prostě předávat od učitele k žákovi, ale musí vycházet z vlastního nitra člověka. Při hledání ctnosti pomáhá člověku božský hlas jeho nitra (daimonion), který promlouvá k člověku zcela určitými imperativy svědomí – upozorňuje ho, čemu se má vyhnout, aby se neodklonil od ctnostného jednání. Sokratova filozofie racionálního intelektualismu, kladoucí množství otázek (což je činnost za všech okolností nebezpečnější než na ně odpovídat), se tak stává na rozdíl od sofistického relativismu a žonglování s pojmy, hledáním moudrosti, která je schopná vnést do světa informací určitý řád.

2. Východiska z hodnotového relativismu postmoderny: přes filosofii Sokrata ke křesťanské víře

Nutno však uvést, že ve starověké filozofii učitel moudrosti sice představuje její vrchol, ale nevyskytuje se v ní žádný vykupitel s božskými atributy. Teologickým důsledkem této situace ve starověké společnosti byl pohanský přízrak strnulého, do sebe sama zářícího božstva – idolu, které lásku neopětuje, které je jenom zbožňované všeho stvoření, nikoli ale spolupůsobícím subjektem onoho „důvěrného rozhovoru duše s Bohem“. Sokratova moudrost filozofie proto stojí v nejpříkřejším protikladu ke křesťanství, které vyjadřuje láskyplné snížení se (jež oblažuje víc než všechna Sokratova filozofická moudrost) vyššího k nižšímu, Boha k člověku, světe k hříšníku (Scheller, 1971, s. 15).

Nejvýznamnější prožitek evropského člověka, objevení Krista, zásadním způsobem mění strukturu vnímání světa, bližního a především božstva a staví tak křesťanskou civilizaci mírou jejího humanismu na piedestal absolutně nejvyšší, který nelze obětovat například vábení koncepcí multikulturalismu.

Hledat a nacházet duchovní smysl toho, co přináší moudrost filosofie, znamená v první řadě hledat smysl historického vývoje a zamýšlet se nad otázkami historiosofie.

Významný ruský filosof a teolog minulého století P. A. Florenskij, jehož životní dílo doznalo širokého vřelého v intelektuálních kruzích Západní Evropy a Ameriky, zdůrazňoval, že historiosofie (ptát se po

smyslu událostí, které se stanou a stanou se správe proto, že se musí stát) není ničím jiným, než více či méně zamaskovaným bohoslovím historie, jenž může mít podobu chiliasmu – krypto-bohosloví či lžebosloví nebo eschatologie, bohoslovectví, které dokáže správně vykládat Kristovo učení (Florenskij, 2005, s. 104).

V sekularizovaném jazyce soudobé historiosofie plně nadšeného přesvědčení, že aktuální stav společnosti je nejdokonalejší ze všech možných světů a tudíž předurčený k věčnému trvání, a to zcela v intencích závažného principu hegelovské filosofie „všechno, co je rozumné, je skutečné, a všechno, co je skutečné, je rozumné“ (a proto je tu historiosoficky spřízněný výklad liberalismu jako konce historie v podání F. Fukuyamy a ideologie reálného socialismu) – nelze přehlédnout právě obrazy a schémata chiliasmu (od řeckého chilios – tisíc, blouznivé sektářské víry vzniklé v křesťanské církvi ještě ve druhém století našeho letopočtu a založené na živé interpretaci Nového zákona, knihy Zjevení sv. apoštola Jana Bohoslova (Zj. 20,4; Zj. 20,6). Chiliasté věří v příchod tisíciletého Království Ježíše Krista, které nutně bude předcházet konci světa. Křesťanská církev postupem doby sice dokázala chiliasmus, ve kterém nacházela snahu sloučit proroctví Zjevení a pohanský apokalyptický smyslný ideál sociální spravedlnosti, překonat, avšak vábení definitivně kompenzovat všechna lidská utrpení a nespravedlnosti ještě tady a teď na zemi, v politickém a filosofickém myšlení dále přetrvává (Lupták 2011, s. 21). Naproti tomu eschatologicky (od řeckého slova eschata – směřovat k věcem budoucím), výklad vychází z předpokladu, že cílem historie je překonat slepou logiku světských dějin a vést nás do věčnosti. Historické neúspěchy pak měřeno optikou tohoto výkladu, interpretovány jako dobrodiní, protože uzdravují člověka z jeho snahy klanět se lidstvu, národu nebo světu a z víry v humanitní pokrok, jehož pohnutkami nejsou ani láska, ani zbožnost, nýbrž pyšný sen o pozemském ráji. V eschatologické vizi opírající se o skutečné události je Kristus alfou a omegou historie: jejím začátkem – příchod Ježíše Krista a Jeho vtělení a koncem – ukřižování na Kříži a Vzkříšení, sestoupení Ducha svatého, ale také středem historie, ve kterém člověk na základě svého svobodného rozhodnutí prostřednictvím následování života Krista, účastenstvím v Církvi Kristově nachází zdůraznění své existence, naplnění svého osudu a svého sjednocení s Bohem a tím i své spásy.

Opravdový pokrok člověka se proto neodehrává v historii politiky s jejími utopiemi, ideologiemi a iluzemi, nýbrž je dílem dějin spásy, pojímaných jako zbožštění člověka (theosis) a zdokonalování lidského ducha, kterým vládne historický Bohočlověk, Ježíš Kristus. Jedině v eschatologické perspektivě se tak

osobnost člověka definitivně vymaňuje zpod vlády osudu, času a podle míry své křesťanské dokonalosti zakouší ještě v pozemském životě stav věčnosti – Království Božího (Špidlík, 1996, s. 151).

Nacházet duchovní smysl toho, co přináší moudrost filosofie nám, však také umožňuje kultura. Nelze nepřipomenout, že slovo kultura pochází od slova kult - uctívání Boha, což postmoderna, jež programově desakralizuje původně náboženské pojmy a takto jich zbavuje autentického významu, zcela ignoruje. Kultura ve svém původním smyslu je ústrojný systém prostředků, jimiž se uskutečňuje a zjevuje hodnota přijatá jako absolutní. Z tohoto důvodu je předmětem víry. Víra určuje určitý kult, kult pomáhá pochopit svět a toho pochází kultura. Jestliže každý člověk je vytvořen k obrazu Božímu, je také kultura ikonou Božího království (Špidlík, 1996, s. 124).

K vyprazdňování tradičního křesťanského významu však dochází i v souvislosti s komplementárním pojmem víra, která podle sv. apoštola Pavla „pak jest nadějných věcí podstata a důvod neviditelných“ (Žd 11;1). Příkladem může být teorie personalistiky, která sice běžně operuje pojmy „víra“, „důvěra v sebe a ve svůj tým“, „víra v budoucnost“, ale snaží se tyto pojmy výlučně „světsky ukotvit“ (Viz např.: Hroník F.: Rozvoj vzdělávání pracovníků. Praha, Grada Publishing, 2007). Křesťanská tradice je stejně oslabována i ve frekventovaném slově charisma. Původní význam tohoto slova je spojován s nábožensky exaltovaným ovzduším prvotního křesťanství, kdy přirozená autorita náležela tzv. charismatikům, kterým byl dán Boží dar „slyšet, mít vidění (tj. prorokovat), ale též „zázračně uzdravovat“ V současnosti se však slovo charisma zaměřuje za popularitu, lídrovství či dokonce fotogeničnost.

Objektivizace vztahu Boha člověka v západním křesťanství (zeměpisně Západ byl posléze vymezen svým východním pomezím po spojnici měst Dubrovnik a Tallin) zapříčinila, že jeden z klíčových pojmů byzantské náboženské filosofie „logos“ je s osobitou obratností nahrazen latinským pojmem „ratio“. V důsledku této účelové substituce z řeckého pojmu logos mizí dimenze dialogu, jehož předobrazem jsou vztahy láskyplného společenství Boha a člověka. Moderní evropská věda proto sice velice často operuje pojmem logos např. v názvosloví disciplín politologie, antropologie a sociologie, avšak zcela neadekvátně vzhledem k jeho významu, a proto i s nutnými ztrátami, jelikož oblast vědy a teologie se skvěle doplňují, i když si to většina současných badatelů nepřipouští (Dostálová, 1990, s. 184).

Teoretickým východiskem sémiotiky je tvrzení, že jazyk a jeho slovní zásoba modelují svět. Současně však platí, že jazyk modeluje i samotného uživatele

jazyka. V tomto kontextu jazyk vytváří primární samostatnou fenomenologickou entitu, která otevírá své bohatství (proto je tak důležité chránit křesťanské jazykové základy naší kultury) až v procesu mezilidské komunikace, jež však předchází chápání slov percipientem (přesně takovým způsobem se malé dítě učí jazyku).

Vskutku se tak potvrzuje svědectví Evangelia sv. Jana – „Na počátku bylo Slovo, to Slovo bylo u Boha a to Slovo byl Bůh“ (J 1;1).

Kromě toho je třeba uvést, že jsme svědky úsilí zredukovat výuku humanitních a ekonomických věd na vysokých školách na genezi liberalismu, prezentovaného jako hlavní a nejúspěšnější intelektuální proud historie, což nejenom odporuje původnímu křesťanskému ethosu práce, jenž je vyjádřen v poselství Starého zákona „v potu tváře budete získávat chléb svůj vezdejší“, ale především zbavuje lidskou práci a poznání jakéhokoli eschatologického smyslu. Křesťanství se totiž osvědčilo zejména jako náboženství utrpení a protivenství a přinejmenším v Evropě bylo zřejmě nejautentičtější v těžkých dobách: není jednoduché sladit pozemskou slávu s obrazem ukřižování Krista. Úspěch proto v křesťanském učení není garantován každému lidskému snažení, nýbrž se dostavuje po dlouhodobé a houževnaté práci jednotlivce a zpravidla je výjimečný a doprovází ho množství osobních omylů, pádů, ponížení a porážek. Naproti tomu islám je náboženství úspěchu. Korán učí, že společnost, která žije ve shodě s Boží vůlí (což zahrnuje spravedlnost, rovnost a poctivé rozdělení majetku), nemůže neuspět. Muslimské dějiny nároky islámu jako náboženství úspěchu po určitá období potvrzovaly. Francouzským osvícencům a liberálům se islám jevil jako „sympatický a jednoduchý“, což souviselo se strukturou náboženského dogmatu islámu, jeho silným racionalismem a utilitarismem (Armstrongová, 1996, s. 426 – 427).

Ve svých důsledcích redukcionismus ve výuce humanitních a ekonomických věd na vysokých školách (což je mimochodem stejně nesprávná metodologie poznání, jaké se přidržovala ideologie reálného socialismu, která zdůrazňovala výuku především materialistického proudu historie) však

také překáží plnohodnotnému vědeckému dialogu a především komplikuje rozvoj vědy, který se nezakládá na glorifikaci a nezvratnosti a nevyhnutelnosti triumfu tzv. hlavního proudu historie, nýbrž na pochopení významu dějinné nahodilosti a spontaneity, jenž obsahují „kód“.

Závěr

Pokud i v postmoderních časech chtějí společenské vědy i nadále sloužit tomu poslání, v něž nás naučila věřit moderní epocha: být kritikem aktuálních výkonů společnosti a všech iluzí, pustých fantazií, vědomých lží, zkamenělých pravd, jen nutné se znovu ptát jaké má být vědění, aby se pro ně v lidském životě znovu našlo důležité místo, a co mají dělat ti, kteří se tvorbě vědění zasvětili, aby právě takové místo vědění zajistili.

Humanitní obory jsou přetvářením významů již daných, jsou výkladem jevů již nasycených smyslem, jsou reflexí nad životem, který musí být v každém svém okamžiku pochopen jako soubor možností nikdy zcela neurčených a nikdy zcela nedeterminovaných, a proto z hlediska prezentace vývoje společenských ve vzdělávacím procesu na vysokých školách jsou důležité nejenom jeho úspěchy, ale i omyly a deformace (Bauman, 1995, s. 18 – 19).

Vzdělanost a všechny slova jeho čeledi: vzdělávati se, vzdělati se, vzdělaný, vzdělanec, vyvolávají představu, že jde o nějaké spění do výše, nahoru. Představa to není výlučně česká, a je také krásná. Například v ruštině, ve které jsou vlivy církevně-slovanského jazyka ještě silnější, slovo vzdělání „obrazování“ připomíná, že jeho úkolem je obnova obrazu Božího v padlém člověku, a že je to úkol, jenž předchází veškerému světskému vědění (Eisner, 1996, s. 287).

V etymologii slova vzdělanost se tedy zjevuje normativní idea vzdělanosti, která odpovídá křesťanské a osvětské představě jako duchovní práce na sobě samém, ale též východisko z dnešní situace, kdy slogan společnosti vědění zůstává pouhou rétorickou figurou a humanitního vědění závrtným způsobem ubývá.

Literatura:

Armstrongová, K. (1996). *Dějiny Boha*. Praha : Argo. ISBN 80-7203-050-7, 349 s.

Bauman, Z. (1995). *Úvahy o postmoderní době*. Praha : Slon. ISBN 80-85850-12-15, 163 s.

Bible Svatá aneb Všecka Svatá Písma Starého i Nového Zákona. Podle posledního vydání Kralické Bible z roku 1613. Praha : Česká biblická společnost. 1991.

Dostálová, R. (1990). *Byzantská vzdělanost*. Praha : Vyšehrad. ISBN 80-7021-034-6, 295 s.

Eisner, P. (1996). *Čeština poklepem a poslechem*. Praha : Pražské nakladatelství J. Poláčka a nakladatelství B. Just. ISBN 80-901544-9-2, 287 s.

Florovskij, G. V. (2005). *Christijanstvo i civilizacija. Izbrannyje trudy po bogoslovju i filosofiji*. Sankt Petěrburg : RGA. ISBN 5-88812-154-1. 590 s.

Keller, J. (2004). *Dějiny klasické sociologie*. Praha : Slon. ISBN 80-86429-34-2. 483 s.

Keller, J. (1995). *Dvanáct omylů sociologie*. Praha : Slon. ISBN 80-85850-09-05. 167 s.

Lupták, M., Prorok, V. (2011). *Politické ideologie a teorie. Od starověku po rok 1848*. Plzeň : Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-264-6, 414 s.

Scheller, M. (1971). *Řád lásky*. Praha : Vyšehrad. 134 s.

Sociologické pojmosloví. (2000). *Sociologické školy, směry, paradigmata*. Praha : Slon. ISBN 80-85850-81-8. 258 s.

Špidlík, T. (1996). *Ruská idea. Jiný pohled na člověka*. Velehrad : Refugium. ISBN 80-86045-02-1. 380 s.

Tretera, I. (1996). *Nástin dějin evropského myšlení. (Od Thalety k Rousseauovi)*. Praha : UK. 323 s.

Tvrdý, J. (1947). *Průvodce dějinami evropské filosofie*. Brno : Učitelství nakladatelství společnost s r. o. 490 s.

Kontakt

PhDr. Marina Luptáková
Husitská teologická fakulta Karlovy univerzity v Praze,
Pacovská 350/4, 140 00 - Praha 4.
e-mail: luptakm@seznam.cz

PhDr. Milan Lupták, CSc.
Katedra politologie,
Fakulta mezinárodních vztahů,
Vysoká škola ekonomická v Praze.
Náměstí W. Churchilla 4, 130 00 Praha 3.
e-mail: luptakm@seznam.cz

SUMMARY**The Teaching of the Humanities and Coming of Network Society**

Marina LUPTÁKOVÁ, Milan LUPTÁK

Decomposition and weakening of the state power, which in the times when the foundations of modern civilization were created, ensured social order and hierarchy of natural inequality, is in present time (in sociology referred to as a postmodern) constantly deepening. The needs of the citizens, whose satisfaction in past required a complex formation of social consensus by using threats and coercive force of the state power together with ideological indoctrination, will be nowadays coped very well with by the market, advertising and mass media. The coming of network society is the basic tendency of nowadays. The ongoing changes in the economy and the political organization of society that accompany the onset of network society, inevitably produce profound changes in the value orientations of Western communities. First and foremost result of this process is the desintegration of the traditional spiritual values, such as confidence, honour, faith, social solidarity, which are so important, for the traditional values is coming also under the influence of expanding neoliberal economy and neoliberal economical way of thinking. The contemporary epoch of the postmodernity is equated to the epoch of the 5th century B.C., when in Ancient Greece the sophist's philosophy was dominated. The alternative to the sophist's doctrine is Socrates' philosophy, but first of all the Christian concept of the person.

As a result of this situation we nowadays talk about the collapse of „grand narratives“, i. e. the impossibility of any systematic interpretation of the world, that could support the cohesion of society on the basis of universal value consensus, which consequently leads to marginalization of the social science education (humanities). The humanities are transforming the meanings already given, the interpretation of the phenomena already saturated sense, are a reflection of life, which must be in its every moment understood as a set of options never completely unspecified and never quite predetermined, and therefore in terms of presentation of social development in the educational process universities are important not only his achievements, but also the errors and distortions.

Rehabilitation of social sciences in the university education assumed that these sciences again begin to meet world-view function. In this context, there will be need to re-recognize the enormous contribution of the philosophy of Socrates to the formation of European intellectual tradition (each observation subject to a critical reflection, to realize the limitation of own knowledge, to measure achieved knowledge with the voice of conscience, a willingness to suffer for the truth), which reached its absolute peak in the Christian historiography.

JEL Classification: O35, P17, I25.

VŠEOBECNÝ ZÁUJEM AKO DÔVOD PREKÁŽOK V PRÁCI ZAMESTNANCA

General interest as a reason for obstacles at work of employee

Jana PŠENKOVÁ

Abstrakt

Prekážky v práci predstavujú určité skutočnosti, ktoré v prípade, ak nastanú na strane zamestnanca, bránia mu vo vykonávaní pridelennej práce. Zákonník práce mnohé z týchto skutočností pomenúva a v prípade, že nastanú, upravuje rozličné nároky zamestnanca. Právna úprava prekážok v práci sa vzťahuje na všetky zamestnávateľské subjekty – na právnické i fyzické osoby, nakoľko pracovné právo vychádza z rovnoprávného postavenia zamestnávateľa fyzickej a zamestnávateľa právnickej osoby. Významné miesto z pomedzi prekážok v práci na strane zamestnanca majú prekážky v práci z dôvodu všeobecného záujmu, ku ktorým zaraďujeme i výkon dobrovoľníckej činnosti. Autorka v predkladanom článku analyzuje právnu úpravu prekážok v práci na strane zamestnanca z dôvodov všeobecného záujmu obsiahnutú v Zákonníku práce a v osobitných zákonoch a poukazuje na odlišné nároky zamestnancov pri jednotlivých typoch týchto prekážok v práci.

Kľúčové slová

zamestnanec, zamestnávateľ, všeobecný záujem, prekážky v práci, dobrovoľnícka činnosť

Abstract

Obstacles at work present some facts, which, if they happen on the side of employee, are limiting him in the implementation of the assigned work. The Labour Code is naming many of these factors. In case, if these factors occur, Labour code regulates various employee demands. Legislation obstacles at work applies to all employers' organizations - the legal and natural persons as labor law is based on the equal status of employer and employee physical entity. Between obstacles at work on side of employee, have important place obstacles due to general interest, to which we include also volunteering. In this article, the author is analyzing legislation in obstacles at work on the side of employee, due to general interest, contained in the Labor Code and in special laws, and highlights the different demands of employees in each of these types of obstacles at work.

Keywords

employee, employer, general interest, obstacles at work, volunteering.

JEL Classification: K31, K42, J 79.

Úvod

Počas trvania pracovného pomeru môžu nastať určité situácie, pri ktorých dochádza k dočasnej alebo trvalej suspendácii (pozastaveniu) plnenia povinností vyplývajúcich z pracovného pomeru. V prípade trvalých prekážok v práci dochádza zväčša k skončeniu samotného pracovnoprávného vzťahu, či už zo strany zamestnávateľa alebo i samotného zamestnanca. V prípade dočasných prekážok v práci, ide o právne významné skutočnosti, ktoré nemajú za následok skončenie pracovného pomeru, ale Zákonník práce pri ich existencii upravuje konkrétne právne nároky.

Právna úprava prekážok v práci sa vzťahuje na všetky zamestnávateľské subjekty – na právnické i fyzické osoby, nakoľko pracovné právo vychádza z rovnoprávného postavenia zamestnávateľa fyzickej a zamestnávateľa právnickej osoby. V prípade tzv. súbežných pracovných pomerov sa prekážky v práci v každom pracovnom pomere posudzujú samostatne.

Ak je prekážka v práci zamestnancovi vopred známa, je povinný včas požiadať zamestnávateľa o poskytnutie pracovného voľna. Inak je zamestnanec povinný upovedomiť zamestnávateľa o prekážke v práci a o jej predpokladanom trvaní bez zbytočného odkladu. Prekážku v práci a jej trvanie je zamestnanec povinný zamestnávateľovi preukázať (najmä v prípade tzv. dôležitých osobných prekážok v práci napr. potvrdením ošetrujúceho lekára). Príslušné

zariadenie (lekár, nemocnica, súd, matrika a podobne) je povinné potvrdiť zamestnancovi doklad o existencii prekážky v práci a o jej trvaní.

O prekážku v práci nejde v prípade, ak prekážka v práci pripadne na deň, kedy zamestnanec nie je povinný pracovať.

Ak má zamestnanec nárok na pracovné voľno bez náhrady mzdy, zamestnávateľ je povinný mu umožniť odpracovanie zameškaného času, ak tomu nebránia vážne prevádzkové dôvody.

Zákonník práce zakotvuje možnosť výhodnejšej právnej úpravy prekážok v práci a to v rámci kolektívnej zmluvy.

Cieľom predkladaného článku je prostredníctvom metódy analýzy ustanovení Zákonníka práce, ako základného prameňa pracovného práva predostrieť charakteristiku právnej úpravy prekážok v práci na strane zamestnanca z dôvodov všeobecného záujmu. Ďalej prostredníctvom logického a gramatického výkladu nahliadnuť do právnych nárokov zamestnanca a povinností zamestnávateľa, ktoré so vznikom uvedených prekážok v práci Zákonník práce spája.

1 Výkon verejnej funkcie a plnenie občianskych povinností zamestnancom

Jednými z prekážok v práci na strane zamestnanca, ktoré upravuje Zákonník práce spolu s príslušnými nárokmi zamestnanca na pracovné voľno, t.j. ospravedlnenú absenciu v práci, sú prekážky v práci z dôvodov všeobecného záujmu. Spomedzi ostatných skutočností, ktoré bránia zamestnancovi vo výkone práce, majú tieto prekážky v práci mimoriadne postavenie a značný celospoločenský význam.

Zákonník práce používa pojem všeobecný záujem, ale ho ďalej nedefinuje. Význam pojmu všeobecný záujem je možné vyvodiť z činností, ktoré Zákonník práce pomenúva a zaraďuje pod prekážky v práci z dôvodu všeobecného záujmu.

V literatúre z oblasti verejnej správy sa stretávame s pojmom verejný záujem pomerne často. Vychádzajúc z analýz a komparácií názorov odbornej verejnosti môžeme považovať za verejný záujem zo sociálno – ekonomického aspektu taký záujem, ktorý má nadindividuálny charakter a jeho garantom je sociálny subjekt. Jeho zabezpečovanie z pohľadu financovania by sa malo uskutočňovať hlavne z prostriedkov verejných (Koišová, 2011, str. 65)

Prekážkami v práci z dôvodov všeobecného záujmu sú:

1. výkon verejných funkcií,

2. plnenie občianskych povinností,
3. a iné úkony vo všeobecnom záujme.

Pokiaľ ide o nároky zamestnanca pri existencii týchto prekážok v práci, zamestnávateľ poskytne zamestnancovi pracovné voľno za predpokladu, že túto činnosť nemožno vykonať mimo pracovného času. Pracovné voľno poskytne zamestnávateľ bez náhrady mzdy, okrem prípadu, že kolektívna zmluva ustanovuje inak alebo ak sa zamestnávateľ so zamestnancom na náhrade mzdy dohodnú.

Zamestnávateľ uvoľní zamestnanca dlhodobu na výkon verejnej funkcie a na výkon odborovej funkcie. Náhrada mzdy od zamestnávateľa, u ktorého je v pracovnom pomere, mu nepatrí. Zamestnávateľ uvoľní zamestnanca dlhodobu na výkon funkcie v odborovom orgáne pôsobiacom u tohto zamestnávateľa za podmienok dohodnutých v kolektívnej zmluve a na výkon funkcie člena zamestnaneckej rady po dohode so zamestnaneckou radou (Barancová, 2011, str. 733).

Z terminologického hľadiska pojmom verejná funkcia, občianska povinnosť a iný úkon vo všeobecnom záujme sa rozumie činnosť, o ktorej to ustanovuje Zákonník práce alebo osobitný predpis.

Výkon verejnej funkcie je plnenie povinností vyplývajúcich z funkcie, ktorá je vymedzená funkčným obdobím alebo časovým obdobím a obsadzovaná na základe priamej voľby alebo nepriamej voľby alebo vymenovaním podľa osobitných predpisov. Verejnou funkciou je napríklad činnosť komunálnych politikov – starosta obce, primátor mesta, poslanec obecného (mestského) zastupiteľstva.

Z platnej právnej úpravy postavenia starostov obcí a primátorov miest vyplýva, že ide o výkon verejnej funkcie, ktorá sa nevykonáva v pracovnom pomere. Výkon tejto funkcie je navyše s výkonom práce zamestnanca obce nezlučiteľný (Thurzová, 2011, str. 354).

Základným právnym inštitútom, ktorým sa zabezpečuje výkon verejnej funkcie u komunálnych politikov, ktorí v čase zvolenia na výkon verejnej funkcie mali postavenie zamestnanca u iného zamestnávateľa sú prekážky v práci z dôvodov všeobecného záujmu. prostredníctvom právnej úpravy prekážok v práci majú nárok na poskytnutie pracovného voľna v nevyhnutnom rozsahu u svojho pôvodného zamestnávateľa, t.j., že výkon verejnej funkcie nemôže byť dôvodom na skončenie pracovného pomeru zo strany zamestnávateľa. Pracovné voľno sa poskytuje bez náhrady mzdy, starosta obce je hmotne zabezpečený platom starostu obce, ktorý je upravený osobitným zákonom. Pôvodný zamestnávateľ môže prijať iného zamestnanca na

zastupovanie uvoľneného zamestnanca počas výkonu verejnej funkcie a to i na obdobie presahujúce dĺžku 2 roky.

Zamestnancovi, ktorý vykonáva verejnú funkciu popri plnení povinností vyplývajúcich z pracovného pomeru, môže byť z dôvodu výkonu verejnej funkcie poskytnuté pracovné voľno v rozsahu najviac 30 pracovných dní alebo zmien v kalendárnom roku.

Medzi prekážky v práci na strane zamestnanca z dôvodu všeobecného záujmu zaraďujeme i plnenie občianskych povinností.

Občianska povinnosť je najmä činnosť:

- svedka, tlmočníka, znalca, iných osôb predvolaných na konanie na súde alebo inom štátnom orgáne alebo orgáne územnej samosprávy,
- pri poskytnutí prvej pomoci,
- pri povinných lekárskech prehliadkach,
- pri opatreniach proti prenosným chorobám,
- pri iných naliehavých opatreniach liečebno-preventívnej starostlivosti,
- pri izolácii z dôvodov veterinárno-ochranných opatrení,
- občana, ktorému vznikla branná povinnosť a v období krízovej situácie je povinný vykonať mimoriadnu službu alebo v čase vojny alebo vojnového stavu alternatívnu službu,
- pri mimoriadnych udalostiach,
- v prípadoch, keď je fyzická osoba povinná podľa osobitných predpisov poskytnúť osobnú pomoc,
- pri povinnej účasti zamestnancov na rekondičných pobytoch.

Iný úkon vo všeobecnom záujme je najmä:

- darovanie krvi a aferéza,
- darovanie ďalších biologických materiálov,
- výkon funkcie v odborovom orgáne,
- činnosť člena zamestnaneckej rady a zamestnaneckého dôverníka,
- účasť zástupcov zamestnancov na vzdelávaní,
- činnosť člena volebných komisií vo voľbách, ktoré vyhlasuje predseda Národnej rady Slovenskej republiky a v referende a činnosť člena orgánov na ľudové hlasovanie o odvolaní prezidenta Slovenskej republiky,

- činnosť člena horskej služby alebo inej organizovanej záchranej skupiny počas osobnej účasti na záchranej akcii,
- činnosť vedúceho tábora pre deti a mládež, jeho zástupcu pre hospodárske veci a zástupcu pre zdravotné veci, oddielového vedúceho, vychovávateľa, inštruktora, prípadne zdravotníka v tábore pre deti a mládež,
- činnosť člena poradného orgánu vlády Slovenskej republiky,
- činnosť člena rozkladovej komisie,
- činnosť sprostredkovateľa alebo rozhodcu pri kolektívnom vyjednávaní,
- činnosť registrovaného kandidáta pri voľbe do Národnej rady Slovenskej republiky, prezidenta Slovenskej republiky a do orgánov územnej samosprávy.

2 Rekondičné pobyty zamestnanca

Zamestnávateľ poskytne zamestnancovi pracovné voľno na nevyhnutne potrebný čas s náhradou mzdy v sume jeho priemerného zárobku na:

- účasť na rekondičných pobytoch,
- na povinných lekárskech prehliadkach,
- na účasť zástupcov zamestnancov na vzdelávaní.

Rekondičné pobyty upravuje zák.č. 124/2006 Z.z. o bezpečnosti a ochrane zdravia pri práci.

Zamestnávateľ je v záujme predchádzania vzniku chorôb z povolania povinný zabezpečovať rekondičný pobyt zamestnancovi, ktorý vykonáva vybrané povolanie. Rekondičný pobyt je aj rehabilitácia v súvislosti s prácou, ktorú zamestnávateľ zabezpečuje zamestnancovi priebežne počas výkonu práce.

Vybraným povolaním je povolanie, v ktorom sa vykonáva práca zaradená orgánom štátnej správy na úseku verejného zdravotníctva do tretej alebo štvrtej kategórie a rekondičný pobyt splní podmienku účelnosti z hľadiska prevencie profesionálneho poškodenia zdravia.

Podmienka účelnosti rekondičného pobytu z hľadiska prevencie profesionálneho poškodenia zdravia nie je splnená, ak je zamestnanec pri práci exponovaný niektorému z faktorov pracovného prostredia, a to:

- faktoru spôsobujúcemu vznik profesionálnej kožnej alergie,
- biologickému faktoru,

- elektromagnetickému žiareniu,
- ultrafialovému žiareniu,
- infračervenému žiareniu,
- laseru,
- hluku.

Rekondičný pobyt alebo rehabilitáciu v súvislosti s prácou navrhne zamestnávateľ v spolupráci s lekárom pracovnej zdravotnej služby a po dohode so zástupcami zamestnancov vrátane zástupcov zamestnancov pre bezpečnosť.

Rekondičný pobyt odborne vedie a usmerňuje zdravotnícky pracovník s odbornou spôsobilosťou najmä v študijnom odbore fyzioterapia a v špecializačnom odbore fyziatria, balneológia a liečebná rehabilitácia, ktorý vypracuje program rekondičného pobytu podľa rámcového programu, s prihliadnutím na expozíciu zamestnancov faktorom práce a pracovného prostredia; spolupracuje so zdravotníckymi pracovníkmi s odbornou spôsobilosťou najmä v špecializačnom odbore preventívne pracovné lekárstvo a toxikológia, hygiena výživy, výchova k zdraviu a verejné zdravotníctvo a v študijnom odbore verejné zdravotníctvo a psychológia.

Na rekondičnom pobyte sa môže zúčastniť zamestnanec, ktorý nemá príznaky akútnej choroby alebo prenosného ochorenia.

Na rekondičnom pobyte je povinný zúčastniť sa zamestnanec, ktorý nepretržite vykonáva prácu zaradenú do tretej kategórie počas najmenej šiestich rokov, a zamestnanec, ktorý nepretržite vykonáva prácu zaradenú do štvrtej kategórie počas najmenej piatich rokov. Nepretržitým vykonávaním práce je aj jej prerušenie na menej ako osem týždňov.

Na ďalšom rekondičnom pobyte je zamestnanec povinný zúčastniť sa raz za štyri roky, ak odpracoval v tomto období vo vybranom povolaní najmenej 80 pracovných zmien, a zamestnanec, ktorý pracuje s dokázaným chemickým karcinogénom, ak odpracoval najmenej 500 pracovných zmien.

Na ďalšom rekondičnom pobyte je zamestnanec povinný zúčastniť sa raz za dva roky, ak pracuje pod zemou pri ťažbe nerastov alebo pri razení tunelov a štôlní a odpracoval v tomto období vo vybranom povolaní najmenej 275 pracovných zmien.

Zamestnávateľ určí deň nástupu, miesto a dĺžku rekondičného pobytu na základe odporúčania lekára pracovnej zdravotnej služby. Dĺžka rekondičného pobytu je najmenej sedem dní; dĺžka rehabilitácie v súvislosti s prácou je najmenej 80 hodín v priebehu dvoch rokov. Rekondičný pobyt má spravidla nadväzovať na čerpanie dovolenky a bez vážnych dôvodov sa nemôže prerušiť. Rehabilitácia v

súvislosti s prácou nemusí nadväzovať na čerpanie dovolenky.

Zamestnancovi sa musí na celý čas rekondičného pobytu zabezpečiť programovo riadený zdravotný režim, ubytovanie a celodenné stravovanie; ubytovanie a celodenné stravovanie sa nezabezpečuje pri rehabilitácii v súvislosti s prácou.

Zamestnávateľ ďalej poskytne zamestnancovi pracovné voľno s náhradou mzdy v sume jeho priemerného zárobku na účasť na darovaní krvi, aferéze a darovaní ďalších biologických materiálov. Pracovné voľno patrí na nevyhnutne potrebný čas a to za čas cesty na odber a späť a za čas na zotavenie po odbere, pokiaľ tieto skutočnosti zasahujú do pracovného času zamestnanca. Podľa charakteru odberu a zdravotného stavu darcu môže lekár určiť, že čas potrebný na jeho zotavenie sa predlžuje, najviac po dobu zasahujúcu do pracovného času v rámci 96 hodín od nástupu cesty na odber. Ak nedôjde k odberu, poskytne sa pracovné voľno s náhradou mzdy v sume jeho priemerného zárobku len za preukázaný nevyhnutne potrebný čas neprítomnosti v práci.

3 Prekážky v práci z dôvodu dobrovoľníckej činnosti

Zamestnávateľ môže zamestnancovi na základe jeho žiadosti poskytnúť pracovné voľno na výkon činnosti vykonávanej na základe zmluvy o dobrovoľníckej činnosti podľa osobitného predpisu v pracovnom čase. Za čas pracovného voľna mzda ani náhrada mzdy zamestnancovi nepatrí. Pracovné voľno poskytnuté zamestnávateľom sa nepovažuje za výkon práce. Na poskytnutie pracovného voľna na uvedený účel nemá zamestnanec právny nárok (Barancová, 2011, str. 735).

Podmienky poskytovania pracovného voľna zamestnancom na výkon dobrovoľníckej činnosti možno dohodnúť aj so zástupcami zamestnancov. Mzdu ani náhradu mzdy za čas pracovného voľna nemožno dohodnúť.

Dobrovoľníkom je fyzická osoba, ktorá na základe svojho slobodného rozhodnutia bez nároku na odmenu vykonáva pre inú osobu s jej súhlasom v jej prospech alebo vo verejný prospech dobrovoľnícku činnosť založenú na svojej schopnosti, zručnosti alebo vedomosti a splňa podmienky ustanovené týmto zákonom, ak dobrovoľnícku činnosť:

1. vykonáva mimo svojich pracovných povinností, služobných povinností a študijných povinností vyplývajúcich jej zo zákona, z pracovnej zmluvy, zo služobnej zmluvy, zo študijného poriadku alebo z iného obdobného pre neho záväzného dokumentu,

2. nevykonáva pre orgán alebo funkcionára právnickej osoby, ktorej je členom, zamestnancom, žiakom alebo študentom,
3. vykonáva mimo svojho podnikania alebo inej samostatnej zárobkovej činnosti.

Dobrovoľník vykonáva dobrovoľnícku činnosť na základe zmluvy o dobrovoľníckej činnosti uzavretej s osobou so sídlom alebo pobytom na území Slovenskej republiky, pre ktorú vykonáva dobrovoľnícku činnosť alebo s právnickou osobou so sídlom na území Slovenskej republiky, ktorá organizuje alebo sprostredkúva dobrovoľnícku činnosť pre inú osobu s jej súhlasom v jej prospech alebo vo verejný prospech alebo ak vykonáva dobrovoľnícku činnosť ako člen vysielajúcej organizácie.

Dobrovoľník vykonáva dobrovoľnícku činnosť najmä:

- pre osoby so zdravotným postihnutím, cudzincov a osoby bez štátnej príslušnosti, osoby počas výkonu trestu odňatia slobody alebo ochrannej výchovy a po prepustení z výkonu trestu odňatia slobody, z výkonu väzby a z výkonu ochrannej výchovy, drogové a inak závislé osoby, nezaopatrované deti, osoby odkázané na starostlivosť iných osôb, seniorov, osoby trpiace domácim násilím a nezamestnané osoby alebo pri poskytovaní verejnoprospešných činností a ďalších činností v oblasti sociálnych vecí a zdravotníctva,
- v neformálnom vzdelávaní v práci s mládežou a v špecializovaných činnostiach v oblasti práce s mládežou,
- pri odstraňovaní následkov prírodných katastrof, ekologických katastrof, pri humanitárnej pomoci, záchrane života a zdravia, v civilnej ochrane, ochrane pred požiarmi a pri uskutočňovaní rozvojových programov v rámci projektov domácich, zahraničných a medzinárodných organizácií,
- pri tvorbe, ochrane, udržiavaní alebo zlepšovaní životného prostredia, pri starostlivosti o ochranu a zachovanie kultúrneho dedičstva a pri organizovaní kultúrnych, športových, telovýchovných, charitatívnych, vzdelávacích a osvetových podujatí,
- pri odstraňovaní foriem sociálneho a ekonomického znevýhodnenia a znevýhodnenia vyplývajúceho z dôvodu veku a zdravotného postihnutia, ktorého cieľom je zabezpečiť rovnosť príležitostí v praxi podľa osobitného zákona.

Dobrovoľníckou činnosťou nie je:

- činnosť vykonávaná medzi manželmi alebo medzi blízkymi osobami,
- činnosť vykonávaná v rámci podnikania alebo inej zárobkovej činnosti,
- činnosť vykonávaná v pracovnoprávnom vzťahu, v štátnozamestnaneckom pomere, služobnom pomere alebo činnosť vykonávaná v rámci študijných povinností,
- vzájomná občianska alebo susedská výpomoc,
- činnosť vykonávaná osobami, ktoré nedovršili 15 rokov.

Dobrovoľník, ktorý nedovršil vek 18 rokov, môže dobrovoľnícku činnosť vykonávať len so súhlasom svojho zákonného zástupcu a len pod dohľadom zodpovednej plnoletej fyzickej osoby.

Dobrovoľnícku činnosť na území Slovenskej republiky môže vykonávať aj dobrovoľník, ktorý nie je štátnym občanom Slovenskej republiky, ak spĺňa podmienky na pobyt v Slovenskej republike ustanovené osobitným predpisom.

Záver

Počas trvania pracovného pomeru sa môžu vyskytnúť určité skutočnosti, ktoré bránia vo výkone práce zamestnancovi, alebo v prípade, ak nastanú na strane zamestnávateľa bránia mu prácu zamestnancom prideliť. Z hľadiska dĺžky trvania týchto skutočností môže ísť o prekážky trvalé, pri ktorých zvyčajne dochádza k skončeniu pracovného pomeru, či už zo strany zamestnanca alebo zamestnávateľa, a prekážky dočasné, na ktorých existenciu viaže Zákonník práce určité právne nároky. Medzi najpočetnejšie prekážky v práci na strane zamestnanca patria tzv. dôležité osobné prekážky v práci, napr. ošetrovanie v zdravotníckom zariadení, sprevádzanie rodinného príslušníka do zdravotníckeho zariadenia, účasť na vlastnej svadbe, úmrtie rodinného príslušníka, sťahovanie zamestnanca a podobne. Významné miesto spomedzi jednotlivých druhov prekážok v práci na strane zamestnanca majú prekážky v práci z dôvodu všeobecného záujmu. Zaradujeme medzi ne najmä výkon verejnej funkcie, plnenie občianskych povinností, iné úkony vo verejnom záujme ako napríklad darovanie krvi, výkon funkcie v odborovom orgáne, ďalej účasť zamestnanca na rekondičných pobytoch, ale i výkon dobrovoľníckej činnosti. Vzhľadom na skutočnosť, že na výkone týchto činností vo všeobecnom záujme má spoločnosť záujem, Zákonník práce upravuje na ich zabezpečenie nároky zamestnanca na pracovné voľno. Prekážky v práci na strane zamestnanca z dôvodu

všeobecného záujmu majú značný celospoločenský význam.

Literatúra

Barancová H. (2011). *Zákonník práce – komentár*, 2. vydanie. Praha. C-H-BECK, 1049 s. ISBN 978-80-7400-416-2

Barancová, H., Schronk, R. (2009). *Pracovné právo*. Bratislava. Sprint, 649 s. ISBN 80-89085-28-8

Barancová, H. (2004). *Slovenské a európske pracovné právo*. Žilina. Poradca podnikateľa, spol. s r.o., 992s. ISBN 80-88931-32-0

Koišová, E. (2011). Sociálno – ekonomický pohľad na vymedzenie pojmu verejný záujem. *Sociálno – ekonomická revue*. č. 1/2011, FSEV TnUAD, ISSN – 1336-3727

Článok bol publikovaný v rámci projektu Trenčianskej univerzity Alexandra Dubčeka v Trenčíne OPV – kód ITMS projektu: 26110230099

Thurzová, M. (2011). *Pracovné vzťahy v obecnej samospráve a ich právna regulácia*. Justičná revue, 63, 2011, č. 3, str. 351-369

Zákon č. 311/2001 Z.z. Zákonník práce v platnom znení [Online]. [cit.: 2014-15-06]. Dostupné na: http://jaspi.justice.gov.sk/jaspiw1/htm_zak/jaspiw_mini_zak_vyber_hl1.asp?clear=N

Kontakt

JUDr. Jana Pšenková, PhD.

Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja

Fakulta sociálno – ekonomických vzťahov

Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne

Študentská 3, 911 50 Trenčín, Slovensko

jana.psenkova@tnuni.sk

SUMMARY**General interest as a reason for obstacles at work of employee***Jana PŠENKOVÁ*

During the period of employment, there may be some facts, which can impede in performance of employee job, or in case, if they happen on side of employer, impede him to assign the work for employees. In terms of the duration of these facts, may be the barriers permanent, normally leading to termination of employment, whether by the employee or the employer, and the temporary barriers, on which existence binds the Labour certain legal requirements. The most numerous obstacles at work, on the part of employee, include so-called important personal obstacles at work, for example treatment in the hospital, accompanying family member to a medical facility, participation at own wedding, death of a family member, moving of employee, employees incapacity for work, maternity leave etc. Among the various types of obstacles at work on the side of employee, have an important place the obstacles on grounds of general interest. These obstacles include performing a function in a public office, fulfillment of civic duties, other tasks in the public interest, such as blood donation, performing a function in the trade union bodies, furthermore the participation of employee on reconditioning stays, as well as volunteering. Given the fact, that the performance of these activities is subject of public interest, to ensure these activities, the Labour Code is adjusting employee time off requirements in his job. The term of public office means a fulfillment of obligations arising from the function, which is defined by the term of office, or by the time period, and is staffing by direct or indirect election, or by appointment under special regulations. The public function is for example activity of local politicians – mayor of the municipality, mayor of the city, member of the municipal (city) council. Mayor of municipality exercise a public function, in which he is elected directly by secret ballot of residents from the village. The mayor does not have an employment status of the village. If a person employed by another employer, is elected to public office, the employer is obliged to release that person for public office. The original employer gives a leave to employee– an excused absence from work and without pay. The salary compensation is not granted, because the mayor of the municipality, during the execution of a public function, has its own salary of a mayor under a separate law. The obstacles at work, on the part of the employee, by reason of general interest include furthermore implementation of civic duties and other tasks in the public interest. The civic duty is activity of a witness, interpreter, first aid procedures and compulsory medical examinations. Another act in the public interest is particular blood donation, donation of other biological material and performance in the trade union body. Obstacles at the work on the side of employee, by reason of general interest, have considerable importance for the whole society.

JEL Classification: K31, K42, J 79.

ZMYSEL ŽIVOTA V KONTEXTE KVALITY ŽIVOTA

MEANING OF LIFE IN TERMS OF THE QUALITY OF LIFE

Eva ŽIVČICOVÁ

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá vzťahom zmyslu života a kvalitou života. Spojenie oboch kategórií je objasnené modelmi kvality života s dôrazom na model kvality života podľa Kováča, ktorý kvalitu života vysvetľuje na troch úrovniach- bazálnu, mezoúroveň a metaúroveň. Zmysel života je v ňom vrcholový a univerzálny činiteľ, ktorý má centrálnu pozíciu. V príspevku sa odvolávame i na ďalšie modely kvality života, ktorých významnou súčasťou je zmysel života. Vzhľadom na to, že v súčasnosti nie je jedna teória zmyslu života jednoznačne prijímaná, vznikajú rôzne metodiky založené na rôznych teoretických základoch. Teoretické objasnenie zmyslu života je v príspevku doplnené parciálnymi empirickými údajmi. Skúmali sme tri všeobecnejšie kategórie zdrojov zmyslu života: orientácia na seba, orientácia na iných a orientácia na cieľové hodnoty.

Kľúčové slová

zmysel života, kvalita života, model kvality života, výskum zmyslu života.

Abstract

The paper addresses the correlation between the meaning of life and quality of life. The combination of the two is illustrated by means of quality of life models, in particular by the one developed by Kovac who explains the quality of life at three levels. Kovac maintains that the meaning of life has a central position. Theoretical background related to the meaning of life is supported by partial empirical data. In the paper we refer to other models of quality of life, which deal with the meaning of life. Due to the fact that currently there is no single theory of the meaning of life which is clearly accepted, various methodologies based on different theoretical foundations have occurred. Theoretical clarification of the meaning of life is accompanied in the paper by partial empirical data. We examined three general categories of the sources of the meaning of life: self-interest orientation, other orientation, the orientation on the target values.

Keywords

meaning of life, quality of life, quality of life model, research of the meaning of life.

JEL Classification: I31, I15, I30.

Úvod

V poslednom období, v spojení s rozvojom pozitívnej psychológie a stúpajúcim záujmom o subjektívne hodnotenie kvality života, objavuje sa zvýšený záujem o tému zmyslu života. Niektorí autori sa domnievajú, že tento zvýšený záujem odrzkadľuje celospoločenský pokles prežívania zmyslu života (Frankl, 1997). Ako príčiny tohto javu najčastejšie uvádzajú ústup tradičných hodnôt, rýchlosť ekonomických a sociálnych zmien, informatizáciu a následnú sociálnu izoláciu. Z hľadiska pozitívnej psychológie je zmysel života dôležitý faktor ľudskej existencie a hodnotenia kvality života. V individuálnej rovine prežívanie účelovosti vlastného života chráni

človeka pred strachom zo smrti a bezzmyslovosti. Prítomnosť hodnôt a cieľov obsiahnutých v zmysle života umožňuje človeku naplňovať ich a dosahovať a chráni ho pred sociálnou izoláciou.

1 Zmysel života v modeloch kvality života

Zmysel života sa stáva súčasťou koncepcií kvality života, ktoré pracujú s kvalitou života ako s viacúrovňovým modelom. Viacúrovňové modely opisujú kvalitu života ako viacero kvalitatívne odlišných a na seba nadväzujúcich úrovní (viď schéma 1). Uvedený trojúrovňový model kvality života vychádza z definície, že „kvalita života je

osobnostná emocionálno-kognitívna psychoreflexia trvalejšieho stavu jednotlivca, spočívajúca v porovnávaní reality vlastného života s jeho ideálom, predovšetkým podľa vyznávaných hodnôt v kontexte spoločenstva, civilizácie a kultúry“ (Kováč, 2006, s. 18). Kováčov (2001) model hodnotí kvalitu života v úrovniach:

- *bazálna úroveň* – existenčná, všel'udská,
- *mezoúroveň* – individuálno-špecifická, civilizačná,
- *metaúroveň* – elitná, kultúrno-duchovná.

Ako ďalej autor predpokladá, bazálnu úroveň tvorí šesť oblastí, ktoré sa dotýkajú kvality života akéhokoľvek človeka. Sú to: dobrý somatický stav, normálne psychické fungovanie, vývin vo funkčnej rodine, primerané materiálno-sociálne zabezpečenie, životodarné okolie, nadobudnutie zručností a spôsobilostí potrebných na prežitie. Každá oblasť bazálnej úrovne má svoju kvalitatívne vyššiu reprezentáciu na mezo- aj metaúrovni. Napríklad

somatický stav na bazálnej úrovni predstavuje namezoúrovni pevné zdravie, na metaúrovni bezproblémové starnutie a prirodzenú smrť. *Normálne psychické fungovanie prerastá na mezoúrovni do prežívania spokojnosti a pohody a na metaúrovni je základom sebakultivácie človeka kultúrnymi a duchovnými hodnotami, ktoré vyznáva jednotlivec, sociálna skupina a spoločnosť.* Všetky úrovne zastrešuje zmysel života.

„Pochopiteľne z tohto kvalitatívneho rozlišovania majú vyplynúť aj rôzne váhy (skóre) jednotlivých čiastkových indikátorov v nich“ (Kováč, 2001, s. 39). Kováč (2001) považuje zmysel života za vrcholový a univerzálny činiteľ kvality života, pričom v jeho modeli kvality života má zmysel života centrálnu pozíciu. Zmysel života chápe ako osobný systém presvedčení, cieľov a hodnôt, ktorý človeku umožňuje prežívať a uvedomovať si a riadiť svoj život ako hodnotný, účelný a naplňajúci.

Schéma 1 Model kvality života podľa Kováča

Zmysel života		
	Bezproblémové starnutie	Metaúroveň
	Úroveň kultivácie osobnosti	
	Spoločenské uznanie	
	Podpora závislým	
	Podpora života	
	Univerzálny altruizmus	
axiologické štýly životné štýly ideové štýly kognitívne štýly	Pevné zdravie	Mezoúroveň vášne záujmy tvorivosť
	Prežívanie životnej spokojnosti	
	Uspokojivé sociálne prostredie	
	Úroveň spoločenského vývoja	
	Priateľské prostredie	
	Úroveň poznatkov a kompetencie	
	Dobrý fyzický stav	Bazálna úroveň
	Normálny psychický stav	
	Vyrastanie vo funkčnej rodine	
	Zodpovedajúce materiálne a sociálne zabezpečenie	
	Život chrániace životné prostredie	
	Získavanie schopností a návykov pre prežitie	

Zdroj: Kováč, D. 2004. Kultivace integrované osobnosti. In: Psychologie Dnes, 2004 (2), s.12-14

Aj v iných modeloch kvality života sa stretávame so zmyslom života a jeho nosnými piliermi-hodnotami. Oishi a kol. (1999) vytvorili model, v ktorom hodnoty vystupujú ako moderátory subjektívnej pohody. Autori uvádzajú, že aktivity kongruentné s hodnotami prinášajú viac spokojnosti než aktivity nekongruentné s hodnotami jednotlivca. Napr. čím je pre jednotlivca dôležitejší hodnotový typ

moc (podľa Schwartzovho modelu hodnotového systému), tým väčšiu spokojnosť jednotlivec prežíva pri aktivitách súvisiacich s týmto hodnotovým typom. Spokojnosť má následne priamy vzťah k prežívaniu subjektívnej psychickej pohody (SWB). Už v prvých modeloch subjektívnej kvality života a subjektívnej pohody je prítomný zmysel života. Podľa Dienera a kol.(1997) spokojnosť so životom, ako súčasť

subjektívnej pohody, odráža napĺňanie hodnôt jednotlivca a cieľov a podieľa sa na hľadaní zmyslu života.

Teoretické prepojenie s empiriou zdôrazňuje Babinčák (2008) a významnosť viacúrovňového chápania konceptu kvality života potvrdzuje medicínskymi prístupmi k skúmaniu kvality života.

2 Psychologické teórie zmyslu života

V psychologickom chápaní zmyslu života existuje viacero pohľadov. Prítomnosť hodnôt v psychickej regulácii jednotlivca označuje Balcar (1991) ako silnú potrebu po životnom zmysle, Frankl (1997) ako *vôľu k zmyslu* a charakterizoval ju (Frankl 1996, 1997) ako ľudskú potrebu nájsť a realizovať v živote zmysel. Pojem *vôľa k zmyslu* je podľa autora motivačno-teoretický koncept, ktorým človek siaha mimo seba k zmyslu, ktorý má byť naplnený. *Vôľa k zmyslu* je podľa Frankla vlastná každému človeku bez rozdielu a jeho obsahom sú hodnoty. *Za podstatný znak ľudského bytia vymedzuje napätie medzi tým, čo je a tým, čo má byť.* Dynamiku, ktorá sa realizuje v dynamickom poli napätia medzi tým, čo je a tým, čo má byť nazýva Frankl (1996) *noodynamikou*. Problematike zmyslu života sa venoval Adler (1998) v knihe „O zmysle života“ a chápal ho v dimenziách

životného štýlu a životných cieľov, ako *celkové zameranie človeka, ako dlhodobú orientáciu človeka počas celého jeho života, vzťahujúcu sa na chápanie seba, druhých a svojich životných cieľov.* Poľský psychológ Obuchowski (1969) tvrdil, že bez uspokojenia potreby zmyslu života, nemôže človek správne fungovať a považuje zmysel života za centrálny činiteľ rozvoja osobnosti. Kováč (2003) vymedzuje zmysel života ako *intrapsychický regulátor konania, ktorému jednotlivec pripisuje existenčný význam pre vlastný život v súlade s vyznávanými hodnotami a v interakcii s inými, najmä najbližšími osobami.*

V súčasnosti Yalom (2006) rozlišuje štyri základné existenciálne danosti, s ktorými je každý človek konfrontovaný a ktoré sú súčasťou existenciálnej dynamiky: *smrť, sloboda, izolácia a bezzmyselnosť.* *Zmysel ľudského života je podľa Yaloma aktívna a kreatívna odpoveď jednotlivca na absolútnu bezzmyselnosť sveta, je obranným mechanizmom, ktorý redukuje existenciálnu úzkosť.* Yalom (2006) tak potrebu zmyslu života odvodzuje od prežívania napätia z konfrontácie s existenciálnymi skutočnosťami, pričom utváranie zmyslu života má za úlohu redukovať napätie z tejto konfrontácie. Podobne vytvárané napätie chápe už vyššie uvedený pohľad Frankla.

Tabuľka 1 *Prehľad názorov významných psychológov na zmysel života*

AUTOR	povaha potreby zmyslu života	„správny“ spôsob realizácie zmyslu
A. Adler	zmysel života je odpoveď na tri základné ľudské otázky (partnerstvo, spoločenstvo, práca)	životný štýl, utvorený zážitkami v detskom veku, život v prospech spoločenstva, realizácia citu spolupatričnosti
C. G. Jung	odpoveď na nezrozumiteľnosť sveta	človek sa má nechať viesť archetypmi, v ktorých je skrytá múdrosť a vzorce správania a poznávania
E. Fromm	potreba orientačného rámca a oddanosti – pramení z izolovanosti človeka	solidarita so všetkými ľuďmi a spontánna tvorivá aktivita – láska a práca
V. E. Frankl	zmysel života je reakciou na vôľu k zmyslu, ktorá je výsledkom noodynamického napätia	sebatranscendencia – zameranosť na hodnoty mimo seba
A. H. Maslow	zmysluplnosť je súčasťou rastovej motivácie (B-hodnota)	sebaaktualizácia a rast, realizácia B-hodnôt
I. D. Yalom	obránný mechanizmus proti existenciálnej úzkosti z bezzmyselnosti	človek má zmysel, ak sa angažuje v nejakých hodnotách, nezáleží na tom akých

Zdroj: Halama, P. 2007. *Zmysel života z pohľadu psychológie*. Bratislava: Slovak Academic Press, 2007, s.24

Battist a Almond (1973) pri analýze teórií zmyslu života založených na špecifických filozoficko-

antropologických prístupoch dospeli k tzv. *relativistickému prístupu*, nezávislému od

špecifických teórií (niektorých autorov prehľadne uvádza tabuľka 1). Z ich analýzy vyplýva, že človek, ktorý má zmysel života:

- sa pozitívne zaviazal nejakému konceptu zmyslu života,
- zmysel života mu poskytuje životný rámec, cez ktorý interpretuje svet a odvodzuje životné ciele,
- vníma sám seba ako toho, kto naplňuje životný rámec a realizuje ciele, ktoré z neho vyplývajú,
- v rámci naplňovania a realizovania cieľov, vníma svoj život ako dôležitý a významný.

V psychologických teóriách zmyslu života sa stretávame s viacerými modelmi. V prvej skupine sú dvojdimenzionálne teórie zmyslu života, v druhej skupine sú viacdimenzionálne teórie.

Ku dvojdimenzionálnym teóriám zmyslu života patrí Thompsonov a Janigiansov (1988) koncept životných schém. Podľa nich zmysel života má človek, ktorý vníma svet ako usporiadaný, organizovaný a zacielený. Človek si vytvára tzv. životné schémy, ktoré sú kognitívnymi reprezentáciami života jednotlivca, jeho príbeh, ktorý organizuje život a svet do určitej perspektívy. Obsahuje základné presvedčenia o živote a svete, dôležité ciele a hodnoty, ako aj udalosti, relevantné k týmto cieľom. Autori tvrdia, že prežívanie zmyslu života sa skladá z:

- pocitu usporiadania (sense of order) – chápanie sveta ako usporiadaného a koherentného,
- pocitu cieľov (sense of purpose) – prítomnosť cieľov, plánov v živote, úloh a dôvodu žiť.

K dvojdimenzionálnym modelom zmyslu života sa zaraďuje aj Shapirov (1988) dvojfaktorový model. Autor vymedzuje:

- významnosť (significance), ktorá zahŕňa intencionalitu - životné ciele, zámyery, úlohy, nasmerovania, ktoré sú v živote významné a hodnotné,
- porozumenie (sense) sa vzťahuje k celkovému pocitu koherencie, poriadku a rámca, v ktorom jednotlivec interpretuje svet, svoje miesto v ňom a životné udalosti.

Ako viacdimenzionálny model zmyslu života je často citovaný a v praxi využívaný tzv. trojkomponentový model zmyslu života, vytvorený Rekerom a Wongom (1988), ktorí zmysel života opisujú ako konštrukt obsahujúci tri základné komponenty:

- kognitívny,
- afektívny,
- motivačný.

Tieto tri komponenty sú podľa autorov vzájomne prepojené a charakteristické pre zážitok zmyslu. Reker a Wong (1988) fenomén zmyslu života opisujú

i na základe iných štrukturálnych črt, ktorými sú zdroje zmyslu, jeho šírka a hĺbka. Reker (2000) rozlišuje štyri komponenty zmyslu života, ktoré nazval dimenziami:

- štrukturálne komponenty,
- obsah zážitku zmyslu - hodnoty,
- šírka zmyslu - tendencia prežívania zmyslu prostredníctvom angažovanosti v hodnotách. Ide o prežívanie v jednej hodnote alebo vo viacerých hodnotách nezávislých od seba. Šírka zmyslu je mierou rôznorodosti zdrojov.
- hĺbka zmyslu - kvalita zážitku životného zmyslu. Ide o úroveň sebatranscendencie, ktorú jednotlivec uskutočňuje. Reker a Wong (in Halama, 2007, s.67) uvádzajú štyri možné stupne hĺbky zmyslu života:
 - zaujatosť sebou - hľadanie hedonistického uspokojenia a pohodlia,
 - individualizmus - prevažuje realizovanie vlastného potenciálu,
 - kolektivismus - účasť na verejných záležitostiach a pomoc druhým,
 - sebatranscendencia - presahovanie seba smerom k zmyslu sveta.

Wong (1998) definoval zmysel života ako individuálne konštruovaný kognitívny systém, ktorý dáva životu osobnú hodnotu. Zdroje životnej zmysluplnosti sú komponentmi zloženého systému alebo štruktúry, v ktorej sú vzájomne prepojené.

Ku koncepciám, ktoré uvažujú o viacerých komponentoch zmyslu života, patrí aj Popielskeho teória. Popielski (1987) uvádza štyri komponenty, ktoré zmysel života zahŕňa:

- intelektuálny komponent sa vzťahuje k poznaniu prirodzenosti ľudského života, prostredia a osobných cieľov. Týka sa schopnosti jednotlivca poznávať svoju vlastnú prirodzenosť, históriu svojho života v spoločensko-kultúrnych systémoch. Nedostatok v tomto komponente znižuje intenzitu poznania seba a zážitku zmyslu.
- emocionálny komponent sa týka schopnosti človeka prežívať sám seba, reagovať na hodnoty, na vlastné prehry či úspechy.
- vôľovo-slahový komponent je spojený so schopnosťou človeka vyberať si ciele a vytvárať postoje. Charakterizuje ho úsilie o dosiahnutie a naplnenie hodnôt,
- existenciálno-činnosť komponent má dva aspekty: príčina uvedomovania si zmyslu života a angažovanie sa v jeho rozvíjaní.

Odhliadnuc od komplikovaných mnohofaktorových modelov k zmyslu života sa viažu dve základné otázky. Ak si kladieme otázku: „Aký je

zmysel života?“ a pýtame sa na život vo všeobecnosti, tak, podľa Yaloma (2006), hľadáme tzv. *kozmickej zmysel*, ktorý implikuje plán a existuje mimo a nad človekom. Poukazuje na duchovnú oblasť a usporiadanie vesmíru. Druhá základná otázka je: „Aký je zmysel môjho života?“ a dotýka sa oblasti, ktorú niektorí filozofi nazývajú *svetský zmysel*. Poukazuje na zmysel konkrétneho života, konkrétneho človeka a vyjadruje ako človek vníma a hodnotí svoj život a svoje bytie.

3 Výskum zmyslu života v kontexte kvality života

Filozofická otázka „Čo je zmyslom života?“ sa javí akoby mimo exaktného či empirického vedeckého bádania. Pokiaľ je však preformulovaná na otázku „Aké sú zdroje životnej zmysluplnosti? „Čo je príčinou, že človek hodnotí svoj život ako zmysluplný? Aké sú zložky individuálneho zážitku zmysluplnosti vlastného života?“, psychologický výskum má premenné. Vo výskume stále pretrvávajú snaha o kvantitatívny výskum. Vzhľadom na to, že v súčasnosti nie je jedna teória zmyslu života jednoznačne prijímaná, vznikajú rôzne metodiky založené na rôznych teoretických základoch. Častou otázkou v prvých etapách kvantitatívneho výskumu zmyslu života je, čo môže byť zmyslom života a či sa dajú vytvoriť kategórie zmyslu života. Lukasová (1997) na základe empirických údajov vymedzila 9 obsahových kategórií zmyslu života: *vlastné blaho, sebarealizácia, rodina, hlavné zamestnania, societa, záujmy, zážitky, služba presvedčeniu, vitálne potreby*. Ebersole so svojimi kolegami (Ebersole, 1980) sa sústredili na klasifikáciu zdrojov zmyslu u rôznych skupín respondentov a špecifikovali 8 kategórií zmyslu života: *poznávanie, vzťahy, služba, život podľa presvedčenia, sebavyjadrenie, získavanie materiálneho zabezpečenia, osobný rast a hedonistické hľadanie spokojnosti*. Postupne získané údaje autor (Ebersole, 1998), prepracoval a dospel ku kategorizácii zdrojov zmyslu života:

- *vzťahy* - interpersonálna orientácia, rodina, priatelia, partnerské vzťahy,
- *služba* - pomoc a podpora iným,
- *presvedčenie* - život podľa určitých presvedčení (náboženské, politické),
- *získavanie* - orientácia na získavanie materiálnych prostriedkov,
- *rast* - zameranie na sebazdokonaľovanie a sebarozvoj,
- *zdravie* - udržiavanie fyzického a duševného zdravia
- *práca* - zmysel odvodený zo zamestnania, práce, činnosti,

- *potešenie* - hľadanie potešenia, radosti, spokojnosti.

Po vymedzení kategórií zdrojov zmyslu života sú konštruované metodiky empirického zisťovania- testy, dotazníky. Spočiatku bol používaný *PIL test (Purpose in life test)*, ktorý vznikol na základe Franklovej teórie a bol vytvorený autormi Crumbaugh a Maholick v roku 1964 (in: Chamberlain, Zika, 2001). U nás je štandardizovaný ako Dotazník životných cieľov (Dufková, Kratochvíl, 1967). Ide o 20 položkový test s klasickou sedem bodovou odpoveďovou škálou. Osem položiek sa explicitne zaoberá zmyslom života, šesť položiek životnou spokojnosťou, tri slobodou, jedna strachom zo smrti, jedna samovražednými myšlienkami a jedna užitočnosťou vlastného života. Ďalšou často používanou metodikou je Antonovského škála *Sense of Coherence (SOC)*, ktorá vznikla v roku 1983. Táto sebahodnotiacia škála obsahuje tri subškály: *zrozumiteľnosť* (rozsah, v ktorom jednotlivec vníma svet ako usporiadaný, predpovedateľný a vysvetliteľný), *zvládnuteľnosť* (rozsah, v akom je jednotlivec schopný sa vyrovnávať so životnými udalosťami a výzvami) a *zmysluplnosť* (rozsah, v ktorom človek vníma vlastný život ako dôležitý). Pre výskumné účely sa používa i metodika vytvorená Battistom a Almondom v roku 1973 *Life Regard Index*, ktorá má dve subškály: *štruktúra* (stupeň, v akom je jednotlivec vníma vlastný život v rámci zmysluplnej perspektívy) a *naplnenie* (stupeň, v akom jednotlivec vníma seba ako naplňujúceho životné ciele). Často sa používajú tiež metodiky Logotest Lukasovej, Test noodynamiky Popielskeho a Existenciálna škála Längleho. *Existenciálna škála* meria „schopnosť človeka k existencii“. Teoretickým východiskom metódy je logoterapia Frankla a zisťuje štyri charakteristiky: sebaodstup, sebaapresah, slobodu a zodpovednosť (Längle, 2001). Prvé dve tvoria faktor vyššieho rádu personalita (otvorenosť voči sebe a hodnotám), ďalšie dve vytvárajú faktor existencialita (rozhodná angažovanosť). Test noodynamiky Popielskeho tvorí 100 tvrdení popisujúcich noetickú aktivitu človeka. Obsahuje 36 kategórií noetického rozmeru osobnosti, ktoré sú rozdelené do štyroch skupín: noetické, časové, postojové a činnostné kvality. Pri predbežnej štandardizácii v slovenských podmienkach Halama (1999) uvádza vysokú reliabilitu. Popielski (1994) uvádza aj ďalšiu metodiku Krátke štandardné interview „S“ – *Zmysel v mojom živote*, obsahujúce päť položiek, ktoré umožňujú orientáciu v spôsobe prežívania zmyslu života - rozvoj zmyslu života, čas jeho objavenia, obraz priebehu a spôsob jeho realizácie. Ako ďalšie metodiky venujúce sa výskumu v noetickej oblasti možno spomenúť Rekerov *Profil zdrojov zmyslu* (Reker, 1996), ktorý je používaný najmä pri snahe o deskripciu životného zmyslu v jeho obsahovej podobe

a jej zmeny v čase. V slovenskom výskume je často používaná *Halamaova Škála životnej zmysluplnosti* (Halama, 2002).

Popri kvantitatívnom výskume sa rozvíja aj jeho kvalitatívna forma, aj keď v oveľa menšej miere. Pričom snaha zachytiť zmysel života nie je možná bez základnej fenomenologickej metódy, t.j. kvalitatívnej analýze subjektívneho zážitku. Najčastejšie používanou technikou je *písanie esejí*, či už ide o obsahovú analýzu odpovedí na otvorenú otázku pýtajúcu sa na najviac zmysluplné zážitky v živote respondentov, čas, v ktorom sa objavili a dôvody, prečo ich možno za také považovať, otázku pýtajúcu sa na zážitky bezzmyselnosti a situácie s nimi spojené. Kvalitatívne skúmanie zmyslu života, oproti kvantitatívnym analýzám, poskytuje priestor pre šírku a hĺbkuvýpovedí respondentov a zmierňuje kontrolu odpovedí.

Výskum zmyslu života sa realizuje najmä z dôvodov identifikácie významných osobnostných faktorov a životných aspektov, ktoré majú vzťah k obsahu a zmene životného zmyslu. Nedostatok zmyslu života nazývaný pojmi ako existenciálna frustrácia, existenciálne vákuum (Frankl), či bezzmyselnosť (Yalom) bol rozpoznávaný ako významný faktor niektorých duševných porúch (depresií, neuróz). V súčasnosti je v psychológii zrejмый trend nesústredovať sa len na odstraňovanie a prevenciu negatívnych prejavov duševnej pohody, ale naopak, hľadať faktory, ktoré súvisia s kvalitným psychickým fungovaním, t. j. s pozitívnym mentálnym zdravím. Tento trend sa zameriava na skúmanie takých fenoménov ako životná spokojnosť, šťastie. Fry (2000), ktorý skúmal predikciu duševnej pohody u starších dospelých zistil, že životná zmysluplnosť spolu s religióznymi a spirituálnymi premennými je lepším prediktorom duševnej pohody ako demografické premenné, či iné tradičné indikátory ako sociálne zdroje, fyzické zdravie a negatívne životné udalosti. Compton (2000) sa vo svojom výskume zameriaval na porovnanie sily predikcie duševnej pohody rôznymi psychologickými konštruktmi vrátane životnej zmysluplnosti. Ukázalo sa, že životná zmysluplnosť má s kognitívnymi (životná spokojnosť) aj afektívnymi zložkami (šťastie) duševnej pohody vyššie korelácie než sebaúcta. Kingová a Napa (1998) skúmali ľudový koncept „dobrého života“. Najvyšší význam pre dobrý život mali pre respondentov šťastie a zmysluplnosť, ktoré vo výskume prevýšili aj takú premennú ako peniaze.

Na otázku ako sa mení vzťah zmyslu života a osobnej pohody hľadal odpoveď Reker s kolegami (1987). Skúmali vzťah životnej zmysluplnosti a duševnej pohody vo vývinovom kontexte, t. j. v rôznych vekových skupinách. Ich výsledky potvrdili silný vzťah životnej zmysluplnosti a duševnej pohody

v priebehu celoživotného vývinu. Zistili, že korelácie medzi zmysluplnosťou a pohodou ostávajú stabilne vysoké a pozitívne vo všetkých vekových skupinách.

Halama (2001) vo svojom výskume zisťoval korelácie medzi niekoľkými škálami na meranie životnej zmysluplnosti a Dienerovou Škálou životnej spokojnosti. Na vzorke 168 študentov bratislavských univerzít sa prejavila zhoda v koreláciách škál zmysluplnosti a životnou spokojnosťou (0,42 – 0,44). Nižšiu koreláciu medzi životnou zmysluplnosťou a meranou na grafickej vizuálnej škále a kvalitou života meranou dotazníkom SEIQoL v hodnote 0,22 našli aj Krivohlavý a Petříková (2001).

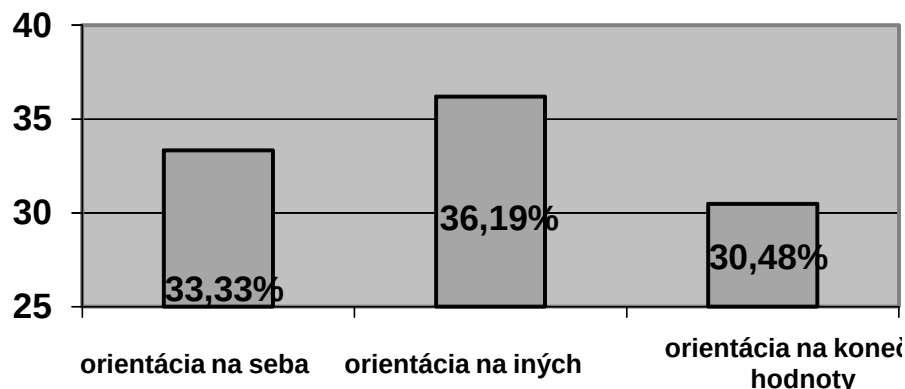
4 Prieskumná štúdia

Prezentovaná časť empirickej štúdie sa zaoberá zmyslom života ako konceptom vytvorenia osobnej predstavy o najvhodnejšom usporiadaní vlastného sveta. Zameriava sa identifikáciu zdrojov zmyslu života – potenciálnym, osobným zdrojom a tiež konkrétnym osobným zážitkom, ktorý sa pre človeka stal zdrojom zmyslu jeho života. Prieskumnú vzorku tvorili vysokoškolskí študenti v počte 56, s priemerným vekom 22,37 roka, ženy tvorili 81,5% a muži 18,5%. V rámci štúdie sme použili pôvodnú metodiku Dotazníka zmyslu a zmysluplných zážitkov, ktorá vychádza z metodiky Ebersola (1980), ktorý špecifikoval osem kategórií zmyslu života: *poznávanie, vzťahy, služba, život podľa presvedčenia, sebavyjadrenie, získavanie materiálneho zabezpečenia, osobný rast a hedonistické hľadanie spokojnosti*. Rozhodli sme sa nepracovať s jednotlivými kategóriami zmyslu života, ale so širšími oblasťami na základe ich primárnej orientácie. Vytvorili sme tri všeobecnejšie kategórie zdrojov zmyslu života:

- orientácia na seba,
- orientácia na iných,
- orientácia na cieľové hodnoty.

Tieto kategórie zdrojov zmyslu života boli vytvorené spojením viacerých základných kategórií, pričom *orientácia na seba* je charakterizovaná orientáciou na self a ako zmysluplné sa subjektu javí rozvíjanie vlastných potenciálov, zabezpečovanie psychického a fyzického zdravia a snaha o finančné zabezpečenie a hedonizmus - potešenie. *Orientácia na iných* je primárne definovaná orientáciou na vzťahy, priateľstvo, lásku rodinu, ľudí, komunikáciu s nimi a nadväzovanie nových vzťahov, ktoré sú subjektom vnímané ako zmysluplné. *Orientácia na cieľové hodnoty* je charakterizovaná transcenciou, orientáciou na pretrvávajúce ideály, presahujú vlastnú existenciu.

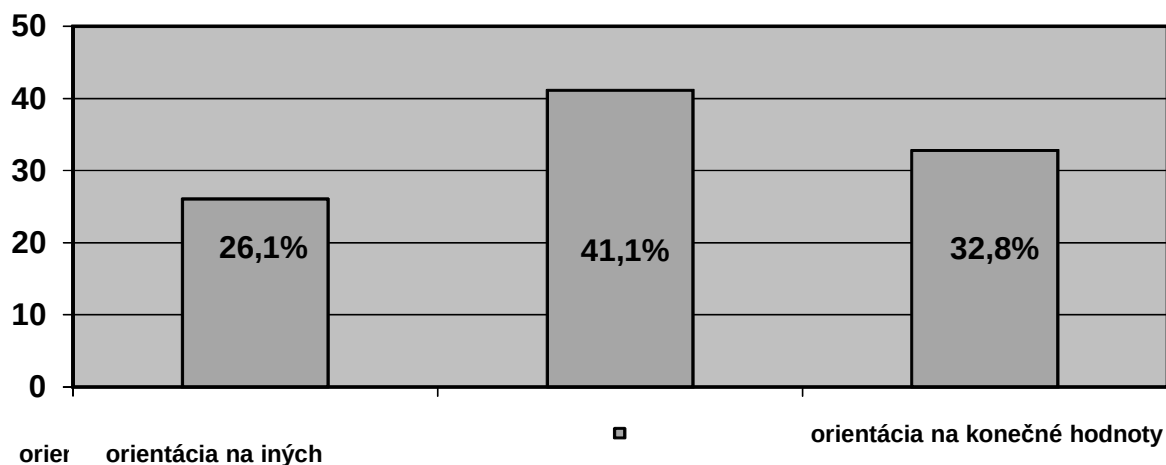
Graf 1 Potenciálny zdroj zmyslu života

V sledovanej skupine 56 študentov sme zistili, že najčastejšie uvádzaný potenciálny zdroj zmyslu (graf 1) bol charakterizovaný orientáciou na iných (36,19%), potom s orientáciou na seba (33,33%) a orientáciou na cieľové hodnoty (30,48%).

Ako subjektívne vnímaný osobný zdroj zmyslu života (graf 2), bol najčastejšie uvádzaný zdroj zmyslu s orientáciou na iných (41,1%), potom s orientáciou na cieľové hodnoty (32,8%) a orientáciou na seba (26,1%). Osem respondentov (14,28%) z celkového počtu na túto otázku odpoveď nešpecifikovalo.

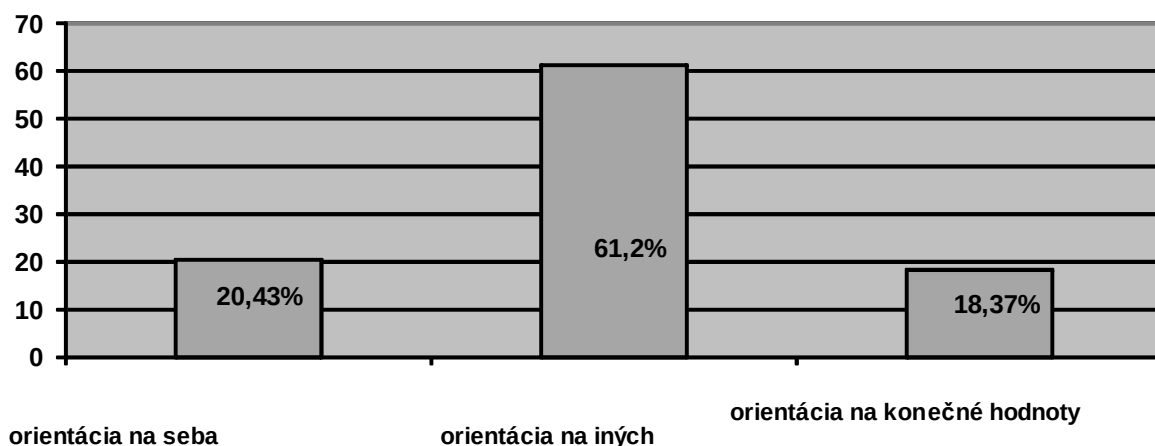
Graf 2 Subjektívny zdroj zmyslu života

Pri opise konkrétnych zmysluplných zážitkov, najčastejšou orientáciou zmysluplného zážitku (graf 3) bola orientácia na iných (61,2%), potom orientácia na seba (20,43%) a následne orientácia na konečné

hodnoty (18,37%). Osem respondentov (14,28%) odpoveď na túto otázku nešpecifikovalo a 25,5% uviedlo ako zážitok zmysluplnosti krízu vo svojom živote.

Graf 3 Kategórie konkrétnych zmysluplných zážitkov

Je zaujímavé, ale nie prekvapujúce, že ako možný, teda potenciálny zdroj a aj osobný zdroj zmyslu života sú medziľudské vzťahy. Ako sme vyššie spomenuli aj iné výskumy ukazujú, že kvalitné a obohacujúce sociálne vzťahy a väzby majú dominantný vzťah nielen k zmyslu života, ale aj k hodnoteniu života ako spokojného. I oblasť konkrétnych zážitkov zmyslu života bola u respondentov dominujúca v oblasti orientácii na iných.

Nie menej zaujímavým aspektom nášho prieskumu je, že čím viac je otázka orientovaná na subjekt a jeho osobné vnímanie zmyslu, od všeobecného, cez osobné kognitívne presvedčenie až ku konkrétnemu zážitku, zastúpenie orientácie na iných sa zvyšuje. Jedným z možných vysvetlení je, že postupnosť prechádza od intelektualizovaných odpovedí ku konkrétnemu zážitku, kde respondent vyberá konkrétnu udalosť, ktorá sa mu javí ako najzmyslupnejšia. Treba podotknúť, že tieto orientácie sa môžu vzájomne prekrývať a prejavovať v rôznych kombináciách, čo znamená, že výber zážitku a jeho explicitne vyjadrená orientácia, napr. orientácia na iných, môže skrývať implicitne i orientáciu na konečné hodnoty alebo orientáciu na seba.

Záver

Duchovná dimenziu osobnosti je vlastná len človeku a Nemčeková a kol.(2004, s.42) ju charakterizujú ako „schopnosť sebaaprahovania

smerom k tomu, čo je nevyhnutnou podmienkou a snád' i dôvodom ľudského života ako celostného bytia“. Duchovná dimenzia je najužšie spojená so zmyslom života a ten je centrálnou kategóriou kvality života. Zmyslupnosť života má priamy dopad na úroveň spokojnosti jednotlivca so životom ako celkom, úrovňou jeho psychickej subjektívnej pohody. Vzťah sociálnych funkcií a sociálnych vzťahov človeka k posudzovaniu kvality života nie je náhodný ani ojedinelý, napriek tomu, že otázka zmyslu v živote konkrétného človeka nie je statický problém jednorazového objavenia či utvorenia. Je to celoživotný dynamický proces neustáleho formovania a preštruktúrovania systému presvedčení. Životné ciele, ktoré napĺňajú život zmyslom sú dôsledkom práve týchto presvedčení. Na základe vyššie uvedeného sa do popredia dostáva otázka možnosti zlepšovania kvality života (resp. životnej spokojnosti) prostredníctvom rozvíjania sociálnej kompetencie ako určitej obratnosti v spoločenskom styku a schopnosti byť v adekvátnej interakcii s ľuďmi. Na nutnosť rozvíjania a modifikácie sociálnej kompetencie ako na jeden zo zdrojov zvládania, znižovania sociálneho (vonkajšieho) i vnútorného (osobného) dyskomfortu poukazuje tiež Páleník (1997).

V snahe o objektívne zachytenie zmyslu života človeka je však stále otáznne, či zmyslupnosť života nie je fenomén tak intímny a individuálny, že jeho zachytenie je obmedzené. Preto pri skúmaní zmyslu života a subjektívnej kvality života nemôžeme zabúdať, že pri zovšeobecnení potierame individualitu a prestávame rešpektovať čiastočnú zachytiteľnosť tohto fenoménu.

Literatúra

- Adler, A. (1998). *SocialInterest: Adler's Key to the Meaning of Life*. Oneworld, 1998
- Babinčák, P. (2008). *Spokojnosť so životom ako psychologická dimenzia kvality života*. Prešov: FF PU, 2008
- Balcar, K. (1991). *Úvod do studia psychologie osobnosti*. Chrudim: Mach, 1991
- Battista, J., Almond, R. (1973). The development of meaning in life. *Psychiatry*, 36, s. 409-427
- Compton, J. *Contrasts in the quality of life between the inner city and the suburbs*. [Online]. [cit.: 2013-15-11]. Dostupné na: www.geocases2.co.uk/printable/LondonContrastsinQualityofLife.htm
- De Vogler, K. - Ebersole, P. (1980). Categorization of college students' meaning of life. *Psychological Reports*, 46, s. 387-390
- Diener, E., Suh, E., M. Measuring quality of life: Economic, social and dimensions, as well as subjective ones. *American Journal of Economics*

and District Health Council. [Online]. [cit.: 2013-15-11]. Dostupné na: <http://www.dhcarchives.com>

- Dufková, D., Kratochvíl, S. (1967). Psychometrické zkoumání existenciální frustrace. *Československá psychologie*, roč. 11, 1967, č. 6, s. 594-597
- Ebersole, P. (1998). *Human needs and nursing response*. St. Louis: Mosby, 1998
- Frankl, V. E. (1997). *Vůle ke smyslu*. Brno: Cesta, 1997
- Frankl, V., E. (1996). *Lékařská péče o duši*. Brno: Cesta, 1996
- Fry P., M. (2000). The human quest for meaning. *A handbook of psychological research and Geographical perspective. Landscape and Urban Planning*, 65, s. 19-30
- Halama, P. (2000). Teoretické a metodologické prístupy k problematike zmyslu života. *Československá psychologie*, roč. 44, 2000, č. 3, s. 216-236
- Halama, P. (2001). Slovenská verzia Snyderovej škály nádeje: Preklad a adaptácia. *Československá psychologie*, 2001, roč. 45, č. 2, s. 135-142
- Halama, P. (2007). *Zmysel života z pohľadu psychológie*. Bratislava: Slovak Academic Press, 2007

- Kasser, T. (2004). The Good Life or the Goods Life? Positive Psychology and Personal Well-Being in the Culture of Consumption. In: Linley, P.A., Joseph, S. (Eds.) . *The Positive Psychology in Practise*. John Wiley & Sons, New Jersey, 2004
- King, L., A. - Napa, C., K. What makes life good? *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, s. 156-165
- Kováč, D. (2001). (Dis-)integration of personality a source of (non-) quality of life. In: *Studia psychologica*. 2001, vol. 43, no. 3, s. 203-210
- Kováč, D. (2003). Quality of life: a paradigmatic challenge to psychologists. In: *Studia Psychologica*. 2003, Vol. 45, No. 2, s. 81-101
- Kováč, D. (2004). Kultivace integrované osobnosti. In: *Psychologie Dnes*. 2004 (2), s. 12-14
- Kováč, D. (2006). Kultiváciou osobnosti k excelentnej kvalite života. In: Ruisel I. a kol., *Úvahy o inteligencii a osobnosti*. Bratislava: Slovak Academic Press, 2006, s. 11-38
- Kováč, D. (2007). *Psychológiou k metanoi*. Bratislava: Veda, 2007
- Křivohlavý, J., Petříková, F. Faith, Meaningfulness and Quality of life. In: *Studia Psychologica*. 43, 2001, 3, s. 211-221
- Längle, A., Orgelová, Ch., Kundi, M. (2001). *ESK – Existenciální škála*. Praha: Tescentrum 2001
- Lukasová, E. (1997). *Logoterapie ve výchově*. Praha: Portál, 1997
- Nemčeková, M. a kol. (2004). *Práva pacientov*. Martin: Osveta, 2004
- Obuchowski, K. (1996). *Psychológia ľudských snažení*. Bratislava: Obzor, 1969
- Oishi, S., Diener, E., Suh, E., Lucas, R., E. (2000). Values as a Moderator in Subjective Well – Being. *Journal of Personality*. 67, s. 157-182
- Páleník, L. (1997). Sociálna dimenzia osobnosti v kontexte zvládania. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*. 1997, 32, č. 2, s. 115-119
- Popielski, K. *Sens i wartość Śycia jako kategorie antropologiczno psychologiczne*. In: K. Popielski (Ed.) *Człowiek – pytanie o twarte*. Lublin: KUL, s. 107-179
- Popielski, K. *Różwoj i destrukcja poczucia sensu życia*. In: Otleś, P. (Ed.) *Wybrane zagadnienia z psychologii osobowości*. Lublin: KUL, 5, s. 7-68
- Reker, G., T., Chamberlain, K. (2000). *Exploring existential meaning: Optimizing human development across the lifespan*. Thousand Oaks, CA: Sage Publication, 2000
- Reker, G., T. (1996). *Manual of the Sources of Meaning Profile-Revised (SOMP-R)*. Peterborough, ON: Student Psychologists Press, 1996
- Reker, G., T., Wong, P., T. (1988). *Towards a theory of personal meaning*. In: J. E. Birren, V. L. Bengtson (Eds.), Springer Publishing Co, 1988
- Shapiro, S., B. (2000). Purpose and meaning: A two-factor theory of existence. In: *Psychological Reports*. 63, s. 287-293. Thompson, S., C., Janigian, A., S. *Lifeschemes: A framework for understanding the search for meaning*. In: *Journal of Social and Clinical Psychology*, 7, 2-3, s. 260-280
- Wong, P., T., P. (1998). *Implicit theories of meaningful life and the development of the Personal Meaning Profile (PMP)*. In: P. T. P. Wong & P. Fry (Eds.). *The human quest for meaning: A handbook of psychological research and clinical applications* (pp. 111-140). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, 1998
- Zika, S., Chamberlain, K. (1992). On the relation between meaning in life and psychological well-being. *British Journal of Psychology*. roč. 83, 1992, s. 133-145
- Yalom, I., D. (2006). *Existenciální psychoterapie*. Praha: Portál, 2006

Kontakt

PhDr. Eva Živčicová, PhD.
Katedra sociálnych a humanitných vied
Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov
Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne
ul. Študentská 2, Trenčín 91150
e-mail: eva.zivcicova@tnuni.sk

SUMMARY**Meaning of life in terms of the quality of life***Eva ŽIVČICOVÁ*

From the perspective of positive psychology is the meaning of life an important factor of human existence and of the evaluation of the quality of life. At the individual level, the experience of the usefulness of one's own life protects you from the fear of death and from senselessness of life. The presence of the values and objectives contained in the meaning of life allows you to meet them and protect you from social isolation.

The meaning of life is becoming a part of the concepts of quality of life, which work with quality of life at multi-level. Kováč (2001) considers the meaning of life for the high-ranking and universal factor of quality of life, while in his model of quality of life the meaning of life has a central position. In other models of the quality of life we meet the meaning of life and its pillars-values. Oish. (1999) created a model in which values act as moderators of subjective well-being According to Diener et al. (1997) the satisfaction with life, as part of the subjective well-being reflects the accomplishment of the individual values in pursuit of the goals, and contributes to the search for the meaning of life.

Due to the fact that currently no one theory of the meaning of life is clearly accepted, various methodologies based on different theoretical foundations have occurred. Presented part of the empirical study deals with the meaning of life as a concept of creating personal notions on the most appropriate arrangement of your own world. It focuses on the identification of the sources of the meaning of life - on potential personal resources, and also on specific personal experience, which become the source of the meaning of life. Exploratory sample consisted of college students. We decided not to work with different categories of the meaning of life, but with broader areas on the basis of their primary orientation.

We created three more general categories of the sources of the meaning of life: self-interest orientation, other orientation, the orientation on the target values. These categories of the sources of the meaning of life were created by combining several basic categories: the self-interest orientation is characterised by the orientation on yourself and the subject considers the development of his own potentials, the provision of mental and physical health and the quest for financial security and hedonism-pleasure for meaningful.

The other orientation is primarily defined by the focus on relationships, friendship, love, family, people, on the communication with them, and on the making new relationships, which are perceived as meaningful. The orientation on the target value is characterized by transcendence, by the orientation on lasting ideals, going beyond the own existence. It should be noted that these guidelines may mutually overlap and occur in different combinations, which means that the choice of experience and its explicitly expressed orientation, for example, the other orientation, may hide the final values orientation or the self-interest orientation.

JEL Classification: I31, I15, I30.

VPLYV OSOBNOSTI MANAŽÉRA NA ZVLÁDANIE ZÁŤAŽOVÝCH SITUÁCIÍ

Helena KAJANOVÁ

HANČOVSKÁ, E. 2013. *Osobnosť manažéra a coping*. Trenčín : TnUAD, 2013. 139 s. ISBN 978-80-8075-603-1

JEL Classification: Y 30

Manažéri musia pracovať s rastúcim množstvom informácií, potrebných pre svoje efektívne rozhodovanie v meniacich sa trhových podmienkach. Podľa štúdie IBM The Essential CIO v priebehu desiatich rokov vyprodukovaný digitálny obsah narastie približne tridsaťkrát na 35 zettabajtov. Tieto skutočnosti vplývajú na existenciu podnikateľských subjektov a vedú k zmenám cieľov (nielen operatívnych, ale aj strednodobých, často aj strategických) a následne k zmenám rozhodovania a správania sa manažérov. Menia sa hodnotová orientácia i priority, a to nielen ľudí na manažérskych pozíciách, ale každého zo zamestnancov. Recenzovaná monografia PhDr. Eriky Hančovskej, PhD. *Osobnosť manažéra a coping* sa zameriava na vplyv osobnosti manažéra na zvládanie záťažových situácií a je určená širšej odbornej verejnosti aj študentom.

Monografia má rozsah 139 strán a je obsahovo delená do troch častí. Toto jadro dotvára úvod, resumé a zoznam bibliografických odkazov. Obsahom prvej časti je teoretická analýza problematiky súvisiacej s otázkami osobnosti manažéra a postupmi pri zvládaní náročných a stresových situácií v manažmente. Zvládanie je tu chápané ako vynaloženie vedomej snahy riešiť osobné a medziľudské problémy a snaží sa ovládnuť, minimalizovať alebo tolerovať stres alebo konflikt. Účinnosť zvládania závisí na druhu napätia alebo konfliktu, na konkrétnom jednotlivcovi a na okolnostiach. Nasleduje časť zameraná na zistenia súvisiace s reliabilitou a validitou metodík, ktoré umožňujú operacionalizáciu skúmaných charakteristík. Obsah tretej časti tvoria výsledky získané z realizovaných empirických výskumov. Sú tu prezentované závery o efektívnosti interakčného prístupu pri vývoji a validizácii metodík a pri výbere ľudí na manažérске pozície i pri vzdelávaní manažérov.

Monografia je rozčlenená do piatich nosných kapitol. Prvá kapitola „Osobnosť manažéra“ je delená na päť podkapitol. V prvej podkapitole vymedzujú pohľady rôznych autorov pojem osobnosť. Druhá

podkapitola charakterizuje manažéra a jeho role. Osobnosť manažéra z hľadiska teoretických prístupov zvládania (dispozičný prístup, situačný prístup, interakčný prístup) popisuje tretia podkapitola. Prejavy a nároky na manažérovu osobnosť v riadiacej práci rieši štvrtá podkapitola. V piatej podkapitole sú charakterizované osobnostné vlastnosti manažéra prostredníctvom metodiky IAS so zameraním na interpersonálne črty správania u manažérov a stratégie správania metodikou COPE a CSI.

Druhá kapitola „Osobná a pracovná záťaž manažéra“ začína podkapitolou venovanou záťaži, záťažovým situáciám a ich sprievodným javom. Nadväzujúca druhá podkapitola sa sústreďuje na štruktúru stratégií správania sa v záťažových situáciách. Tretia podkapitola popisuje stres v manažérскеj práci a štvrtá podkapitola zdroje pracovného stresu.

Tretiu kapitolu „Skúmanie a predikcia správania manažéra v náročných situáciách“ autorka začína podkapitolou zameranou na správanie sa manažéra. Ťažisková druhá podkapitola popisuje súvislosti medzi osobnostnými vlastnosťami vymedzenými črtami interpersonálneho správania (metodika IAS), medzi spôsobmi zvládania (COPE, CSI) a vybranými stratégiami správania v náročných pracovných situáciách (SPNPS).

Vo štvrtej kapitole „Zvládanie náročných situácií a záťaže v manažmente – coping“ je v prvej kapitole vymedzený pojem coping. V druhej podkapitole je popísané zvládanie záťaže a v tretej podkapitole zvládanie náročných situácií v manažmente. Štvrtá podkapitola sa sústreďuje na rodové a vekové rozdiely pri zvládaní záťaže.

Piata kapitola „Copingové stratégie“ má svoju východiskovú časť v podkapitole zameranej na klasifikáciu copingových stratégií.

Autorka vychádza z teoretických východísk problematiky a sústreďuje sa na aplikačné hľadisko, ktoré názorne dokumentujú tabuľky a grafy venované výsledkom výskumu. Synergickosť pohľadu na vplyv osobnosti manažéra na zvládanie záťažových situácií pomáha záujemcom o danú problematiku postupne si

utvárať vlastný ucelený názor. Autorka správne uvádza, že je nutné venovať väčšiu pozornosť aktívnej zmene niektorých vžitých stereotypov správania sa manažérov, ktoré spôsobujú uplatňovanie neštandardných a nekorektných postupov pri riešení a zvládání náročných situácií. Cenným prínosom diela je skutočnosť, že môže byť aj východiskovou základňou slúžiacou na vedecké účely v uvedenej oblasti. Ako uvádza samotná autorka, cieľom spracovania témy *Osobnosť manažéra a coping* bolo hľadanie odpovedí na „...otázky súvisiace s výberom a prípravou ľudí na manažérske pozície v podmienkach dynamiky sociálnych vzťahov, rozmáhajúcich sa progresívnych výsledkov vedy a techniky, zvyšovaní efektívnosti a kvality práce,

s čoraz väčším dôrazom kladeným na subjektívny faktor.“

V Trenčíne 16. 12. 2013

Kontakt

Ing. Helena Kajanová, PhD.
Katedra manažmentu a rozvoja ľudských zdrojov
Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov
Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v
Trenčíne
Študentská 2, 911 50 Trenčín
E-mail: helena.kajanova@tnuni.sk

VŽDY AKTUÁLNE SOCIOKULTÚRNE SÚVISLOSTI JAZYKA

Patrik ŠENKÁR

MANDELÍKOVÁ, L: *Sociokultúrne súvislosti jazyka*. Trenčín : Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov, 2014. 148 s. ISBN 978-80-8075-636-9

JEL Classification: Y 30

Jazyk je tesne spätý so samotným myslením spoločnosti; z určitého aspektu je teda kultúrnym činiteľom. To podporuje všeobecnú konštatáciu, že sociolingvistika (ako vedná disciplína) skúma spoločenské podmienky jazykovej komunikácie, vzťah jazyka a spoločnosti, resp. vzťah používateľov k jazyku.

Autorka si vytýčila za cieľ analyzovať práve z tohto aspektu vždy aktuálnu (a dynamicky sa rozvíjajúcu) sociolingvistiku z pohľadu súčasného jazyka, priblížiť jej stav v pozadí sociálnych, ekonomických a kultúrnych determinantov súčasnej slovenčiny.

Publikácia s názvom *Sociokultúrne súvislosti jazyka* je rozdelená do dvoch základných častí. Prvá (Sociolingvistika ako veda) sa sústreďuje na vznik, predmet a charakteristiku tejto vednej disciplíny a na jej tematické prepojenia so sociológiou jazyka. Autorka v tejto časti svojej práce pertraktuje aj vývoj samotného sociolingvistického myslenia s adekvátnym prehľadom sociolingvistického výskumu na Slovensku.

Kľúčová je však druhá časť práce (Stratifikačná sociolingvistika), ktorá skúma širšie súvislosti medzi jazykom a spoločnosťou. Prínosné je teda významové prepojenie jazyka s „nejazykovými“ činiteľmi. Autorka sa v tejto časti zaoberá o. i. aj mimojazykovými činiteľmi, ktoré majú vplyv na jazykovú dynamiku (politické, sociálne, demografické zmeny). Venuje sa migrácii obyvateľstva ako spoločenskému javu. Skúma zloženie etnických menšín, pričom uvádza rozmanitosť národnostnej štruktúry Česko-(Slovenska). Prináša aktuálny a precízny pohľad na zloženie obyvateľstva v SR podľa národnosti v rokoch 2001 – 2012 na základe oficiálnych údajov sčítania obyvateľstva.

Dôležitým termínom v práci je pojem národa, pod ktorým autorka rozumie etnické a sociálne zoskupenie charakterizované spoločným jazykom, kultúrou a tradíciou. V jej chápaní ide o spoločenstvo ľudí, ktoré zahŕňa viaceré aspekty spoločenského života. Z tohto princípu sa L. Mandelíková zaoberá štruktúrou národného jazyka, v rámci ktorej rozlišuje variety jazyka so zreteľom na súčasný slovenský jazyk. Takýmto spôsobom patrične preklenúje hiatus medzi minulosťou a súčasnosťou. S postupným rozvojom samotnej sociolingvistiky zdôrazňuje súbežnosť jazykových a sociálnych variantov, zisťuje varianty analyzovaného jazyka, opisuje ich používateľov a jednotlivé vzájomné vzťahy. Uvádza tieto variety jazyka, ktoré súvisia nielen s jej dynamikou, ale ovplyvňujú aj výber výrazových prostriedkov v konkrétnom prejave. Uvádza a charakterizuje spisovnú, štandardnú, subštandardnú varietu jazyka a teritoriálne nárečia. Správne zaraďuje sociolekty do rôznych lingvistických štruktúr. Vyjadruje sa o súčasnom stave slovenčiny zo synchronného a diachrónneho hľadiska. Svoj zreteľ postupne konkretizuje na profesijnú oblasť (vlastného vedeckého bádania i praxe); uvádza špeciálne prípady vývoja jazyka. Všeobecné javy nielen konkretizuje, ale uvádza aj hodnotiace sudy z vlastnej empirie.

Rozvoj sociálnej psychológie a teórie komunikácie má vplyv na bádanie normy, z toho dôvodu sa autorka nevyhla ani otázke týchto noriem – sociálnych, jazykových a komunikačných. V práci nastoľuje problematiku sociálnej roly a sociálneho statusu. Sociolingvistiku uvádza ako disciplínu, ktorá skúma použitie jazyka v procese dorozumievania. Oceňujem v texte hlavne jasne identifikovateľné prepojenie jazykovedy so sociologickými teóriami (Durkheim, Mead, Vojtovič a i.). Autorka konštatuje, že

vymedzenie podstaty jazykovej normy väzí v tom, že ide o komplex ustálených pravidiel používania tých jazykových prostriedkov, ktoré sú v určitom jazykovom spoločenstve vnímané ako záväzné. Z racionálnej analýzy doktorky Mandelíkovej správne vyplýva, že hovoriť o komunikácii len ako o kódovaní informácií odosielateľom a dekódovaní informácií prijímateľom by bolo veľmi zjednodušené, veď na komunikáciu vplýva viacero činiteľov – počnúc spoločenskou situáciou a končiac obsahovými a výrazovoformačnými kvalitami textu alebo komunikátu.

V publikácii je venovaný priestor aj vzťahom človek/kultúra a jazyk/kultúra. Aj na základe nich kultúra rozširuje hranice toho, čo sa pokladá za uspokojivé a posilňuje obrazotvornosť človeka. Preto samotnú kultúru vníma autorka, prirodzene, ako sociálny jav, ktorý je procesom neustáleho zdokonaľovania ľudského ducha. Následne sa venuje vo svojej monografii aj otázke jazykovej kultúry, ktorá sa podieľa na vytváraní „duchovného obrazu“ spoločnosti, teda vplýva aj na samotnú jazykovú prax. V pozadí celého textu je poznanie, že kultivovanie jazyka je koniec koncov vizitkou celej spoločnosti.

Autorka v práci konkluzívne vyhodnocuje jazyk ako komplexný celospoločenský fenomén. Charakterizuje faktory, ktoré vplývajú na ľudské

spoločenstvo. Kladne hodnotím jej „spoluprácu“ s rôznymi vednými disciplínami: sociológiou, filozofiou, kulturológiou. Samotný jazyk prezentovala v prostredí sociokultúrnych vzťahov, čo vystihuje i názov knihy. Vďaka takémuto širšiemu spoločenskému dosahu (a spracovaniu) vedecká monografia dozaista osloví nielen lingvistov, filozofov či sociológov, ale aj ostatných odborníkov z príbuzných vedných odborov. Splňa však aj požiadavky na vyučovací proces; siahnuť po nej môžu najmä študenti nefilologických fakúlt so zameraním na sociálno-ekonomické vedy, ale aj študenti slovenského jazyka na filozofických a pedagogických fakultách. Kniha tak umožňuje lepšie pochopenie fungovania jazyka v spoločnosti, veď jazyk zbližuje a spája. A to je podstatným atribútom aj nášho globalizovaného sveta nového milénia.

Kontakt

PaedDr. Patrik Šenkár, PhD.
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta
Univerzita J. Selyeho v Komárne
Bratislavská cesta 3322
Komárno 945 01
e-mail: sp0764@selyeuni.sk

INFORMÁCIE PRE PRISPIEVATEĽOV

Časopis je zameraný na aktuálne problémy ekonomickej teórie, hospodárskeho rozvoja, sociálne, právne, politické, environmentálne a kultúrne aspekty ekonómie, financií a manažmentu.

Rukopisy prechádzajú nezávislým, anonymným recenzným konaním. Za originalitu, odbornú a metodologickú úroveň, formálnu a jazykovú úpravu príspevku zodpovedá autor. Recenzent musí pochádzať z inej vysokej školy alebo univerzity ako pracovisko autora príspevku. Recenzenti posudzujú, okrem iného, aktuálnosť témy, vedeckú originalitu, metodologickú a odbornú úroveň predloženého článku, jeho formálnu a jazykovú úpravu. Recenzent odporúča zverejnenie príspevku bez výhrad, s menšími úpravami, s prepracovaním a opätovným predložením textu k posúdeniu recenzentom alebo príspevok k publikovaniu neodporúča. O vhodnosti témy a prijatia textu do recenzného konania rozhoduje redakcia. Redakčná rada si vyhradzuje právo príspevok odmietnuť. O výsledku upovedomí redakcia autora písomne alebo telefonicky. Pokiaľ nie je príspevok prijatý, je redakcia oprávnená ponechať si jeden jeho výtlačok. Na uverejnenie príspevku neexistuje právny nárok.

Príspevok musí byť pôvodný, tzn. že je originálne vypracovaný autorom a doposiaľ nebol ponúknutý k publikácii inému vydavateľovi.

Dĺžka príspevku by nemala presiahnuť 22 normovaných strán A4 (1 AH).

Rukopisy sa predkladajú v anglickom, slovenskom alebo českom jazyku v dvoch vytlačených exemplároch a v identickej elektronickej verzii vo formáte *doc* (e-mailom na: revue@tnuni.sk, alebo na pamäťovom médiu). Aspoň jeden vytlačený rukopis musí byť **podpísaný autorom**, ktorý tým potvrdzuje, že vydavateľovi bezplatne poskytol právo k publikovaniu textu v tlačenej aj elektronickej verzii (vo formáte *pdf*) a že príspevok vytvoril vlastnou tvorivou činnosťou a neexistujú k nemu autorské práva iných osôb.

Každý príspevok musí obsahovať tieto základné prvky:

nadpis príspevku – veľké tučné písmená (12 Times New Roman Bold) zarovnaný na stred;

- Meno autora (autorov) – bez titulov (písmeno 12 Times New Roman *Italics*) zarovnaný na stred;
- Abstrakt (8 – 10 riadkov) – v slovenčine (češtine) a angličtine (písmeno 10,5 Times New Roman *Italics*);
- Kľúčové slová (min. 5) – v slovenčine (češtine) a angličtine (písmeno 10,5 Times New Roman *Italics*).

Vlastný text: Úvod (vrátane definovania problému, reflexie literatúry, vymedzenia cieľa, metodológie, predmetnej oblasti skúmania, vedeckej originality, resp. praktického významu a pod.). Text je vhodné členiť do kapitol. Názvy kapitol sa číslujú, píše tučným písmenom veľkosti 10,5 a zarovnávajú do ľavého okraja; Záver; Poznámkový aparát. Požiadavky k spracovaniu textu:

- zarovnanie do bloku,
- typ a veľkosť písma: 11 Times New Roman,
- riadkovanie jednoduché,
- odsadenie nového odstavca: 3 pt,
- stránky nečíslovať.

Tabuľky a grafy majú byť výlučne čiernobiele, číslujú sa a v texte musia na ne byť odkazy. Názov tabuľky (Tab.1), grafu (Graf 1) alebo obrázku (Obr.1) sa píše písmenom 10,5 Times New Roman *Bold Italics*. Pod každým obrázkom, tabuľkou alebo grafom musí byť uvedený zdroj, z ktorého autor čerpal údaje (8 Times New Roman). **Vzor** sa označujú číslom v guľatých zátvorkách.

Zhrnutie (Summary) na separátnej strane na konci príspevku v angličtine pre príspevky v slovenskom a českom jazyku a v slovenčine (češtine) pre príspevky v anglickom jazyku v rozsahu 2600 - 3000 znakov (s medzerami): nadpis príspevku – veľké písmená 12 Times New Roman Bold) zarovnaný na stred.; meno autora (autorov) bez titulov - písmená 10,5 Times New Roman *Italics*); text – písmená 11 Times New Roman, zarovnaný do bloku, jednoduché riadkovanie; JEL klasifikácia (viď: http://www.aeaweb.org/journal/jel_class_system.html).

Literatúra v zozname na konci príspevku sa zaraďuje v abecednom poriadku podľa priezviska a mena autora a v súlade s normami platnými v SR. Pri citovaní v texte sa na príslušnom mieste v zátvorkách uvádza priezvisko autora (resp. prvého autora), rok vydania a čísla citovaných stránok diela (Drucker, 2005, s. 87), ktoré je uvedené na konci príspevku v zozname použitej literatúry (viď vzor). Poznámky pod čiarou nie sú prípustné.

Adresa autora (autorov): plné meno s titulmi, názov VŠ, fakulty, katedry, adresa, telefón, e-mail.

K príspevku priložte svoj krátky odborný životopis (cca 6 – 8 riadkov), vrátane uvedenia plného mena s titulmi a vedeckými hodnosťami, poštové a e-mailové adresy a telefónneho čísla.

GUIDELINES FOR AUTHORS

The journal is focused on current issues of economic theory, economic development, social, legal, political, environmental and cultural aspects of economics, finance and management. Paper submission deadlines are as follows: 31 March, 30 June, 30 September and 31 December in the respective year.

After submission, manuscripts are double-blind peer reviewed. Authors are responsible for the content, originality and scientific accuracy of their contributions, as well as compliance with the journal's instructions for authors and clear and concise language. Reviewers' affiliation is to be different than the author's institutional affiliation. Reviewers will consider the research contribution significance, adequacy of methods, paper's layout and author's writing style. Reviewers can make the following decisions regarding submissions: a) to accept the paper in its current format, b) accept the paper with minor changes, c) resubmit with major changes, d) decline the submission. The journal's editorial board reserves the right to decide whether to accept papers and send them for full review or reject them. Author(s) will be informed in writing or by phone about the acceptance or rejection of their manuscripts. In case of rejection, the editorial office is authorised to keep a hard copy of the manuscript.

Submission of a manuscript implies that it reports **unpublished** work which has not been published and/or is not under consideration for publication elsewhere.

Manuscripts **should not exceed** 22 standard A4 pages in length.

Manuscripts are to be submitted in English, Slovak or Czech language. Send two printout versions and an identical electronic manuscript in *doc* or *docx* format (revue@tnuni.sk). One of the printout copies is to **be signed by the author** to declare that s/he gives consent to have his/her manuscript published free of charge in print and electronic version (*pdf* format) by the Social and Economic Revue journal. By signing, authors are confirming that their manuscript is not copyrighted by others and was written solely by them.

Manuscript format

- Title of the paper – centred, capital letters (12-point font size, Times New Roman Bold);
- Author's name – centred, do not include professional, official or academic degrees (12-point font size, Times New Roman (TNR) *Italics*);
- Abstract (8 – 10 lines) – written in Slovak (Czech) and English language (10,5-point font size, TNR *Italics*);
- Key words (at least 5 words) – written in Slovak (Czech) and English language (10,5-point font size, TNR *Italics*);

Body of main text: *Introduction* (establish the existing state of knowledge of your research topic, identify the specific focus of your work, include relevant citations from primary literature, justify how this topic requires additional study, state specific objectives/hypotheses, methods, describe the meaning of your research); *Body of main text* should be divided into chapters and subchapters. Chapter titles are to be numbered, 11-point font size bold, align left; *Conclusion; Notes*.

Manuscript formatting:

- aligned to block,
- 11-point font size, Times New Roman,
- single spaced,
- indent each new paragraph 3 pt,
- do not paginate.

Tables and graphs are to be in black and white colour, numbered in order of their being referenced in the text. Table titles (Table 1), graph titles (Graph 1) and/or figure titles (Fig.1) should be written in 10,5-point font size, Times New Roman ***Bold Italics***. Indicate source in 8-point font size, Times New Roman. **Formulae** are to be numbered using a parenthesis.

Summary in English is to be on a separate page of the manuscript for papers written in Slovak and Czech and in Slovak language for papers written in English (2600 – 3000 characters, including spaces): Title of the paper – all caps, 11-point font size, Times New Roman Bold centred; author's name(s), do not include academic degree – 10,5-point font size, Times New Roman *Italics*; body of main text – 11-point font size, Times New Roman, aligned to block, single spaced; JEL Classification (http://www.aeaweb.org/journal/jel_class_system.html).

References should appear in the reference list at the end of the paper. List references in alphabetical order by surname and name of the author in line with the applicable Slovak style of reference/citation. References within the text (name, date and page number) may be given in parenthesis (Drucker, 2005, p. 87). Do not use footnotes.

Author's address/authors' addresses: full name and surname, incl. academic degrees, institutional affiliation, address, telephone number and e-mail address.

Include a short **professional CV (6 – 8 lines)** with your full name, academic degrees, mailing address, telephone number and e-mail address.

Formulár pre zadávanie príspevkov

NÁZOV PRÍSPEVKU (Times new roman BODY TEXT ALL CAPS VEĽKOSŤ 12)

Názov príspevku v AJ (Times new roman Body text Italics 11)

Meno Priezvisko autora (bez titulov Times new roman veľkosť 12)

Abstrakt Times new roman Italics Body text (10,5)

Text Times new roman Italics (10,5)

Kľúčové slová Times new roman Italics Body text (10,5)

Text Times new roman Italics (10,5)

Abstract Times new roman Italics Body text (10,5)

Text Times new roman Italics (10,5)

Key words Times new roman Italics Body text (10,5)

Text Times new roman Italics (10,5)

JELL Classification: X xx, X xx, X .xx. (Times new roman (10,5))

Úvod Times new roman Body text 11)

Text Times new roman (11)

1. Nadpis kapitoly. Times new roman Body text (11)

Text Times new roman (11)

1.1 Nadpis subkapitoly. Times new roman Italics text 11)

Text Times new roman (11)

Záver Times new roman Body text (10)

Text Times new roman (11)

Literatúra (Times new roman Body text (10,5)

Priezvisko, M., Druhe, P. (2009). *Názov publikácie*. Miesto vydania: Vydavateľstvo, 136 s. (monografia, kniha)

Mcheill, A. (2002). Correlation and dependence. Dempster, M.A.H. (ed.): *Risk Management: Value at Risk*. Cambridge: Cambridge University Press, 176–223. (kapitola v knihe)

Dluhošová, D. (2003). Performance analysis. *Business Economics, Management and Marketing*. Ostrava: EF, VŠB, s. 205–213. (článok v zborníku z konferencie)

Bartman, S. M. (2007). Corporate cash flow. *Journal of Corporate Finance*, 10 (2), 101–111. (článok v časopise)

Woolman, N. (2011). *Investment in creative industries is not high risk*. [acc.: 2012-15-11]. Available at: <http://www.thestage.co.uk/news/not-high>. (internetový zdroj)

Štatistický úrad SR. (2010). *Trendy v nezamestnanosti*. [cit.: 2012-15-03]. Dostupné na: <http://www.slovakia.culturalprofiles.net/?id=-13602>. (internetový zdroj)

Kontakt Times new roman Body text (10,5)

Meno, priezvisko, tituly.

Katedra, Fakulta, Univerzita

Adresa, tel.: , e-mail: Times new roman (10,5)

SUMMARY (Times new roman Body text (12))

Title of the Paper (Times new roman Body text centered (12))

Nme and Surname (Times new roman Italics centered (12))

Text Times new roman (11)

JELL Classification: X xx, X xx, X .xx. (Times new roman (11))